

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

26. évfolyam, 2017. évi 2. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző
Szerkesztő: Cholnoky Olga

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Doncsev Toso, Halász Iván,
Kocsis Károly, Miskolczy Ambrus,
Péntek János, Szarka László,
Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Tóth Pál Péter*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.
1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1192 Budapest, Gomb u. 7.
Tel./fax: (36-1) 282-2250
Internet: www.lucidus.hu,
<http://epa.oszk.hu/00400/00462>

A lap megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár: 5600 Ft (áfá-val)
Lapszámonkénti ár: 1400 Ft.
Előfizethető a kiadónál
a Pátria Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.
Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.
Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MAGYAR DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

- Tóth Pál Péter: Népesedési viszonyok a magyar nyelvközségben 7
- Bali Lóránt – Hegedűsné Baranyai Nóra: Történelem, kultúra és az asszimiláció viszonyrendszere a muravidéki magyarság körében, egy kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján 42

NEMZETISÉGI POLITIKA ÁZSIÁBAN

- Bartha-Rigó Márta: Kína kisebbségpolitikája Hszincsiang Autonóm Tartományban 57

ROMÁNIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

- Miskolczy Ambrus: Románia fasiszta és kommunista forradalom között 76

ROKON NÉPEK MÍTOSZAI

- Valerij Cagarajev: A nartok aranyalmafája. I. rész. Ford., bev.: Kovács J. Béla..... 94

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

- Carver, Natasha: A házassággal kapcsolatos migráció szabályozása az Egyesült Királyságban (Pethő-Szirmai Judit) 130
- Gehring, Jacqueline: Faj, etnikum és német identitás: A 2010-es futball-világbajnokság német válogatottjának bemutatása a médiában (Pethő-Szirmai Judit) 139
- Allin, Dana H. & Simon, Steven N.: Trump és a Szentföld (Pethő-Szirmai Judit) ... 140
- Shirk, Susan: Trump és Kína (Pethő-Szirmai Judit) 145

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

- Liszka József: Egy mesemotívum vándorútja (Cholnoky Olga) 150
- Sánta-Jakabházi Réka: „A romániai német irodalomnak vége. Éljen a romániai német irodalom!” (Cholnoky Olga) 154

KSEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

- Hilpold, Peter: Nyelvi jogok Ausztriában – új várományosokkal a láthatáron (Komáromi Sándor)..... 159

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

- Dác, Enikő: A Szatmárnémeti Kálváriatemplom német ajkú („szatmári sváb”) hívó közössége a rendszerváltás után (Komáromi Sándor) 163

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

- Bodrogi László – Szále László: *Visszaszököttek*. „Megjöttek a magyar cigányok” (Hajnáczy Tamás) 167
- Magocsi, Paul Robert: A Karpatszka Rusz autonómia-hagyománya (Császári Éva) 171

KISEBBSÉGI JOG

- Pirker, Jürgen: A kritikus helységnev-tábla kérdés és rendeződése a karintiai szlovénoknál (Komáromi Sándor) 175
- Šmidrkal, Václav: Fizikai erőszak, állami tekintély és büntetőjog Csehországban 1918-1923 között. (Császári Éva) 179

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Szász Zoltán: Bevezető (A többség kisebbsége c. kötethez) 182
- Fassmann, Heinz: Délkelet-európai forrású migráció 1950-2010 között – demográfiai adatokban (Komáromi Sándor) 191
- Komáromi Sándor: Egy sváb asszonyors krónikás balladája a bácskai háborús pusztulásból 194
- Baier, Hannelore: Zavaros versengés – A romániai zsidó vagyon párhuzamos népi-német „árjásítása” és „nemzeti” románosítása az Antonescu-rezsim idején (Komáromi Sándor) 200
- Cesari, Jocelyne: A politikai iszlám nacionalista eredete (Pethő-Szirmai Judit) 203

- RESUME 208

CONTENTS

STUDIES

CHANGES IN THE HUNGARIAN DEMOGRAPHY

- TÓTH, Pál Péter: The Demographic Conditions of the Hungarian Linguistic Community 7
- BALI, Lóránt – HEGEDŰSNÉ BARANYAI, Nóra: The Relations of History, Culture and Assimilation among the Hungarians of Prekmurje (Muravidék) Based on the Outcomes of a Questionnaire Survey 42

ETHNIC MINORITY POLICY IN ASIA

- BARTHA-RIGÓ, Márta: Chinese Minority Policy in Xinjiang Uyghur Autonomous Region 57

ROMANIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

- MISKOLCZY, Ambrus: Romania between a Fascist and a Communist Revolution 76

MYTHS OF RELATED PEOPLES

- TSAGARAYEV, Valery: The Golden Apple Tree of the Narts (Preface by Translator) Part I 94

REVIEWS

NATIONAL CONSCIENCE, NATIONAL AND ETHNIC TRENDS

- Carver, Natasha: 'For Her Protection and Benefit': The Regulation of Marriage-Related Migration to the UK (Judit Pethő-Szirmai) 130
- Gehring, Jacqueline: Race, Ethnicity and German Identity: A Media Analysis of the 2010 World Cup Men's National Soccer Team (Judit Pethő-Szirmai) 139
- Allin, Dana H. & Simon, Steven N.: Trump and the Holy Land (Judit Pethő-Szirmai) 140
- Shirk, Susan: Trump and China (Judit Pethő-Szirmai) 145

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURE

- Liszka, József: The Journey of a Tale Theme (Olga Cholnoky) 150
- Sánta-Jakabházi, Réka: "The Romanian German Literature is over. Long Live the Romanian German Literature!" (Olga Cholnoky) 154

LANGUAGE USE OF MINORITIES

- Hilpold, Peter: Linguistic Rights in Austria – New Claimants on the Horizon
(Sándor Komáromi) 159

MINORITY CULTURES

- Dác, Enikő: The German-Speaking Believers' Community ("the Swabians of Satu
Mare") of the Calvary Church of Satu Mare after the Political Changeover
(Sándor Komáromi) 163

NATIONAL AND ETHNIC POLITICS

- Bodrogi, László – Szále, László: *Fugitives Who Came Back*. "The Hungarian Romas are
Here." (Tamás Hajnáczy) 167
- Magocsi, Paul Robert: The Autonomy Tradition of the Karpatska Rus'
(Éva Császári) 171

MINORITY RIGHTS

- Pirker, Jürgen: The Critical Issue of the Place Name Signs and its Resolution at the
Slovenes of Carinthia (Sándor Komáromi) 175
- Šmidrkal, Václav: Physical Aggression, State Authority and Penal Law in Czechia
Between 1918–1923 (Éva Császári) 179

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Szász, Zoltán: Introduction (To the volume entitled "The Minority
of the Majority") 182
- Fassmann, Heinz: Migration from a South-eastern European Source Between
1950–2010 as Reflected by Demographic Data (Sándor Komáromi) 191
- Komáromi, Sándor: The Chronicled Ballad of a Swabian Woman's Destiny from the
War Destruction of Bačka 194
- Baier, Hannelore: Troubled Rivalry – The Simultaneous Popular-German
"Aryanization" and "National" Romanization of the Jewish Wealth in Romania
during the Antonescu Regime (Sándor Komáromi) 200
- Cesari, Jocelyne: The Nationalist Origins of Political Islam (Judit Pethő-Szirmai) ... 203

- RESUME** 208

MAGYAR DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

Tóth Pál Péter

Népesedési viszonyok¹

Módszertani megfontolások

Nyelv és etnikum szoros, szinte elválaszthatatlan kapcsolatban áll egymással, a nyelv azonban nem csak kifejezési eszköz, hanem anyanyelvként az egyén népi hovatarozásnak, nemzetiségének egyik legfontosabb ismertetőjegye. A nyelv ismerete azonban automatikusan nem jelenti, jelentheti egy adott nyelvközösséghez való tartozást, mégis egy nyelvközösség szűkebb vagy tágabb környezetben elfoglalt helyét befolyásoló tényezők közül kiemelkedő jelentőségű az adott anyanyelven beszélők száma és annak a területnek a nagysága, kiterjedtsége, amelyet a nyelvközösség tagjai birtokolnak, népi elemeikkel kitöltenek s ahol mindennapi élettevékenységük folyik. Ezekhez a tényezőkhöz szorosan kapcsolódik a nyelvközösséghez tartozók hagyományainak, kultúrájának közössége, közös múltja, történelmi tudata, hite, hitvilága, vallása és annak mindennapi gyakorlása. A felsoroltak mellett különös szerepet tölt be a politikai hatalom birtoklása, vagyis az, hogy az adott népesség társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális, oktatási életét valamilyen felhatalmazás alapján a saját nyelvközösséghez tartozók alakítják, formálják, irányítják-e vagy sem. Fontos alkotóelemként kell számon tartani, hogy az adott területen – egymástól elkülönítetten vagy egymásba fonódva – élnek-e még más nyelven, nyelveken beszélők, s amennyiben igen, akkor milyen az adott nyelvközösséghez viszonyított lélekszámuk, gazdasági stb. helyzetük, s hogy milyen

¹ A tanulmány Tolcsvai Nagy Gábor akadémikus felkérésére készült.

súllyal játszanak szerepet a térség, a többségi nyelvet beszélők életében. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mi zajlott, zajlik a nyelvközösséghez tartozók demográfiai folyamatainak „háttérben”, s hogy milyen a nyelvközösség népességfejlődésének történelmi meghatározottsága. Egy nyelvközösség demográfiai folyamatainak jellegzetességei ugyanis nemcsak alapvetően befolyásolják az adott nyelven beszélők számát, kor, nem stb. szerinti összetételét, hanem szűkebb vagy tágabb környezetben elfoglalt helyét, a többi nyelvközösséghez viszonyított súlyát, jövőbeli lehetőségét is alapvetően meghatározzák.

Mielőtt gondolatmenetünket tovább folytatnánk egy rövid kitérőt kell tennünk. Nem kerülhetjük meg ugyanis azt a kérdést, hogy kit/kiket kell/lehet egy nyelvközösséghez tartozónak tekinteni illetve, hogy mit is kell értenünk egy nyelvközösség szűkebb/tágabb környezetén.

Az első kérdésre – a fentiekben megfogalmazottakkal összefüggésben – többé-kevésbé magától adódik a válasz: egy nyelvközösséghez lakóhelytől függetlenül azok a személyek tartoznak, akik azonos (nyelven) anyanyelven beszélnek. A nyelv ismerete mellett, mint ahogyan arról már szó volt a nyelvközösséghez való tartozásnak fontos meghatározottsága, hogy az azonos anyanyelven beszélők közös történelmi tudattal, kultúrával, hagyományokkal, szokásokkal stb. rendelkeznek, vagy más szóval ugyanahhoz az etnikumhoz, nemzetiséghez tartoznak. A nyelvközösséghez tartozók számát és egyéb jellegzetességét a különböző összeírásokból illetve a népszámlálások adatsoraiból ismerhetjük meg. Ezek kezdetben a népességnyilvántartás felállítására irányuló kísérletek voltak s a Mária Terézia-féle, 1777-es rendszer meghonosítása volt Magyarországon. Annak ellenére azonban, hogy sor került rá – hasonlóan az ezt megelőző és a későbbi kísérletekhez – hosszú távon nem volt sikeres.²

Az első mai értelemben vett népszámlálást II. József rendeletére 1784 és 1787 között hajtották végre. Ekkor azonban a nemzeti, anyanyelvi hovatartozást még nem kérdezték meg. Erre vonatkozóan először az 1850–51-es „osztrák” népszámlálás tett fel kérdést, majd 1880-tól máig elsősorban az összeírtak anyanyelvi hovatartozása alapján alkothattunk képet az ország nemzetiségi viszonyairól.

² Lásd: *Conscriptio Animarum*, 1771-1783, *Conscriptio Ignobilium*, 1804-1848

Ezt követően azonban az ország népességének teljes körű számbavételére tízévente került sor. Az első öt, az I. világháborút megelőző időben a Magyar Királyság területén élőkre, az ezt követő tíz közül kilenc a trianoni határok közé szorított ország népességére, az 1941-es pedig a bécsi döntések értelmében megnagyobbodott területű és lélekszámú Magyarország lakosaira vonatkozott. Az utolsó, a tizenötödik népszámlálásra pedig 2011-ben került sor. A magyar nyelvű közösség utolsó százötven évre vonatkozó népszámlálási adatok tehát rendelkezésünkre állnak. Ennek ellenére mégis miért nem tekinthető egyszerű feladatnak a magyarok Kárpát-medencében elfoglalt helyének, helyzetének, a 19. század közepétől napjainkig való bemutatása? Mindenekelőtt azért, mert az 1880-as népszámlálásig – a történeti demográfusok becsléseitől eltekintve – a népesség lélekszámát, anyanyelv és nemzetiség szerinti összetételét nem ismerjük. Másodsorban pedig azért, mert a Magyar Királyság megszüntetését követően az 1920-as és az azt követő évtizedek adatfelvételei egy egészen más létszámú és összetételű népességre vonatkoztak, mint a korábbiak. Azt meg fölösleges feltételezni, hogy az ún. utódállamokban végrehajtott népszámlálások során különös figyelmet fordítottak volna a megkapott területeken maradt magyarok pontos, tárgyyszerű számbavételére. További gond forrása, hogy a népszámlálások kérdései – függetlenül az ország területének és népességének radikális csökkentésétől – változtak. S ez a megkérdezett nemzetiségi hovatartozására, anyanyelvére is vonatkozik, melynek következtében a kettő egybeesését esetenként csak feltételezni lehet. Tisztában kell lennünk azzal is, hogy a magyar nyelvű közösséghez tartozók számáról (éljenek a Kárpát-medencében, vagy valahol a nagyvilágban) – sem a múltra, sem a jelenre vonatkozóan – nem áll rendelkezésünkre olyan adatbázis, melynek segítségével évtizedről évtizedre a magyar anyanyelvűek számát nagy biztonsággal nyomon követhetnénk. A nyelvű közösséghez tartozók pontos számát azonban abban az esetben sem lenne egyszerű megállapítani, ha a népszámlálások alapján kellő biztonsággal eldönthető lenne: kik azok, akik a magyar nyelvű közösség tagjai és kik azok – legyenek helyben lakó nem magyar anyanyelvűek vagy bevándorlók – akiket az évszázados együttélés és/vagy a magyar nyelvi ismeretük alapján sem sorolhatunk oda. Nem is beszélve arról, hogy kit milyen

indíték, érdekek vezérel, amikor a kérdezőbiztos előtt – kényszerből vagy szabad akaratból – egy nyelvközösség, egy etnikum tagjai közé sorolja magát. Nem feledhetjük el ugyanis azt, hogy a népszámlálási statisztikákban közölt nemzetiségi hovatartozásra vagy az anyanyelvre vonatkozó adatokat elfedik, elfedhetik azok a vélt, vagy valós félelmek, amelyek az egyént a kérdésekre adott válaszában befolyásolják. A stabil vagy a külső kényszer hatására változó etnikai identitás kérdése történelmileg és jelenidejűleg egyaránt egy igen szerteágazó, bonyolult problematika, melynek igen gazdag irodalma van.³ S mivel ennek felfejtésére nincs mód, nem marad más hátra, mint hogy mindazokat, akik a népszámlálás alkalmából anyanyelv vagy nemzetiség vonatkozásban magyarnak tartják magukat, a magyar nyelvközösséghez tartozóknak tekintsük.⁴

Mit kell értenünk a nyelvközösség szűkebb/tágabb környezetén? Erre a kérdésre első megközelítésben azt a választ adhatjuk, hogy a közösség szűkebb környezete az a terület, ahol a nyelvközösség tagjainak meghatározó többsége él. Tágabb környezet alatt pedig azok a térségek értendők, ahol lélekszámtól függetlenül az adott anyanyelven beszélők élnek. Abban az esetben, ha a fenti gondolatmenetet elfogadjuk, nem tűnik bonyolult feladatnak a magyar nyelvközösség szűkebb és tágabb környezetének meghatározása. A szűkebb környezet alatt a legtermészetesebb módon a Kárpát-medencét, azt a területet értjük, ahol a magyarok döntő többsége él. Tágabb környezetnek pedig glóbuszunkat tartjuk, mivel joggal feltételezzük, hogy a Földnek nem igen lehet olyan térsége, ahol magyarul beszélők ne éljenek.⁵ Természetesen annak a megközelítésnek is van relevanciája, ha

³ Lásd részletesebben: Történeti demográfiai évkönyv 2001-es számában Keményfi Róbert, Gyurgyik László, Sebők László tanulmányai. In: (szerk.) Faragó Tamás–Öri Péter KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

⁴ Abban az esetben, ha nem statisztikai szempontból közelítjük meg a kérdést, akkor az, hogy ki a magyar igen bonyolult, pontosan nehezen megválaszolható kérdés. Lásd: Illyés Gyula: Ki a magyar. Előszót és jegyzeteket írta Szigethy Gábor www.mek.oszk.hu

⁵ Az állampolgársággal kapcsolatban a magyar jog a területi elvvel szemben a leszármazást, a vérségi elvet követi, ennek megfelelően az állampolgárság a felmenők állampolgársága alapján keletkezik. A magyar állampolgársági jog szerint tehát egy magyar állampolgár utóda, amennyiben igazolni tudja, hogy felmenői magyar állampolgárok voltak, függetlenül attól, hogy az adott személy beszél-e magyarul magyar állampolgár. A magyar állampolgárság tehát nem szükségszerűen jelenti azt, hogy az illető a magyar nyelvközösségnek is tagja.

tágabb környezetben a Kárpát-medencét, szűkebben pedig ezen belül csak azokat a területeket tekintjük, ahol döntő többségben magyarok élnek. Bármelyik megközelítést fogadjuk is el, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a trianoni békeszerződés az addig egységesnek tekintett magyar nyelvközösségi keretet megszüntette, feldarabolta. A békedöntés népi, nemzeti, nyelvi következményei miatt ugyanis nem tekinthető csupán módszertani kérdésnek, hogy a szomszédos országokhoz csatolt területeken élők a magyar nyelvközösség szűkebb területéhez tartoznak-e még, vagy a szűkebb környezet ma már csak az I. és a II. világháborút követően megszabott új határok között élő magyar anyanyelvűekre vonatkozik. Annak ellenére, hogy az utóbbi megközelítés mellett is lehet érveket felhozni felfogásunk szerint a történelmi magyar határok között többen vagy szórványban élő magyarok a magyar nyelvközösséghez tartoznak.

A nyelvközösség létrejötte

A magyar nyelvközösség létrejötte s ezzel együtt, ezzel párhuzamosan a magyar nép kialakulásának (mint minden más nép/nyelvközösség esetében) hosszú történelmi előzményei vannak. Egy, a többiektől már „elkülönült”, saját nyelvű csoport létrejöttében – amely a néppé formálódásnak is alapja – a vándorlásnak, a különböző csoportokhoz tartozók folyamatos mozgásának, más csoporthoz történő csatlakozásának, elkerülhetetlen keveredésének, asszimilálódásának fontos szerepe van. A többitől már elkülönült, „mi” tudattal, saját nyelvel, etnikai egységgel rendelkező csoport létrejöttéről azonban csak akkor beszélhetünk, ha annak számbeli gyarapodását már nem az újabb „jövevény” elemek, a más nyelvűek csoportba kerülése, hanem az adott csoport tagjainak természetes szaporodása határozza meg. Ez a folyamat – a csoport létszámát növelve vagy csökkentve – az érintkezési felületeken más népekkel, azok szórványaival való kapcsolatba kerülést, a különböző népelemek egyesülését teszi lehetővé. S mivel a szórványhelyzetben élők nagyobb valószínűséggel hagyják el etnikumukat, vagy kerülnek kapcsolatba más etnikumúval a szórványosodás s az ehhez szorosan kötődő vándorlás nemcsak egy nép kialakulását elősegítő folyamat valamely eleme,

hanem fejlődéstörténetének egyik alap-meghatározottsága is. Mindezeket az összefüggéseket szükségszerűen figyelembe kell vennünk akkor, ha a magyar nyelvközösséghez tartozók Kárpát-medencében elfoglalt helyét vesszük górcső alá. A magyarság „megjelenése” is az egymás mellett élő, egymás mellé került népek szórványosodó részeinek ötvöződé- séhez, egyesülési, egybeolvadási folyamataihoz köthető. Ezt egészítették ki utódaikkal együtt mindazok, akik a vándorlás során a magyarokhoz csatlakoztak, s az együttélés során magyarrá váltak. A magyarok lélek- számának alakulásában a saját termékenység és a „külső” hatás kiegészítő, pótlólagos szerepe – miközben módosult, változott – akkor sem vált semmissé, amikor elődeink az őshazából tovább vándoroltak⁶

Az új hazában az etnikailag már egységes magyarság természetes szaporodását még két kiegészítő, pótlólagos szerepet játszó „elem” táplálta, melyek századokon át biztosították, hogy a magyarok – a demográfiai katasztrófák okozta népességveszteségeik ellenére – természetes szaporodásukat meghaladó mértékben gyarapodjanak. A két „elem” közül az egyik a Kárpát-medencében élő (itt „talált”) nem magyar népek magyarokhoz asszimilálódott tagjai és utódaik voltak. A másik „elemhez” pedig azok tartoztak, akik a honfoglalást követően érkeztek az országba. Ők voltak a vendégek, a jövevények, a behívott, befogadott idegenek (és utódaik) közül azok, akik az együttélés hatására szintén magyarrá váltak. (Kristó 2003: 119) E két „elem” magyar népességfej- lődésben játszott szerepét az is növelte, hogy elődeink olyan „külső”, magyar etnikumú erőforrással nem rendelkeztek, amely a megszerzett terület kitöltéséhez szükséges népességet saját természetes szaporodá- sával pótolni tudta volna. A magyar nyelvközösség kialakulása szempontjából fontos határkőnek tekinthető a 10. század. Engel Pál (1990: 5) szerint ugyanis a honfoglalók utódai a 10. századra váltak egységes nyelvű és kultúrájú néppé.

⁶ Németh Gyula pl. arra a következtetésre jutott, hogy a magyarság valószínűleg már a 6. században körülbelül a mai nyelvet beszélte (1930: 279).

A népességfejlődésnek ez a folyamata a 13. század közepén az **első demográfiai katasztrófa** következtében megakadt.⁷ Több kedvezőtlen tényező (a kunok országba özönlése és kiszorításuk; a tatárjárás és az azt követő újabb háborúk, a visszatelepült kunok lázadásai, az ezt követő járványok, éhínségek és végül az 1285-ben bekövetkezett második tatárjárás) együttes, egymást erősítő hatására ugyanis olyan mértékű népességvesztés érte az országot, hogy több mint száz évnél kellett elteltetnie ahhoz, hogy az itt élők száma ismét elérje a demográfiai katasztrófát megelőző, becsült népességszámot.⁸ A veszteségek hatására nemcsak az ország lakosságának, s ezen belül mindenekelőtt a magyaroknak száma csökkent, hanem a magyarok és a nem magyarok egymáshoz viszonyított aránya is megváltozott. A változás következtében az addig kiegyensúlyozott népességfejlődés megakadt. Az első demográfiai katasztrófát követően a magyarok terjeszkedési dinamikája megtört, a 14. század közepére a magyar népterület határai megmerevedtek, s azok a területek, amelyeket népi elemeivel addig kitöltött, fokozatosan szűkültek. Az elnéptelenedett területeken kialakult népesedési vákuum pedig jó lehetőséget teremtett arra, hogy 13. század második felétől idegen – a szinte korlátlan népi utánpótlással rendelkező szlávok, a 12–13. század fordulóján

⁷ *Demográfiai katasztrófáról* akkor beszélünk, ha 1./ a népesség lélekszámának jelentős mértékű csökkenése, ezen belül a többséget alkotó nép össznépességen belüli arányának jelentős mértékű visszaesése miatt a népesség szerkezete és etnikai összetétele drasztikusan átalakul; 2./ a legnagyobb veszteséget elszenvedett (többségi) nép asszimilációs hatása lelassul, leáll, miközben a más etnikumúakhoz való asszimilálódása felgyorsul; 3./ a népesség lélekszámának csökkenése következtében a népesség területi elhelyezkedése, megoszlása átalakul; 4./ a népességhiány vákuumot hoz létre, mely lehetővé teszi, hogy a hiányzó népesség helyét idegen népelemek töltsék ki; 5./ az elszenvedett népességvesztés pótlásához emberöltők nyugodt körülmények között zajló népességfejlődése szükséges.

⁸ Annak érdekében, hogy az olvasónak ne legyen az a benyomása, hogy a népszámlálásokat megelőző időszakra vonatkozó népességszámokról biztos tudásunk van, szükséges megjegyezni, hogy a közölt adatok csupán kutatói becslések. Mind ez ideig ugyanis nem rendelkezünk olyan elemzéssel és feltételezhetően nem is fogunk, amely nyelvészeti, régészeti, történettudományi és társadalomtudományos stb. megközelítésből is szakavatottan, kétséget kizáró módon tudna ebben a kérdésben az östörténettel kezdődően máig állást foglalni. Általában egyetértés van a kutatók között, hogy nincs semmilyen szilárd támpontunk a népességszám becsléséhez, különösen nem az etnikai összetétel becsléséhez. Lásd részletesebben Tóth Pál Péter 2011: 23-30. o.

lójától román paraszti tömegek, bolgárok s részben német – betelepedők töltsék ki a hiányzó népesség helyét. Mindezek következtében az ország kisebb-nagyobb térségében körvonalazódni kezdett a belakott föld szláv, illetve román jellege. Ebben, ha nem is meghatározó módon, de a magyarok szélső területekről központi területekre történő vándorlása is közrejátszott. S bár a magyarok országszerte még újabb területeken is megjelentek, azt a számbeli fölényt, amelyet a honfoglalást követően az összlakosságon belül a maguk számára biztosítani tudtak, fokozatosan elveszítik. A bevándorló, betelepülő idegen népesség pedig:

„...oly mértékben megnövelte Magyarországon az idegen etnikumok számát, hogy a spontán asszimiláció nem működött, illetve visszajára fordult. Ettől kezdve nem a magyarság olvasztott magába más népcsoportokat, hanem ez utóbbiak asszimilálták körülölyt, szigetserű helyzetbe jutott, népi tömbjeitől elszakított magyarokat.”
(Kristó 2003: 256)

A változás leglátványosabban az erdélyi területeken következett be, ahol – a korábbi évszázadok fejleményei következtében – a román-ság számbeli többsége ettől az időszaktól vált egyre erősebbé. (Makkai 1989: 52; 117; 153) Mindezek következtében tehát a Magyar Királyság a középkor végére jelentős mértékben **idegen etnikumok hazájává vált**.

Az első demográfiai katasztrófa okozta népességveszteség mértékét jól mutatja, hogy több mint száz évnek kellett eltelnie addig, míg az ország lakosainak száma ismét elérte a kétmilliót. Ezt követően pedig mintegy három évszázad egyenletes népességfejlődére volt szükség ahhoz, hogy a lakosság száma – a becslések szerint – 3,5–4 millió legyen, melynek körülbelül 60-80%-át tekintjük magyarnak. S ez lényegében megegyezett a demográfiai katasztrófa előtti magyar s nem magyar anyanyelvűek egymáshoz viszonyított arányával. Kristó Gyula (2003: 258) – mint felső arányt – Mályusz Elemér (1939: 124) 15. század végi lakosságszámra és arányra vonatkozó becslését elfogadta, mely szerint az ország népességének 77 százalékát a magyarság adta. Ez Kristó szerint azt jelentette, hogy a 2 725 000 fős összlakosságból a magyarok száma 1 635 000 és 1 907 500 fő között lehetett.

A 16. század elejére kibontakozó népesedési folyamatokat azonban a mohácsi csatavesztés és az azt követő török hódoltság másfél évszázada újból megtörte. Ez volt a magyar nyelvű közösség Duna-völgyi történelmének **második demográfiai katasztrófája**, amelynek következtében a 18. század elejére:

„...a 80%-os magyar túlsúllyal jellemezhető, középkori etnikai összetétel végérvényesen felbomlott. Főként a török ellenes háborúk során a magyarok száma 3,2 millióról 1,5-re csökkent, a nem magyaroké viszont 1 millióról 1,7-re nőtt. A magyar lakosság a déli területekről, a Bánságból, Bácskából, Szerémségből és Szlavóniából szinte teljesen eltűnt, de többségük elpusztult, illetve elmenekült az Erdélyi-medencéből, az Alföld középső és a Dunántúl déli részéről is.” (Kocsis 1996: 53)

A második demográfiai katasztrófa következtében az ország lakosainak becsült száma kb. egy millió fővel csökkent. Ez együtt járt azzal, hogy a 14. század közepétől a magyarok által elhagyott, a veszteségek hatására elnéptelenedett országrészekbe szlávok, románok vándoroltak, a törökök elől nagy számban menekülő horvátok és szerbek telepedtek be, illetve németeket telepítettek be. Ezek következtében a magyarok összlakosságon belüli aránya a korábbi 60–80%-ról 35–45%-ra csökkent. (Makkai 1989: 52; 117; 153; Rónai é.n.: 11) Mindezek mellett az idegeneknek a magyarok létszámgyarapodásban betöltött addigi kiegészítő szerepe is átalakult. Nemcsak csökkent a magyarok asszimilációs képessége, hanem a más etnikumúakhoz való asszimilálódásuk felgyorsult. Az ekkor lejátszódó népesség mozgások és súlypont áthelyeződések meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a 16. századra a Kárpát-medence középső részét (a magyarok többsége az Alföldön élt) elfoglaló magyarságot – lakóterületét is szűkítve – a nem magyar népek gyűrűje vette körül. (Szabó 2005: 87)

Feltételezhetően a második demográfiai katasztrófa okozta veszteségének volt a következménye, hogy a 18. század hetvenes éveiben az ország lakosainak számát (Horvátországgal együtt) – a katonai érdekeket, az adózást szolgáló, vagy a felekezeti megoszlást bemutató részösszeírások alapján – csak 3,2–3,5 millióra becsülték. Ezért meglepetést

okozott, hogy a II. József által elrendelt 1784–1787. évi népszámlálás adatai szerint az ország polgári népességének lélekszáma (Horvátország és Erdély adataival együtt) meghaladta a 8,5 milliót. A népszámlálás során Magyarország és Horvátország területén 7 114 846 főt, Erdélyben pedig 1 440 986 főt írtak össze. Ekkor az összeírás szerint az ország tényleges népessége 8 555 832 fő volt. (Dányi–Dávid 1960: 29) Ebben a számban azonban nincs benne a határőrvidéken élők, a hadsereghez tartozók létszáma, valamint adatfelvételi hibákkal is számolni kell. Mindezeket figyelembe véve feltételezhető, hogy az ország lakosainak a száma 9 milliót meghaladhatta.

Okkal vetődik fel a kérdés, hogy a törökök kiűzését követő nyolc-kienc évtized alatt hogyan következhetett be az ország lakosságának nem várt, jelentős mértékű létszámnövekedése? A feltett kérdésre, mivel sem a XVIII. század eleji népességszámot, sem a bevándorlás tényleges mértékét s mindezek mellett a természetes szaporodás ütemét sem ismerjük szinte lehetetlen pontos választ adni. Amennyiben a bevándorlással kapcsolatban elfogadjuk Kovács Alajos (Kovács Alajos 1929) becslését, mely szerint 1787-ig a bevándorlók és utódaik száma egy millió főt tett ki és, ha a népességszám valóban megduplázódott, akkor a növekedés döntő része a természetes szaporulatból eredhetett. Abban az esetben azonban, ha Szabó István (Szabó 1941: 164) álláspontját fogadjuk el, akkor a népességnövekedés döntő mértékben a törökök kiűzését követő nagyarányú idegen népesség betelepítésnek, beköltözésnek volt az eredménye. Önmagában azt, hogy a népesség veszteséget az ország működőképessége szempontjából rövid idő alatt pótolták, pozitívnak kell tartani. A magyar nyelvű közösség szempontjából azonban annak, hogy a növekedés nem az itt élők, s mindenekelőtt nem a török vérszót túlélő magyarok természetes szaporodásának volt az eredménye, hosszútávra kiható negatív következményei lettek.

A törökök kiűzése után, a 18. század folyamán az idegen tömegek letelepítése, beáramlása következtében olyan hatalmas arányban növekedett meg az ország nem magyar népességének száma, hogy az összlakosságon belül a magyarság – országának történeti határai között – ekkor szorult kisebbségbe. Ebben a folyamatban a nagy volumenű belső vándorlás mellett három tényező:

- 1./ az elszenvedett magyar emberveszteség,
- 2./ az ország nem magyar népeinek 16-17. századi természetes szaporodása,
- 3./ távoli országokból szervezett betelepítések keretében beköltöző idegen népesség játszott meghatározó szerepet.

A lakosság etnikai összetételének magyarság kárára ekkor bekövetkezett radikális átalakulása végérvényesen meghatározta az ország magyar és nem magyar népeinek egymáshoz viszonyított arányát, területi megoszlását s ezekkel együtt a magyar nyelvközösséghez tartozók kárpát-medencei jövőjét és a történeti Magyarország sorsát.

A bekövetkezett folyamatokkal kapcsolatban Szabó István joggal tette fel a kérdést, hogy e nagy népmozgás sodrában milyen magatartást tanúsított a magyarság, hogy az idegen tömegek térfoglalása milyen helyet töltött be az egykori köztudatban, s hogy mi volt a magyarok idegenekkel szembeni magatartásának indítéka. A kérdésekre adott válaszai nem kívánjuk részletesen ismertetni, csupán azt emeljük ki, hogy az első megmozdulások a kialakult helyzettel szemben a magyar nyelv védelme érdekében a 18. század végén bontakoztak ki. Szabó István Baróti Szabó Dávidot idézte, aki szerint az „ősünkről maradt legfőbb kincsünket, (a magyar nyelvet – TPP) ha elveszítjük, elvesztünk.” (Szabó István 1941: 197) A magyar nyelvért (ruháért, táncért) kibontakozott mozgalom tudatosította a magyar elitben, hogy a magyarok létszámának növelése és meghatározó szerepének biztosítása érdekében az ország idegen nyelvű lakosságát asszimilálni kellene. Megjegyezzük, hogy a korabeli viszonyok mellett az idegen tömegek térfoglalásával kapcsolatos negatív következmények felismerését az is hátráltatta, hogy nem volt ismert a lakosság nemzetiségek szerinti megoszlása. (Szabó István 1941: 121-199) Az 1784–1787. évi adatfelvétel – éppen úgy, mint az azt megelőző s az azt követők – nem terjedt ki a lakosság anyanyelv és a nemzetiség szerinti megoszlásának feltárására. S így mintegy fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy felismerjék: a 18. század végén a 8,5 millió magyarországi lakos közül csupán 3–3,5 millió főt; azaz az össznépesség 35–41%-át lehetett magyarnak tekinteni. Ez a népesség jelentette azt az alapot, amelyre a magyar nyelvközösség következő közel más félszáz éves, az I. világháború végéig tartó népességfejlődése támaszkodhatott.

A népszámlálást – az 1784 és 1787 között II. József rendeletére megtartott népszámlálás után – 1850/51-ben hajtották végre. Természetesen a közbülső évtizedekről is vannak adatok. Ezek alapján megállapítható volt, hogy 1787-et követően az ország lakosainak száma legalább 3,6, de nem több mint 4,8 millió fővel nőtt. Az 1870-ben megtartott népszámlálás igazolta ezt a feltételezést, ugyanis a népszámlálás szerint az ország lakosainak száma 13,2 millió fő volt, s ez 4,7 millió fős növekedést jelentett. A növekedés jelentőségét növelte az a tény, hogy ez döntően már nem a bevándorlásnak, a betelepítéseknek, hanem mindenekelőtt a lakosság természetes szaporodásának volt az eredménye. Természetesen ebben az időben is érkeztek bevándorlók, de ekkorra a korábbi időszakokat jellemző szervezett betelepítések gyakorlata lényegében befejeződött. Telepítések – az ország lakosságának arányosabb eloszlása, az egyes területek túlnépesedéséből fakadó szociális gondok megoldása érdekében – még ezt követően is történtek, de az új telepések már nem külföldiek, hanem az ország lakói voltak. A népesség lélekszámának növekedését azonban a korabeli egészségügyi viszonyok, a háborúk veszteségei jelentős mértékben visszafogták. (Paládi-Kovács 1993: 1605–1613) Ezek pedig nemcsak a korábbi etnikai egyenlenséget erősítették meg, hanem a népesség nemzetiségek szerinti összetételében is új súlypontok és egyenlőtlenségek kialakulásához vezettek. Ezt tükrözik azok az adatok, melyek szerint a 19. század közepén a népességnövekedés mértéke a Dunántúlon és a Kisalföldön lényegében megegyezett az országos átlaggal, Felső-Magyarországon és az Alföld keleti vármegyéiben azonban már jelentős mértékben az alatt maradt. Az országos átlagot meghaladó népességszám növekedéssel ekkor csak a Duna–Tisza közén, illetve néhány keleti (Borsod, Heves) és déli (Csanád, Csongrád, Temes) vármegyében találkozunk. Mindezek ellenére a bekövetkezett népességnövekedés jelentőségét még egyértelműbbé tette, hogy ez döntően már nem a bevándorlásnak, a szervezett betelepítéseknek, hanem mindenekelőtt a lakosság természetes szaporodásának volt az eredménye. Természetesen ebben az időben is érkeztek bevándorlók. A leglátványosabban a Magyarországra vándorló zsidóság száma növekedett, amely az 1787-et követő hat évtizedben a körülbelül 80 000 főről több mint háromszorosára nőtt. (Kepecs 1993: 37)

Mivel a népesség anyanyelv és nemzetiség szerinti számbavételét ez alkalommal is mellőzték, a magyar és nem magyar etnikumú népesség száma, egymáshoz viszonyított aránya továbbra is homályban maradt. Keleti Károly annak okát, hogy a népszámlálás alkalmával a megkérdezett anyanyelvére, nemzetiségére nem kérdeztek rá az 1850/51. évi népszámlálás adatait közlő, 1857-ben megjelent kötet előszavában megfogalmazottakkal magyarázta, mely szerint:

„...a tapasztalás mutatta, hogy a népszámlálás már önmagában is alig, amaz időben meg éppen nem vala a helyes út arra nézve, hogy e kérdés kielégítően megoldassék. Ez okból s az ily kísérlet megújítása iránti aggodalmak mellett a nemzetiség vagy nyelv föltétele iránti törekvés annál inkább mellőztetett a népszámlálási utasítási javaslatban; miután ezen kérdések más úton való megoldása sokkal kevesebb aggodalomnak volna alávetve s mindenképp használhatóbb eredményeket nyújtana.” (Keleti Károly 1871: 3)

Az ország lakosainak nemzetiség szerinti megoszlása az 1880-as népszámlálás óta ismert. Ekkor, 1880-ban az összlakosság 13 733 672 fő volt, melyből 6 165 088-en vallotta magát magyarnak. 1880-ban tehát az összlakosság csupán 44,9%-át sorolhatjuk a magyar nyelvű közösségbe. Az 1880-as népszámlálás szerint több mint félmillióval többen éltek az országban, mint egy évtizeddel korábban, s ez 3,7%-os népesség növekedését jelentett. Annak, hogy 1870 és 1880 között a népesség lélekszáma csak igen szerény mértékben növekedett, mindenekelőtt az 1866–1867 és az 1872–1874 között pusztító kolerajárvány volt az oka. A csekély arányú növekedés is – a termékenység és a halálozás területi különbözőségei miatt – jelentős eltéréseket takart. A legkiszívóbb népességcsökkenés Bihar (11,8 százalék), Szilágy (13,3 százalék) és Kis-Küküllő (7,9 százalék) vármegyében volt. Az 1870 és az 1880 közötti időszak kilátástalannak ítélt hazai népesedési helyzetét az 1891-es népszámlálás I. kötetében megfogalmazottak jól jellemzik:

„Ez a sötét évtized nemcsak saját önbizalmunkat rendítette meg, discreditálta hazánkat a külföld előtt is. Nem az állam hitelének arról a súlyos megromlásáról beszélek itt, amely már az 1873. évben teljes

nagyságában megmutatkozott, hanem arról a pesszimiztikus felfogásról, mellyel külföld tudományos világa a magyar népesedési viszonyokat tekintette. Sokáig a külföldi szakmunkákban, ha Magyarországról volt szó, a 70-es évek horribilis halálozási aránya s az 1869–80-iki eleményészőleg csekély szaporodása közöltetett, sőt elvétve közöltetik még ma is.” (A Magyar Korona Országáiban... 1893: 30)

Az 1870-es évek második felétől már, de különösen az 1880-as évtizedben az egészségügyi intézkedések következtében jelentős mértékű népességnövekedés következett be, melynek eredményeként 1890-re több mint 1,4 millió fővel gyarapodott a lakosság száma. Ez az előző tíz év 3,7%-os növekedésével szemben jelentős, 10,2%-os növekedést jelentett. A lakosság lélekszáma ekkor 15,1 millió lett. (Keleti 1892: 11) Korábban már szó volt arról, hogy a magyarok többsége a honfoglaláskor a Kárpát-medence központi területét foglalta el, s ezt az eloszlásbeli különbséget a későbbi századok demográfiai katasztrófái még egyértelműbbé tették. Az 1880-as évektől ezt a folyamatot egészítette ki és tette még hangsúlyosabbá, hogy a természetes szaporodás mértéke is az ország központi területén volt a legnagyobb. A központi területeken élő magyarok létszámnövekedésében szerepet játszott az is, hogy a szélső területeken élő magyarok közül számosan szintén a központi területre vándoroltak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az itt élő nem magyar ajkú népesség, illetve a perifériákról és más országokból ide vándorló nem magyar anyanyelvűek elmagyarosodása itt volt a legdinamikusabb. Az asszimilációs, valamint a külső és a belső vándorlási nyereség mellett ez volt még az az elem, amely a magyar nyelvű közösség növekedését, össznépességen belüli arányát ezekben az években a központi területek mellett országosan is meghatározta.

A 19. század közepétől Európa nyugati felén a demográfiai folyamatok alakulásában új elemet jelentett a legújabbkori vándorlás. Az ebben résztvevők migrációját döntően már nem a kényszer, hanem a jobb életlehetőség reménye motiválta. Ezt a népességmozgást a korábbival ellentétben ugyanis alapvetően az önkéntesség, a tömegesség és a gazdasági motiváltság jellemezte. Hazánkat ennek a népességmozgásnak a hatása három évtizeddel később érte el. A jobb megélhetés reményében a Magyar Királyság területéről is jelentős tömegek indultak útra az euró-

pai kontinens ipari centrumai felé és a tengerentúlra. Ennek jelentőségét akkor érzékelhetjük igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a kivándorlók száma az 1870-es évek első felétől, szinte egy évtizeden keresztül meredeken ívelt felfelé, az ezt követő néhány évben pedig nagyjából azonos szinten stagnált. 1898-tól azonban a kivándorlók száma újból növekedett, melynek következtében az I. világháború kitöréséig több mint két millióan hagyták el Magyarországot.

Az 1880-as években kibontakozott népességfejlődés íve a kivándorlás ellenére az 1890-es évtizedben nem tört meg. A népesség lélekszáma az évtized alatt több mint 1,7 millió fővel nőtt. A közel 11,3%-os népességszám növekedés eredményeként az ország lakosainak száma annak ellenére, hogy az évtizedben 170 ezer fős vándorlási veszteség érte az országot, a 16,8 milliót is meghaladta. Annak következtében pedig, hogy a vándorlási veszteség az ország központi területét kevésbé érintette, ezen a területen 1900-ra a magyar nemzetiségűek/magyarul beszélők aránya még jelentősebbé vált.

Az 1900-at követő évtizedben a népességnövekedés mértéke mérséklődött, melynek következtében a népesség száma 1910-ig már csak 8,3%-al, 1 426 278 millió fővel növekedett. Abban az esetben azonban, ha figyelembe vesszük, hogy az évtized során több mint félmillióan (527 329 fő) külföldre, többségükben a tengerentúlra vándoroltak, a növekedést jelentősnek kell tartani. A kivándorlók nagy száma jogos aggodalmat váltott ki. Az aggodalom hatására 1903-ban törvényt fogadtak el, ami már feltételekhez kötötte a kivándorlást.⁹ Az addig kialakult helyzeten azonban ez nem igazán tudott változtatni, hiszen a kivándorlók fele 1903-at követően is útlevél nélkül hagyta el az országot.

A 19. század végén megindult kivándorlás addig nem látott népességmozgást jelentett. Az európai kikötők adatai szerint a Magyar Királyság

⁹ Lásd az 1903. évi VI. tv. az útlevélről. A ki- és a visszavándorlással kapcsolatos kérdések szakszerű tárgyalása és a belügyminiszter e témakörben való tevékenysége segítése érdekében a törvény elrendelte a *Kivándorlási Tanács* létrehozását. A kivándorlásról szóló új, 1909. évi II. tv. értelmében a *Kivándorlási Tanácsot* e kérdéskörben a belügyminiszter véleményező szervévé szervezték át. A visszatérni szándékozók anyagi támogatása érdekében az említett törvények 29. illetve 35. paragrafusában *kivándorlási alapot* hoztak létre.

területéről 1870 és 1913 között 2 038 383 fő vándorolt el, közülük az amerikai bevándorlási hivatal 1 815 117 fő beutazását regisztrálta. A kivándorlók nemzetiség szerinti megoszlását az 1899 és 1913 között kivándorlók esetében tudjuk.¹⁰ Ezalatt az időszak alatt útnak indulók 26,3%-a magyar, 26,8%- szlovák, 16,6%-a horvát, 15%-a német, 6,9%-a pedig román nemzetiségű volt. (Puskás 1982: 70) A kivándorlók közül 536 095-en vallotta magát magyarnak, melynek következtében a magyar nyelvű közösséget az 1910-es népszámlálás alapján 5,4%-os veszteség érte.

A 20. század első évtizedének végére a korábbi évtizedeket jellemző demográfiai folyamatok a modernizáció hatására még egyértelműbbé váltak hazánkban. A népesség nemek és életkor szerinti struktúrája módosult, és lényegesen megváltozott a falvakban és a városokban élők egymáshoz viszonyított aránya. 1890 és 1910 között a városi népesség össznépességen belüli aránya 16,9 százalékról 20,4 százalékra nőtt. A nagyvárosokban a tényleges szaporodás az országos átlagot messze meghaladta: például Nagyvárad 27,9%, Eszék 25,9%, Kolozsvár 23,8%, Debrecen 23,6%, Budapest 20,2%. Az 1910. évi népszámlálás szerint a Magyar Királyságnak – Horvátország nélkül – 18 264 533 lakosa volt. 1870-től negyven év alatt, annak ellenére, hogy közben a kb. 200 ezer fős bevándorlás mellett 1,2 millióan külföldre vándoroltak, az ország lakosságának száma 1,38 szorosára nőtt. (Klinger 1997: 295–313) Jelentősen megváltozott a magyarul tudók aránya is. A 18. század elején, mint arról már korábban szóltunk, a lakosság közel 38 százaléka volt magyar anyanyelvű, ez az arány – jelentős területi eltérésekkel – 1900-ra meghaladta az 50%-ot¹¹, 1910-re pedig 54,5% lett (1. táblázat). Annak ellenére, hogy 1910-ben a magyar nyelvű közösséghez tartozók összlakosságon belüli

¹⁰ A kivándorlók összlétszámával kapcsolatos bizonytalanságot növeli, hogy nem ismerjük pontosan azoknak a számát, akik kétszer vagy esetleg többször tették meg az utat a Magyar Királyság és az Amerikai Egyesült államok között. Ezzel kapcsolatban lásd Wyman, M: Round-trip to America. The Immigrants Return to Europe című könyvét. Az I. világháború kitöréséig visszavándorlók száma nem érte el a 300 ezer főt.

¹¹ A Duna–Tisza közén és a Duna jobb partján a lakosság többsége már 1900-ban is magyar nemzetiségű volt, és az itt élő nem magyar nemzetiségűek többsége is beszélt már magyarul. Egészen más volt viszont a nemzetiség szerinti összetétel és a magyarul tudók aránya a Tisza–Maros szögén, az ország északi részén és a Királyhágón túli részeken.

aránya meg sem közelítette a török hódoltság előttit, a magyar nyelvközösséghez tartozók létszáma a 18. század vége és a 20. század első évtizedének vége között legalább háromszorosára, 1880 és 1910 között pedig több mint másfélszeresére nőtt.

Az 1. táblázat adatai a több mint ezer éves népességfejlődés utolsó, 1880-1910 közé eső harminc évének lenyomata. Mindazt, ami a magyar népességfejlődés területén a török hódoltság utáni századokban létrejött, kiformalódott az I. világháborút lezáró békeszerződés következtében történelmi relikvia lett. 1918 után a drasztikusan átalakított demográfiai helyzetben a magyarul beszélők számának jövőbeli alakulásával kapcsolatos várakozások illúzióvá váltak.

1. táblázat. A Magyar Királyság népességének nemzetiségenkénti megoszlása 1880 és 1910 között

Nemzetiség	1880		1900		1910	
	Fő	százalék	fő	százalék	Fő	százalék
Magyar	6 404 070	46,6	8 651 520	51,4	9 944 627	54,5
Német	1 870 272	13,6	1 999 060	11,9	1 903 357	10,2
Szlovák	1 855 451	13,5	2 002 156	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 403 041	17,5	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Ruszin	353 229	2,6	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát	196 781	1,2	198 700	1,1
Szerb	639 986	4,6	520 440	3,1	545 833	3,0
Egyéb	223 054	1,6	244 956	1,4	313 203	1,7
Összesen	13 749 603	100,0	16 838 255	100,0	18 264 533	100,0

(Forrás: Magyarország története ..., 1987: 414)

A nagyhatalmak döntése értelmében ugyanis Csehszlovákiához – a magyarokkal együtt – 3 567 575, Romániához 5 236 305, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz 1 519 013, Ausztriához pedig 292 588 volt magyar állampolgár került. Közülük Romániában 1 704 851-en, Csehszlovákiában 1 084 345-en, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban 563 597-en, Ausztriában 24 807-en vallották magukat magyarnak. S ez azt jelenti, hogy a magyarok közel 34 százaléka tehát (3 377 564 fő!) kívül rekedt az újrarajzolt magyar határokon.

2. táblázat. A Magyar Királyság területének és népességének változása az I. világháborút lezáró békeszerződés következtében¹²

Ország	Terület (km ²)	Népesség (fő)	Ebből magyar (fő)
Csehszlovákiához,	63 004	3 567 575	1 084 345
Romániához,	102 181	5 236 305	1 704 851
Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz,	21 031	1 519 013	563 597
Ausztriához csatolt	4 026	292 588	24 807
Összesen	190 242	10 615 481	3 377 564

(Forrás: Magyar Tájékoztató Zsebkönyv 1943: 81)

A változások a demográfiai folyamatokat igen érzékenyen érintették. Az új határok közé került Magyarország migrációs vonzása a korábbiakhoz viszonyítva minimálisra csökkent, ennek ellenére a szomszédos országokból, a Magyar Királyság egykori szélső területeiről a volt centrumba való vándorlás továbbra is fennmaradt. A vándorlók etnikai összetétele azonban jelentősen átalakult, mert 1918-at követően döntően már csak a magyarok Magyarországra vándorlása volt megfigyelhető. Ezzel megkezdődött az a napjainkban is tartó folyamat, amelyet némi leegyszerűsítéssel a magyar nyelvközösség tagjainak a magyaroknak meghagyott országterületre történő tömörülésével, létszámának fogyásával és a népesség korstruktúrájának elöregedésével jellemezhetünk.

A fentiek következtében az 1920-as magyarországi népszámlálás – összehasonlítva az 1910. évvel – már egy egészen más népességszámú és etnikai összetételű ország demográfiai viszonyait tükrözte. Az új határok között a magyarok aránya a korábbi 54,6%-ról 89,5%-ra nőtt, a nem magyar nemzetiségűeké pedig 45,5%-ról 10,5%-ra csökkent.¹³ Az ország lakosságának száma ekkor 7 986 879 fő volt, akik közül 7 155 973-an tartották magukat magyarnak. Az ország lakosainak „egyneműsödése”, magyarrá „válása” a következő évtizedekben is folytatódott, melynek következtében 1930-ban már csak a népesség 7,9%-a tartotta magát nem magyar nemzetiségűnek.

¹² A Magyar Királyság területéből részesedett még Lengyelország 589 km² illetve Olaszország 21 km² területtel.

¹³ 1910-ben a Magyar Királyság keretei között a magyarul nem tudók aránya 24,7% volt!

3. táblázat. Magyarország lakosságának etnikai összetétele az anyanyelv szerinti százalékos megoszlása 1920 és 1930 között

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Bunyevác, sokác	Egyéb	Összesen
1920	89,5	6,9	1,8	0,3	0,5	0,2	0,3	0,5	7 986 879
1930	92,1	5,5	1,2	0,2	0,3	0,1	0,2	0,4	8 685 109

(Forrás: Magyarország története... 1987: 414; Glatz 1992: 43)

Az I. világháborút követően a környező országokból Magyarországra jött magyarok pontos számát nem ismerjük. E mozgás volumenét azonban jól érzékelteti az a tény, hogy 1919–1924 között csak a Romániához csatolt területről körülbelül 200 ezren, az ezt követő tíz évben pedig további 130 ezren érkeztek Magyarországra. A magyarországi népesedési folyamatok trianoni döntés és az I. világháború okozta kóros elváltozására utaló szimptomákat a demográfusok igen korán felismerték. Jól látták, hogy a háború okozta népességfogyás, valamint a születésszám közel 50%-os csökkenésének kiegyenlítésére egy emberöltő sem lesz elegendő. Véleményüket az 1930. évi népszámlálás adatait tartalmazó kötet bevezető tanulmányában a következőképpen fogalmazták meg:

„Ez a mély hullámvölgy állandó mozgásban van a magasabb korévek felé. 1920-ban megfigyeltük, hogy az óvodákat néptelenítette el, 1930-ban már a középiskolák alsó osztályaiban maradtak üresen a padok, 1940-ben a fiatal munkáskezek száma lesz kevesebb és így halad tovább a késő öregkorig, de még egy emberöltő múlva sem fog elsimulni, mert ha majd a családalapításra képes korúak számának megritkulásában fog megnyilvánulni a hatása, újabb, bár kisebb hullámvölgy keletkezik a születéseknek ekkoron e réven való elmaradásából, és kezdődik a hullámmozgás megint előről egy emberöltőn át.” (Magyar Statisztikai Közlemények 1932: 5)

A fenti sorok nemcsak a korabeli hazai népesedési helyzet megközelítőleg pontos leírása, hanem a lehetséges jövő körvonalainak reális felismerése. Sajátos ódon azonban az 1930. évi népszámlálás alkalmá-

val éppen úgy, mint az azt következő évtizedekben és napjainkban is az népesedési folyamatokkal összefüggésben megfélekedtek, vagy tudomást sem vettek arról, hogy Magyarország határain kívül, a szomszédos országokban is élnek magyarok, s hogy a Kárpát-medencei magyarság népesedési folyamatait – országhatároktól függetlenül – a trianoni széttagoltság ellenére egységes egészként vizsgálják.

Az 1930-as népszámlálás alkalmával érzékelt népesedési hullámvölgy kiegyenlítődéására azonban nem jutott idő. A Trianon okozta drasztikus beavatkozás hatása még alig oldódott, amikor a **negyedik demográfiai katasztrófa** már újabb áldozatokat követelt. Ezt megelőzően azonban a hazai népesedési folyamatokat újabb, egymást követő mesterséges beavatkozások érték, amelyek az ország lakosainak számát, az 1930-as országlétszámhoz viszonyítva jelentős mértékben, 56,6%-al megemelték. 1938. november 2-án léptek érvénybe az első bécsi döntés rendelkezései, melynek következtében Felvidék, Csehszlovákia döntően magyarlakta területe, s ezzel együtt az ott élő magyarok 90%-a visszakerült Magyarországhoz. Ezt 1939. március közepén Kárpátalja, 1940 szeptemberében Észak-Erdély, 1941 tavaszán pedig Délvidék Magyarországhoz történt visszacsatolása követte. Mindezek következtében az ország lakosainak száma 1941-re 4 919 567 fővel gyarapodott, területe pedig 78 680 km²-rel lett nagyobb.¹⁴ Az etnikai arányok ismét átalakultak, mivel a visszakerült területeken élő népességnek csak közel 51%-a (2 507 511 fő) volt magyar nemzetiségű (4. táblázat).

Az 1941 közepére kialakult népesedési helyzet azonban nem bizonyult tartósnak. Kitört a II. világháború s az ezt lezáró békeszerződés rendelkezései következtében nemcsak a néhány évvel korábban visszakapott területek magyar lakossága veszett el, hanem három újabb település is.¹⁵ Az egymást követő újabb és újabb mesterséges beavatkozások szükségszerűen átalakították a népesség etnikai összetételét, melynek következtében az összlakosságon belül a nem magyar nemzetiségűek

¹⁴ A változások belső átrendeződést is előidéztek. 1940-1944 között mintegy 200 ezer román nemzetiségűek vándorolt el Észak-Erdélyből, illetve hasonló számban hagyták el a magyarok a Romániának ítélt Dél-Erdélyt

¹⁵ Dunacsúnt, Horvátjárfaút és Oroszvárat ekkor csatolták Csehszlovákiához. Az ország szétesését követően ezek a települések a Szlovák Köztársasághoz kerültek.

aránya ismét jelentéktelenné vált. A negyedik demográfiai katasztrófa súlyosságát tükrözi, hogy a háború katonai és polgári áldozatainak – közöttük a magyar zsidóság jelentős része s a hazai cigánység egy részének elpusztítása – száma az I. világháború ember veszteségét jelentősen meghaladta. (Für 1989: 35; Szabó A. 1989: 66-77) Stark Tamás (2000: 436) kutatásai szerint a háború alatt mintegy 790 ezer–1070 ezer magyar veszttette életét. A háborús mobilitás pedig közvetlenül jóval több, mint félmillió polgárt érintett. Azoknak a pontos számát, akik közülük a magyar nyelvközösséghez tartoztak ne ismerjük. A háborút megelőző etnikai arányok ismeretében azonban a veszteség mértékét jelentősnek kell tartanunk.

4. táblázat. *Magyarországhoz 1938–1941 között visszakerült területek népességének etnikai összetétele*

Nemzetiség	Felvidék	Kárpátalja	Észak-Erdély	Délvidék
Magyar	751 951	63 025	1 343 695	348 840
Német	17 354	57 435	47 508	178 221
Szlovák	84 905	20 449	20 885	30 153
Román	360	11 385	1 069 211	385
Horvát	223	141	83	87 994
Szerb	26 171	13	108	150 336
Rutén	8 941	342 029	20 622	10 754
Egyéb	66 537	2 010	21 647	136 196
Összesen	956 442	496 487	2 523 759	942 879

(Forrás: Magyar tájékoztató zsebkönyv 1943: 84-111)

A II. világháborút követő hazai belpolitikai viszonyok nem segítették a népesség gyors reorganizálódását. Nemcsak a háború végén elmenekült magyar állampolgárok egy részének visszatérése maradt el, hanem újabb és újabb menekültek indultak Nyugat felé. A háborús veszteségek és a kivándorlók ellenére az ismét elcsatolt területekről visszavándorlóknak és átköltözőknek köszönhetően azonban, az 1941-es ország létszámhoz viszonyítva 1949-ben, csupán 111 275 fővel volt kevesebb az ország lakosainak száma. Az itt élők, és az ide érkezettek közül szinte mindenki magyarnak tartotta magát, melynek következ-

tében 1941-hez képest a nem magyar etnikumhoz tartozók száma több mint egyharmadára, 100 159 főre csökkent. 1941 és 2011 között évtizedről-évtizedre Magyarország népességének nemzetiség szerinti megoszlását az **5. táblázat** összefoglalóan tartalmazza. A változások sorából kiemelkedik a magukat magyarnak vallók számának rendszerváltozást követő csökkenése és ezzel ellentétben a nemzetiségekhez tartozók létszámának gyors gyarapodása.

1947-et, a kommunista hatalomátvételt követően az ország határait lezárták, melynek következtében a nyugatra irányuló szabad mozgásra, kivándorlásra, menekülésre már alig volt lehetőség. Az 1949-ben az osztrák-magyar, majd nem sokkal később a jugoszláv-magyar határon kiépített drótkerítés és aknazár volt hívatott arra, hogy az illegális határátlépéseket megakadályozzák. Azt, hogy a határzár hogyan is működött jól jelzi, hogy kilenc év alatt, 1947 és 1956 októbere között mindössze 3524-en hagyták el az országot. Az emigráltak pontos számát – a kérdés egykori szigorúan titkos jellege és a statisztikai adatszolgáltatás hiánya miatt – nem ismerjük. A hazai magyar nyelvközösség számának növekedésében azonban nemcsak a határok lezárása, hanem az 1956-ig érvényben lévő szigorú abortusztörvény is szerepet játszott. (Szabó 1999: 25-38) Mindezek következtében joggal feltételezték, hogy ha nem is jelentős, de egy mérsékeltnek mondható népességnövekedés a további évtizedekben is biztosítható lesz. Ezt a várakozást az 1960. évi népszámlálás adatai még igazolták, hiszen – az 1949-es adatokhoz viszonyítva – az 1956-ban eltávozott 201 029 fő ellenére az ország lakosainak száma 7,6 százalékkal növekedett. (Tóth 1997a: 65) A lakosság számának növekedése még a következő két évtizedben is folytatódott, bár mértéke már szolidabb lett. 1970-re 3,4%-kal, a következő évtizedben pedig, a bevezetett családtámogatási intézkedések hatására 3,9%-kal bővült. A további népességnövekedéssel kapcsolatos várakozások azonban már nemcsak hogy nem következtek be, hanem azzal ellentétes folyamatok váltak meghatározóvá. (Józan 2003: 41–45) A demográfusok a termékenységsökkenés és a magas halandóság következményeit felismerve, már 1959-ben felhívták a politikusok figyelmét a népességfogyás bekövetkezésére, amely két évtizeddel később be is következett. (Péter 1990: 129–137)

5. táblázat. Magyarország népessége nemzetiségek szerint, 1941–2011

Nemzetiség	1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011
Népesség	9 316 074	9 204 799	9 961 044	10 709 463	10 374 823	10 198 315	9 937 628
Ebből:							
Magyar	8 918 868	9 104 640	9 837 275	10 638 974	10 142 072	9 416 045	8 314 029
Nemzetiségek							
Bolgár	1 358	3 556
Cigány (roma)	27 033	37 598	56 121	6 404	142 683	189 984	308 957
Görög	2 509	3 916
Horvát	4 177	4 106	14 710	13 895	13 570	15 597	23 561
Lengyel	2 962	5 730
Német	302 198	2 617	8 640	11 310	30 824	62 105	131 951
Örmény	620	3 293
Román	7 565	8 500	12 326	8 874	10 740	7 995	26 345
Uzsin	1 098	3 323
Szerb	3 629	4 190	3 888	2 805	2 905	3 816	7 210
Szlovák	16 677	7 808	14 340	9 101	10 459	17 693	29 647
Szlovén	1 731	1 930	3 025	2 385
Ukrán	5 070	5 633

1980-tól tehát a hazai népesség lélekszáma csökken.¹⁶ Ennek mértéke 1980–1990 között 3,1%-os, az azt követő évtizedben pedig 1,7%-os lett. Az 1980-as népességszám 2001-re 513 950 fővel lett kevesebb, s ez 4,8%-os népességszám-csökkenést jelent. A népességfogyás 2001-et követően is folytatódott, melynek következtében 2011-ben megtartott népszámlálás 260 687 fővel kevesebb személyt talált az országban, s ez tíz év alatt újabb 2,55%-os népességfogyást jelentett. Az 1980 és 2015 közepe közötti közel 35 év alatt összességében több mint 850 ezer fővel lettünk kevesebbek. A statisztikai adatszolgáltatás alapján a magyarok számát az alacsony termékenységi és a magas halálozás mellett még két tényező csökkenti:

- 1./ a hazai kisebbségek összlakosságon belüli arányának növekedése az 1990-es népszámlálás alkalmával, amikor a hazai cigány

¹⁶ A hazai termékenység elsőként Európában a reprodukciós szint alá csökkent, s ezzel együtt a születési arányszám a világon Magyarországon süllyedt a legalacsonyabbra.

népesség száma több mint huszonkétszeresére, a németeké pedig kétszeresére növekedett, már nyilvánvalóvá vált. Ez a tendencia a következő évtizedben folytatódott, melynek következtében 2001-től a már korábban nem „létező”, például görög, lengyel, örmény, ruszin, ukrán kisebbségek is „megjelentek”. Természetesen „megjelenésük” nem az 1990-et követő migrációs folyamatoknak köszönhető, hiszen döntő többségük magyar állampolgárként korábban is itt élt, de az egykori viszonyok következtében célszerűbbnek tartották, hogy a népszámlálási íven magyarként szerepeljenek.

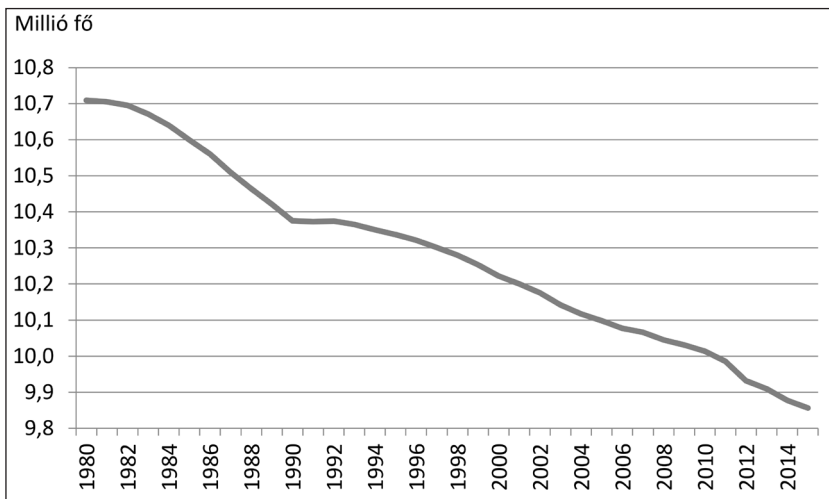
- 2./ A magyarság számát csökkentő másik tényező pontos okát még nem lehet tudni, ennek ellenére arra a sajátos jelenségre is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy évtizedről évtizedre növekszik – az adatfelvétel hiányosságának következtében is – azoknak a száma, akik nem sorolják magukat a magyar nyelvközösséghez. Ezek száma 1949-ben 100 159 fő volt, tíz évvel később 123 764 fő lett. Húsz évvel később ez a szám 70 489 főre csökkent. Ettől kezdve viszont folyamatosan nő: 1990-ban 232 751-en, 2001-ben 782 270-en, 2011-ben pedig a statisztikai adatok szerint 1 623 599 fő, közöttük a nemzeti kisebbségek nem tekintették magukat a magyar nyelvközösséghez tartozónak.

A hazai magyar nyelvközösségből 1947–1989 között 523 579 fő távozott külföldre. Közülük több mint 200 ezren 1956. október 23. és 1957. május 26. között hagyta el az országot, vagyis néhány hónap alatt a lakosság mintegy 2%-a menekült el (Az illegálisan külföldre...1990: 896–1003). A forradalmat követő „csendes” évtizedekben – 1960 és 1989 között – a legális és az illegális kivándorlók évenkénti száma 1886 és 7880 között mozgott. (Tóth 1997a: 65) Az 1956-os exodust követő 32 évben tehát – népesedési következményeivel együtt – közel annyian távoztak az országból, mint a forradalmat követő hónapokban. Összességében tehát 1956 és 1990 között a kivándorló magyar állampolgárok száma meghaladta a 370 ezer főt. Nemzetiség szerinti megoszlásukkal kapcsolatban nem állnak rendelkezésre adatok, az ország etnikai összetételének megfelelően azonban okkal feltételezhetjük, hogy döntő több-

ségük a magyar nyelvű közösséghez tartozott. Ugyanezekben az években a szomszédos országokban élő magyarok közül is érkeztek az országba. Számuk valamivel több volt, mint 150 ezer fő, s ez részben pótolta a kivándorlás okozta népességvesztést.¹⁷

Az 1980-tól 2014-ig bekövetkezett népességfogyást, a népesség-szám folyamatos csökkenését a táblázatok adataihoz viszonyítva szemléletesebben mutatja be az 1. ábra.

1. ábra. Magyarország népesség száma, 1980-2015

Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

A grafikonon 10 709 000-ről indul, és 1990-ig meredeken esik le. Ekkor az ország lakosainak száma 10 375 000 volt, majd három éven át a lakosság száma nagyjából ugyanennyi maradt. 1993-tól azonban megszakítatlan a hazai népesség fogyása, melynek következtében 2015-ben Magyarország népességének száma már csak 9 856 000 volt.

¹⁷ Az adatok a görög, a közép- és dél-amerikai menekültek számát nem tartalmazzák.

6. táblázat. Az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma (stock) és megoszlása 2001-ben és 2014-ben (január 1.)

Célország	2001		2014	
	N	%	N	%
Ausztria**	12 729	14,0	46 264	14,0
Belgium	1 534	1,7	5 996	1,8
Bulgária	95	0,1	148	0,0
Ciprus*	–	–	513	0,2
Csehország	418	0,5	1 522	0,5
Dánia	391	0,4	3 311	1,0
Egyesült Királyság	4 273	4,7	74 495	22,6
Észtország	–	–	45	0,0
Finnország	654	0,7	1 784	0,5
Franciaország*	2 961	3,3	4 183	1,3
Görögország*	538	0,6	748	0,2
Hollandia	1 538	1,7	10 280	3,1
Írország	–	–	7 765	2,4
Izland	49	0,1	155	0,0
Lengyelország*	403	0,4	537	0,2
Lettország	13	0,0	21	0,0
Liechtenstein	–	–	37	0,0
Litvánia	8	0,0	18	0,0
Luxemburg*	143	0,2	935	0,3
Málta*	12	0,0	133	0,0
Németország	54 437	59,8	123 736	37,5
Norvégia	291	0,3	2 653	0,8
Olaszország	2 817	3,1	7 483	2,3
Portugália	158	0,2	424	0,1
Románia	269	0,3	1 632	0,5
Spanyolország	778	0,9	9 285	2,8
Svájc	3 559	3,9	11 596	3,5
Svédország	2 988	3,3	5 911	1,8
Szlovákia	–	–	8 134	2,5
Szlovénia	51	0,1	279	0,1
Együtt	91 107	100,0	330 023	100,0

(Forrás: Gödri Irén 2015: 207)

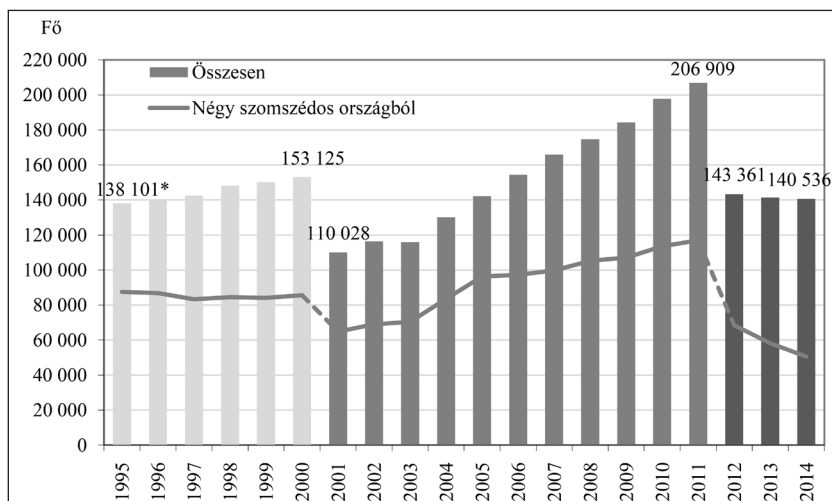
Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én), *2014-es adat helyett 2011-es (Census Hub); **Ausztria 2014: Statistik Austria (2015); – adathiány.

Az I. világháború után létrehozott közép-európai országok a rendszerváltoztatások következtében szétestek, ennek ellenére, mivel a béke-rendszert kialakító nagyhatalmak érdekei ezen a területen változatlanok, a szomszédos országoknak adott magyarlakta területek státusa nem módosult. Abban az esetben pedig, ha a szomszédos országokban a kisebbségekhez való viszony alapvetően nem változik meg, az elkövetkező időszakban is folyamatosan várható az ott élő magyarok vándorlása Magyarországra vagy egy harmadik országba, amely közvetett és közvetlen formában is a magyar nyelvközösséghez tartozók számát apasztja. Hasonló következményekkel járnak azok a törekvések is, amelyek Magyarországot mind egyértelműbben a nemzetközi munkaerő-áramlásba kívánják bekapcsolni. Az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma egy bő évtized alatt megháromszorozódott (6. táblázat). Az elvándorlás és a külföldi munkavállalás üteme – bár van visszavándorlás is – a 2010-es évek végétől nő, melynek következtében a nyelvközösség törzséhez tartozók száma csökken.

A magyar nyelvközösséghez tartozók számának növelését a magyarok természetes szaporodásának emelkedésével és az asszimilálódott bevándorlók népességpótlásban játszott pótlólagos szerepével lehet elérni. Jelenleg és az elkövetkezendő évtizedekben azonban a természetes szaporodás jelentős mértékű emelkedésével nem számolhatunk, marad tehát a migráció által biztosított pótlólagos erőforrás. Abban az esetben azonban, ha a népességfogyás ütemének csökkentésében a vándorlási nyereségnek jelentősebb szerepet kívánunk szánni, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy várhatóan, mint eddig ezután is az országba jövő és/vagy itt dolgozó, letelepedő migránsok jelentős részét a szomszédos országok magyar közösségei adják. Nem kérdéses, hogy Magyarország számára a népesség utánpótlásnak ez a módja a legegyszerűbb, nem is beszélve arról, hogy kisebb költségekkel jár, mint egy standard vendégmunkás program. Ez igaz, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy az ide érkezők lényegesen nem javítják a hazai alacsony termékenységi rátát, hatásukra lényegesen nem javulna a lakosság demográfiai összetétele. Ezek azonban eltörpülnek ahhoz a veszteséghez képest, amelyet ez a „megoldás” a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség számának alakulása szempontjából jelent. A 2. ábra alapján nagy

pontossággal nyomon követhetjük azoknak a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgároknak a számát is, akik a szomszédos négy országból 1995 és 2014 között érkeztek az országba. Jól látható, hogy ha némi ingadozással is, de a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok 55–65%-át ők adják. Az ábra szerint 2011-től a szomszédos országokból érkezettek létszáma jelentős mértékben csökkent. A csökkenés azonban látszólagos, mert a „hiányzó” részt azok a szomszédos országokból érkezettek adják, akik 2011-től az egyszerűsített honosítási eljárással magyar állampolgárok lettek.

2. ábra. Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok és ezen belül a négy szomszédos országból érkezettek száma, 1995–2014 (január 1.)

(Forrás: Gödri Irén 2015: 187–211)

Abban az esetben tehát, ha a népesség pótlására a migrációs csatornákat a jövőben is az eddigieknek megfelelően használjuk, akkor szembe kell nézni azzal a pénzben nem kifejezhető veszteséggel, amelyet magunknak, s ezzel együtt a magyar nyelvű közösség egészének okozunk. Tiszában kell lennünk azzal, hogy a trianoni határok közé szorított Magyarország mind ez ideig döntően csak a határokon kívül maradt magyarok számára jelentett (jelent) vonzást, amelynek következtében Magyarországra vándorlásuk

nem a magyar népesség lélekszámát, hanem csak a hazánkban élő magyarokét növeli. Ezek a népességmozgások pedig nemcsak „egyeneműsítik” a hazai lakosság etnikai összetételét, hanem irreverzibilissé teszik a magyarok által lakott területek összeszűkülését, fokozatos kiürítését. A fiatalabb korosztályokhoz tartozók áttelepedésének hatására ugyanis a szomszédos országok magyar közösségeihez tartozók száma csökken, termékenységük alacsonyabb, korstruktúrájuk pedig öregebb lesz. Az áttelepülők hiánya – a fentiekben említett demográfiai folyamatok mellett – tovább szűkíti azt a teret, amelyet még magyarok laktak be, s ezzel akaratlanul elősegítik a szülőföldön maradók szórványhelyzetbe kerülését, és felgyorsítják a már szórványhelyzetben élők többségi néphez történő asszimilálódását. A más nemzetiségűek, a magyarok által elhagyott, „kiürített” helyek betöltésével pedig semmissé válnak azok az értékek, amelyeket az addig ott élő magyarok a századok során létrehoztak. Mindaz azonban, amit a fentiekben megfogalmaztunk nemcsak egy valamikor bekövetkező valóság víziója. A kivándorlók és az áttelepülők hiánya – az alacsony termékenység és a többségi néphez történő asszimilálódás mellett – már napjainkban is egyre súlyosabb gondot okoz a környező országokban élő magyar közösségek számára. A tendencia egyértelmű, hiszen amíg az 1910. évi népszámlálás szerint 3 221 000 volt az elcsatolt területeken élő magyarok száma, addig ez a szám 1991-re valamivel több mint fél millióval, 2 667 000-re csökkent (Hoócz 1996: 937). A magyarok népesedési „tér” vesztését a százalékos arányok még egyértelműbben tükrözik. A Kárpát-medencében élő magyarok aránya az 1910. évi 32,1%-ról 1991-re 20,7%-ra esett. Természetesen a folyamat ezzel nem állt meg. 2001-ben ugyanis a Kárpát-medencében élő magyarok száma már csak 2 174 921 volt, arányuk pedig 17,6 százalék lett.

A népességcsökkenés, mint Magyarországon, úgy a Kárpát-medencében élő magyarok körében se állt meg, hiszen számuk a 2001-ben és 2002-ben végrehajtott népszámlálás szerint a tíz évvel korábbihoz viszonyítva csupán Ausztriában (2001) nőtt 21,2%-kal, a többi országban csökkent. A csökkenés mértéke Horvátországban (2001) 26,2%, Magyarországon (2001) 6,6%, Romániában (2002) 11,7%, Szlovákiában (2001) 8,2%, Szlovéniában (2001) 27%, Szerbiában (2001) 14,7%, Ukrajnában (2001) 4% volt. A helyzet a következő tíz évben sem változott. Romániában a 2011-es népszámlálás alkalmával már csak 1 217 ezren vallották magu-

kat magyarnak, vagyis tíz év alatt közel 200 ezer fővel (13,6%) csökkent a magyar nyelvű közösség Romániában élő tagjainak száma. Szlovákiában is hasonló folyamatok játszódtak le. Itt ugyanis azoknak a száma, akik 2011-ben is a magyar nyelvű közösséghez tartoztak 62 ezer fővel (közel 12%-al) lett kevesebb, mint amennyi 2001-ben volt. Szerbiában, miután 2001 óta nem tartottak népszámlálást, a magyarok jelenlegi számát csak becsülni lehet. Napjainkban számuk valószínűleg 250 ezerre tehető, s ez azt jelenti, hogy 2001 és 2011 között mintegy 40-45 ezer fővel (14%-al) csökkent a magukat magyarnak vallók száma. Ukrajna esetében továbbra is a 2001-es népszámlálási adatok állnak rendelkezésre, mely során 152 ezren vallották magukat magyarnak. Feltételezhetően ez esetben is 10% körül lehetett a csökkenés aránya. Horvátországban 14 048-an, Ausztriában kb. 10 ezren vállalták magyarságukat. Szlovéniában pedig mintegy négy ezer főre tehető az ott élő magyarok száma. Mindez azt jelenti, hogy a magyar nyelvű közösség szomszédos országokban élő tagjainak száma a 21. század első évtizedének végére 2 089 518 főre csökkent. Abban az esetben, ha csak a környező országokban élő magyarok 2000 utáni létszámának alakulását nézzük, arányuk a velük együtt élő nem magyar nemzetiségűekhez viszonyítva a 2001 körüli 14,2%-ról tíz év alatt 12,2% lett (7. táblázat).

7. táblázat. A magyarok száma a népszámlálási adatok 2001 körül, 2011 körül a Kárpát-medencében¹⁸

	Lakosság 2001	Magyar nemzetiségű	Lakosság 2011	Magyar nemzetiségűnek vallotta magát
Magyarország	10 198 315	9 416 045	9 937 628	8 314 029
Erdély	7 221 733	1 415 718	6 789 250	1 216 666
Szlovákia	5 379 455	520 528	5 397 036	458 467
Vajdaság	2 031 992	290 207	1 931 809	251 136
Kárpátalja	1 254 614	151 516	1 249 000	141 000
Muravidék	120 875	5 445	118 988	4 000
Burgenland	277 569	6 641	286 215	10 000
Észak-Baranya megye	330 506	9 784	305 032	8 249
Kárpát-medence össz.	26 815 059	11 815 884	26 014 958	10 403 547

(Forrás: Kapitány 2015: 239)

¹⁸ A táblázat Kapitány Balázs tanulmányában megjelent adatok felhasználásával készült.

Az új államalakulatok létrejöttétől napjainkig a népszámlálások szerint 1 288 080 fővel kevesebb magát magyarnak valló személy él a szomszédos országokban. Ez azt jelenti, hogy az eltelt közel száz év alatt 40,6%-os volt a csökkenés. A tényt tudjuk, de hogy a népességszűkülésben milyen szerepe volt a termékenységből fakadó fogyásnak, Magyarországra vagy egy harmadik országba történt vándorlásnak, illetve az asszimilációnak pontosan nem ismerjük.

Senki számára nem lehet kétséges, hogy a vándorlási egyenleg közvetlenül, vagy közvetett módon csökkenti, vagy növeli a magyar nyelvű közösséghez tartozók számát. Az elmozdulások hatása azonban nem egyszerű, hiszen a bevándorlók utódaikkal, a kivándorlók pedig utódaik hiányával nemcsak az adott időszak demográfiai folyamataira hatnak, hanem tovagyűrűző hatásuk a későbbi népesedési eseményekben is kimutatható. A népességmozgással kapcsolatban említést kell tenni arról is, hogy a magyar nyelvű közösség szempontjából jelentős különbség van aközött, ha a környező országokból elvándorló magyar Magyarországon, vagy egy harmadik országban kíván-e új életet kezdeni. Abban az esetben ugyanis, ha az úti cél Magyarország, akkor ez rövidtávon közvetlen formában nem csökkenti a magyar nyelvű közösséghez tartozók számát. Közvetett módon azonban igen, mert a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarok egy részének áttelepedése – miközben **mérsékli a Magyarországon élő magyarok fogyását**, és ideig-óráig elodázza az előregedésből származó gazdasági, szociális problémák megoldását – a maguk mögött hagyott népesedési hiánnyal *felgyorsítja* s egyértelműen **visszafordíthatatlanná teszi a Kárpát-medencei magyar nyelvű közösség lélekszámának fogyását**.

Mindez egyben azt is jelenti, hogy 1918-tól a magyarok szempontjából nemzetközi vándorlás népességpótlásban játszott szerepe ellentétes azzal, amit az ezt megelőző évszázadokban betöltött. Ezt, valamint a nyolc országban zajló Kárpát-medencei magyar nyelvű közösség népesedési folyamatainak valós természetét a rendszerváltoztatással összefüggő radikális változások tudatosították. Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején bekövetkezett népességmozgások tették egyértelművé, hogy a magyar nyelvű közösség körében lejátszódó demográfiai folyamatokat – az 1918-ban bekövetkezett széttagoltság, és közel kilencven éves „szétfejlő-

dése” ellenére – csak akkor ismerhetjük meg, ha azokat együtt, egységes folyamatként vizsgáljuk. A magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar nyelvközösségekhez tartozók létszámának, korstruktúrájának stb. alakulása ugyanis csak látszólag független egymástól, és nemcsak hogy feltételezi egymást, hanem kölcsönhatásai felerősíti és kiteljesíti azokat a demográfiai eseményeket, amelyek a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés 1918 utáni korszakával kezdődtek meg. S ez egyben azt is jelenti, hogy a hazai népességfejlődéssel kapcsolatos intézkedéseket a magyar nyelvközösség jövője érdekében újra kell gondolni. Tudomásul kell venni, hogy **mindaz, amit a népesedési folyamatok területén Magyarországon zajlik, csak része a magyar nyelvközösség népesedési folyamatainak, de nem azonos azzal.**

A magyar népességfejlődést drasztikusan keresztbe metsző demográfiai katasztrófák s az azokat kiegészítő tényezők kumulatív hatása következtében (vagy annak ellenére) a legutolsó népszámlálás adatai szerint a Kárpát-medencei magyar nyelvközösségekhez tartozók száma még mindig 10 409 567, melyből 8 409 048-an Magyarországon, 2 089 518-an pedig a szomszédos országokban élnek.¹⁹ Abban az esetben azonban, ha az eddigi gyakorlaton nem változtatunk, akkor a magyar nyelvközösség – összes negatív következményével együtt –tovább halad az I. világháború után megkezdett úton. Mindaddig pedig, amíg a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés érdekeit is figyelembe vevő magyarországi népesedéspolitika és ezzel együtt a nemzetközi vándorlás népességfejlődésben játszott szerepének napjaink népesedési viszonyaival kapcsolatos újragondolását nem sikerül elvégezni nem lehet más célunk, mint hogy ne rontsuk tovább a jelenlegi állapotokat. Addig is, amíg ez nem

¹⁹ Az itt közölt és a 8. táblázatban a 2011-es évre vonatkozó adattal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy pontosan nem tudjuk, hogy 1 528 575 fő a népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdésére miért nem válaszolt. Nagy a valószínűsége annak, hogy mivel ez a kérdés már nem tartozott a kötelezően megkérdezendők közé feltételezhető, hogy ezt a kérdést a kérdezőbiztos igen sok esetben már fel sem tette. A másfél milliós népességben a meg nem kérdezettek mellett lehetnek magyar anyanyelvűek, akik nem kívántak nyilatkozni, lehetnek kétnyelvűek (közülük lehetnek, akik vállalják a magyart is anyanyelvűként, és mások, akik nem vállalják a magyart, bár beszélnek magyarul), és lehetnek olyanok is, akik nem tudnak magyarul vagy csak törve és természetesen olyanok is, akiknek nem a magyar az anyanyelve.

válíkat valósággá a magyar nyelvközösség létszámának megőrzése érdekében a hazai népesedéspolitikának nem lehet más célja minthogy minden újszülött egészségesen és megfelelő ismeretekkel felvértezve kezdje felnőtt életét, illetve hogy az idő előtti halálozás okainak felszámolásával a népességfogyás ütemét mérsékeljük. E két feltétel megvalósulása esetén ugyanis – még a jelenlegi szinten konzerválódó termékenység mellett is – a népességfogyás mérséklésében anélkül érünk el eredményt, hogy abban a szomszédos országokból áttelepülő magyarok fontosabb szerepet játszanának.

8. táblázat. *Magyarország lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 1900-2011 között*

Év	Népesség száma	Magyar
1900*	6 854 415	5 890 999
1910*	7 612 114	6 730 299
1920	7 986 875	7 155 979
1930	8 685 109	8 000 335
1941**	9 316 074	8 655 798
1949	9 204 799	9 076 041
1960	9 961 044	9 786 038
1970	10 300 996	10 152 366
1980	10 709 463	10 579 898
1990	10 374 823	10 222 529
2001	10 198 315	9 546 374
2011	9 937 628	8 409 048

* Mai országterületre számolva.

** A bécsi döntés értelmében megnagyobbodott területre számolva.

A 8. és a 9. táblázat az eddigiekben megfogalmazottak összegzéséül a népszámlálások adatai alapján Magyarországon, illetve az I. világháborút követően a szomszédos országban élő, magukat magyarnak vallók számát tüntettük fel. A két táblázat adatai nemcsak az egykori múlt, az éppen magunk mögött hagyott évtizedek számokba rögzített valósága, hanem a Kárpát-medencében élő magyarság népességfejlődésének jövőbeli lehetőségét is magába foglalja.

9. táblázat szomszédos országokban élő magyarok száma 1910–2011 között

Év	Népesség száma	
1910	3 221 000	
1938-41 között*	2 507 511	
1991	2 667 000	
2001	2 174 921	**2 399 839
2011	2 089 518	**2 109 518

* 1938–1941 között Magyarországhoz visszakerült területeken magukat magyarnak vallók száma

** A nem válaszolókkal korrigált arány. Forrás: Kapitány 2015

Irodalom

- A MAGYAR KORONA ORSZÁGAIBAN 1893. A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, I. rész. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK 1918. A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, Budapest: Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat.
- AZ ILLEGÁLISAN KÜLFÖLDRE...1990. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. Statisztikai Szemle, 12. sz.
- DÁNYI DEZSŐ–DÁVID ZOLTÁN (szerk.) 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára–Művelődési Minisztérium levéltári osztálya.
- ELEKES DEZSŐ 1938. Trianon mérlege. Magyar Statisztikai Szemle.
- ENGEL PÁL 1990. Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig (Magyarok Európában I.). Budapest: Háttér Kft – Teka.
- ERDÉLY TÖRTÉNETE 1986. I–III. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FÜR LAJOS 1989. Mennyi a sok sírkereszt? Magyarország embervesztése a második világháborúban (második kiadás). Budapest: Püski Kiadó.
- GLATZ FERENC 1992. Kisebbségi kérdés Közép-Európában. História, 11. sz. melléklet.
- HISTÓRIA PLUSZ 1992. 43.
- GÖDRI IRÉN 2015. Nemzetközi vándorlás. In. Demográfiai portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- HOÓZ ISTVÁN 1996. A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. Statisztikai Szemle, 74. évf. 11.
- KAPITÁNY BALÁZS 2015. Külhoni magyar közösségek. In. Demográfiai portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- KELETI KÁROLY 1892. Hazánk népe 1890-ben, Akadémiai Értesítő, Budapest, 20. sz.
- KELETI KÁROLY 1871. Bevezetés. Népszámlálás eredményei. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Pest Nyomtatott az Athenaeum Nyomdában
- DR. KEPECS ANDRÁS 1993. A népesség száma településenként (1840–1941). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- KOCSIS KÁROLY 1996. Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In.: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza : Bessenyei György Tanárképző Főiskola,.

- KOVÁCS ALAJOS 1929. A nemzetiségi statisztika problémái. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1929. 2. sz.
- KLINGER ANDRÁS 1997. Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In.: Kovács József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (1896–1995). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KRISTÓ GYULA 2003. Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest: Kisebbségkutatás könyvek.
- KRISTÓ GYULA 2003. Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest: Kisebbségkutatás könyvek.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE...1987. Magyarország története, 1890–1918. 7. kötet. Budapest.: Akadémiai Kiadó.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1942. Budapest. 1942.
- MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1932. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 83. kötet I. rész, Budapest.
- Az 1930. évi népszámlálás. 1. r. Demográfiai adatok községek és külterületi lakothelyek szerint. 1932. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Mozolovszky Sándor (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 83. köt. – Budapest, XXII, 32.
- MAGYAR STATISZTIKAI ZSEBKÖNYV 1940.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1989. Magyar–román közös múlt. Budapest: Héttorony Kiadó.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (szerk.) 1939. Magyar renaissance. In: Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar művelődéstörténet, 1–5. kötet, 1939–1942. 2. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 1993. Újkori migrációs folyamatok az Alföldön és a népi kultúra alakulása. Budapest–Szeged : Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Sciputum Kft.
- NÉMET GYULA 1930. A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PÉTER GYÖRGY 1990. Péter György levele Fock elvtárs részére. In: Dokumentumok a magyar demográfia múltjából. Demográfia, 1990. 1–2.
- PUSKÁS JULIANNA 1982. Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DR. RÓNAI ANDRÁS [é.n.]. A magyar föld, múlt, nép és nemzetiségeink. [Budapest]: [Pallas Ny.] [1942]
- STARK TAMÁS 2000. „Legyen áldott hősi emléke!” In: Ráczy Árpád (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest: Rubikon Aquila Könyvek.
- SZABÓ A. FERENC 1989. Az apokalipszis mérlege. Valóság, 7.
- SZABÓ A. FERENC 1999b. Az abortuszkérdés és a magyar társadalom századunkban. Budapest: Magyar Napló.
- SZABÓ ISTVÁN [é.n.] A magyarság életrajza. A magyar Történelmi Társaság kiadása
- SZABÓ ISTVÁN 2005. Pusztuló magyarság. In. Népiségtörténeti tanulmányok. Budapest: Lucidus Kiadó.
- TÓTH PÁL PÉTER 1997a. Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok (1988–1994). Budapest: Püski Kiadó.
- TÓTH PÁL PÉTER 2011. Népességfejlődés és magyarság. Budapest: Gondolat Kiadó.
- WYMAN, M. (1993): Round-trip to America. The Immigrants Return to Europe, 1880–1930. Cornell University Press, Ithaca, NY.

Bali Lóránt¹ – Hegedűsné Baranyai Nóra²

Történelem, kultúra és az asszimiláció³ viszonyrendszere a muravidéki magyarság körében, egy kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján

1. Bevezető

A Lendva (Lendava) környéki magyarság sajátos helyzetben volt az impériumváltást követő új délszláv államban. Egy sajátos nemzettudattal rendelkező Szlovéniában éli már harmadik nemzedék óta a kisebbségi sorsát, az ország relatíve legfejletlenebb régiójában. Minden vita nélkül állíthatjuk, hogy a politikai jogainak az érvényesülését országos és helyi szinten a szlovén törvények biztosítják. Emellett a muravidéki néhány ezres magyar nemzetest a Kárpát-medencében az egyik legjobb társadalmi – gazdasági környezetet tudhatja magáénak. Ennek ellenér az asszimilálódása gyors. A történelmi, társadalmi és gazdasági viszonyrendszerbe ágyazva fogunk rávilágítani ennek okaira, amely során felhasználjuk a mélyinterjúkon alapuló személyes tapasztalatainkat is. Ezt megelőzően felvázoljuk a szlovén államtest XX. században való végleges kialakulását, amelynek lépcsői jelentős befolyást gyakoroltak a folyamatra.

2. A szlovén államosodás főbb mérföldkövei

Az első világháborút követően létrejött délszláv állam az 1921. évi június 28-án Szent Vid napján kelt alkotmánya értelmében egy szerb dominanciájú unitárius állam lett. Az államtest két másik ország részé-

¹ PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék, adjunktus

² PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék, tszv. egyetemi docens

³ A tanulmány a Lakitelki Népfőiskola Muravidék Kollégiumának a támogatásával készült.

ből jött létre: Muramente (Magyarország), a törzsterületek Ausztriától (Száva és Mura köze), alpi és dinári térség. A szerb centralista politikai hatására erős horvát ellenállás bontakozott ki, mivel e két nemzet rendelkezett a legnagyobb dominanciával. A parlamenti demokrácia állítólagos csődjére hivatkozva a nemzeti unitarizmus jegyében az országot 1929. október 3-án „átkeresztelték” Jugoszláv Királyságra, ezzel egy időben kilenc új bánságra osztották fel az országot. Az új közigazgatási egységek nem igazodtak az egyes nemzetiségek szállásterületeihez. Szlovénia területe jelentős részben a „Dravska banovina” – Drávai bánság területével esett egybe⁴.

Az új államban alapvetően megmaradt a korábbi magyar közigazgatási rendszer. A Zala megyéből elcsatolt két egész (csáktornyai és perlaki) járás, és az alsólendvai járás 40 települése 1941-ig három közigazgatási egységet alkotott ugyan. A székhely települések is változatlanok maradtak. Az első jugoszláv államban ez nem okozott tényleges eltérést a többi tagköztársaságban lévő nemzetiségi és etnikai viszonyokhoz képest. A magyar megszállás előnyösen érintette a térséget 1941-ben, a Muravidék visszacsatolásakor Zala megye vezetősége – az eredeti tervvel szemben – az egykori alsólendvai járás területeit nem vonta ismét össze, hanem két járást alakított ki. A visszakerült vidéket az alsólendvai járás fogta egységbe a hasonló nevű székhellyel, az addigi alsólendvai járás új neve lenti járás lett. A két központ lélekszámának alakulását vizsgálva Lenti településhálózati súlyának jelentős megnövekedése állapítható meg: míg 1910-1941 között Alsólendva lakossága csak negyedével nőtt és sok tekintetben visszafejlődött, addig a szomszédos Lenti kétharmadával nőtt, 1944-re elérte a 2370 főt⁵.

⁴ Gulyás László 2013: Dél-Pannónia regionális története, s helye a horvát és a szlavón történeti struktúráváltozásban. In: (szerk.) Hajdú Zoltán – Nagy Imre. Dél-Pannónia. MTA KRTK RTI, Dialóg Campus Kiadó. Pécs-Budapest, 124-153. old.

⁵ Mohos Mária – Bali Lóránt 2009: Három ország egy megyében – Zala megye közigazgatási térszerkezetének változásai a kezdetektől napjainkig. In: Tóth J, M Császár Zs, Hasanović-Kolutác A (szerk.) Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben. Pécs. PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, 109-126. old.

Az 1946. január 31-én megalakuló jugoszláv állam bár föderatív volt és a szlovének önálló államot hozhattak létre, ennek ellenére a szerb-horvát ellentét folyamatosan fennmaradt, amely mellé társult a szlovén kulturális-gazdasági Jugoszlávián belüli elittudat is. Az ország mai teste a második világháborút követően vette fel a mai végleges formáját, miután a Szlovén Tengermellék Jugoszláviához került. Az 1974-es alkotmánymódosítás ezt is próbálta oldani, elveiben lehetővé tette a föderációból való kiválást. 1991. június 26-án Szlovénia kinyilvánította függetlenségét, amelynek alapjait lefektették a december 23-án kelt alkotmányukban is⁶.

3. Az asszimilációt segítő főbb történelmi aspektusok a Muravidéken

A muravidéki magyarság számaránya jelentős csökkenésen ment keresztül ennek az okai az államilag generált beolvadást segítő politika. Ezt direkt nyers politikai és indirekt társadalompolitikai, illetve indirekt vallási eszközökkel is igyekeztek, illetve napjainkban is igyekeznek megvalósítani.

A direkt nyers politikai eszközök közé tartozott az úgynevezett kolonizáció, amelynek keretében 1921 és 1932 között 7 telepelt létre több hullámban. Ezek többségbe az akkor olasz fennhatóság alatt lévő Isztriából érkezett lakosok voltak, illetve a szomszédos szlovén területekről. Petesházára 1921-ben kerültek, a strentali (Strnišče) tábor lakóinak egy külön kolonista települést hoztak létre Benica néven. 1925-ben került sor a hídvégi és a gyertyánosi kolonisták beköltöztetésére Kámaházán 1931 tavaszán, 1932 és 1934 között Hoszszúfaluba is érkeztek telepesek. A telepítések során 1305 fő érkezett így a Muravidékre, akinek a többsége szlovén, illetve elenyésző mér-

⁶ Gulyás László 2013: Dél-Pannónia regionális története, s helye a horvát és a szlovén történelmi struktúraváltozásban. In: (szerk.) Hajdú Zoltán – Nagy Imre. Dél-Pannónia. MTA KRTK RTI, Dialóg Campus Kiadó. Pécs-Budapest, 124-153. old.

tékben horvát és szerb volt. Az összlakosság 10% lett így a magyartól eltérő nemzetiségű⁷.

Az 1941. április 16-án a Muravidék visszakerült Magyarországhoz. Az impérium váltás kedvező változásokat indított el az oktatás és a közművelődés terén is. Azonban az időszak csak rövid ideig tartott. Az asszimilációs folyamat értékelése szempontjából lényeges megemlíteni az 1942 nyarán lezajlott kitelepítéseket, amikor a két világháború között érkezett kolonisták közül 589 személy internáltak Sárvára. 1945. áprilisában érkeztek meg a szovjet csapatok a Muravidékre, a tényleges megtorlásokat azonban az őket követő helyi partizánok követték el, akik 558 embert küldtek internáló táborokba Hrastovecbe és Strenthalba. Ezek az elhurcoltatások valószínűleg a sárvári internálásokra való revansként értelmezhetőek. Az egyik lokális helyi eset, a petesházi, azonban teljesen más ok-okozati összefüggésben értelmezhető. 1948. június 28-án a Kominform Bukarestben a külön utas Jugoszláviát kiközösítette a kommunista államok világából. Ez jelentős feszültséget jelentett a magyar-jugoszláv (szlovén) viszonyrendszerben is. A jugoszláv UDB potenciális veszélyt látott a helyi magyar lakosságban, attól félt, hogy a helyi kőolaj bányászati létesítmények ellen szabotázst (robbantást) fog végrehajtani. 215 családot úztek el két hullámban 1948 nyarán és 1949 tavaszán. Az elűzöttek a rokonoknál, valamint a környező lendvahegyi külterületeken, pincékben letek menedéket. Ingatlanjaikat a kőolajtermelő vállalat kisajátította. Az ötvenes évek elején mindenki visszatérhetett a lakóházába⁸.

4. Oktatás, kultúra, nyelvhasználat jogi és intézményi keretei

A soknemzetiségű második Jugoszláviában folyamatos kihívást jelentett a hatóságoknak a nemzetiségi oktatás részleges fenntartása mellett az államnyelv, illetve az adott tagköztársaság többségi nyelvének az elsá-

⁷ Kovács Attila 2012: A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak áttekintése. Földrajzi Közlemények. 136. évf. 3. szám, 285-292. old.

⁸ Kovács Attila 2012: A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak áttekintése. Földrajzi Közlemények. 136. évf. 3. szám, 285-292. old.

játatása. A magyar nemzetiségi oktatás nehézségei az 1950-es évek vége felé mutatkoztak meg először. Az alapiskolában magyar oktatásban résztvevők számára nem volt biztosított helyben a magyar nyelvű középfokú intézményben való továbbtanulás. Ennek az lett az eredménye, hogy a szülők szívesebben írárták szlovén nyelvű intézménybe a gyerekeket, a későbbi nyelvi nehézségek megelőzése végett. 1959/60-as tanévben vezették be a Lendva vidéken a kétnyelvű oktatást, azóta szlovén-magyar tannyelven folyik minden. A megoldás első olvasatra korrektnek tűnik. Napjaink gyakorlati megvalósítása azonban teljesen mást mutat, az oktatás 70%-a ténylegesen szlovén nyelven zajlik a magyar csak másodlagosnak számít. Ez a gyakorlat folytatódik annak ellenére, hogy az 1991. december 23-án kelt alkotmány a magyart őshonos nemzetiségnek ismeri el az olasz mellett⁹. A vegyes lakosságú térségekben pedig úgynevezett „regionális” nyelvként használható¹⁰ a magyar.

A kétnyelvű oktatás központi intézménye a Lendván alapított középiskola. Emellett magyar tanár képzés folyik 1981 óta Mariborban az egyetem Pedagógia Karán, Ljubljában pedig 1982 óta folyik magyar oktatás és lektorátus is van az egyetemen.

A Lendva vidéki magyarság legfőbb érdekképviselői szerve a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (rövidítve MMÖNK) 1975-ben jött létre. A Szlovén Köztársaság Alkotmányának 64. szakasza és a Nemzeti Önkormányzati Közösségekről szóló törvény alapján működik. Alapját a községi magyar önkormányzati nemzeti közösségek képezik. Az MMÖNK az állami szervek tárgyaló partnere a magyar nemzetiség jogainak érvényesítésében. A szervezet legfőbb célja a magyar közösség nyelvének az ápolása, a nemzeti öntudat fenntartása és az érdekképviselő a Szlovén Állammal szemben. Legfőbb döntéshozó szerve a tanács¹¹.

⁹ <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/01-1/bokor.htm> Letöltés ideje: 2016. 04. 19.

¹⁰ Bence Lajos 2011: A kétnyelvű oktatás története. –In: Király J. (szerk.): 50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken. Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet, Lendva. pp. 13-57. old.

¹¹ http://www.muravidek.si/?page_id=11 Letöltés ideje 2016. 04. 19.

A szlovéniai magyarság körében a nyelv használatában és ápolásában meghatározó szerepe van a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézetnek, valamint a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetnek, illetve a Művelődési és Promóciós Intézetnek. A szervezetek működési költségeit a Szlovén Köztársaság Nemzetiségi Hivatala (Urad za narodnosti) és a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala biztosítja.

5. A nemzetiségi lét keretfeltételei a Muravidéken egy kérdőíves adatfelvétel szerint

A helyi magyarság kulturális életéről, nyelvhasználati szokásairól kevés részletes felmérés készült a jelenkori helyzetet illetően. A Lakitelki Népfőiskola Muravidék Kollégiuma által készített terepbejáráson alapuló felmérés nem reprezentatív, azonban az eredményei a véleményünk szerint leképezhetők a társadalom egészére. A Kollégium felmérésében a résztvevők összesen 29 magyarlakta szlovén településen kutatták a magyarság helyi értékeit – egy-egy központi szereplőtől kiindulva, „hólabda eljárással” keresték fel a magyarok által lakott háztartásokat. A kérdőíves adatfelvételre 2015. szeptember 18. és 25. között került sor, összesen 242 kérdőív került kitöltésre, azonban ez nem azt jelenti, hogy 242 válaszadó volt, hiszen gyakran előfordult, hogy egy kérdőív 3-4 lakos véleményét egyszerre mérte fel.

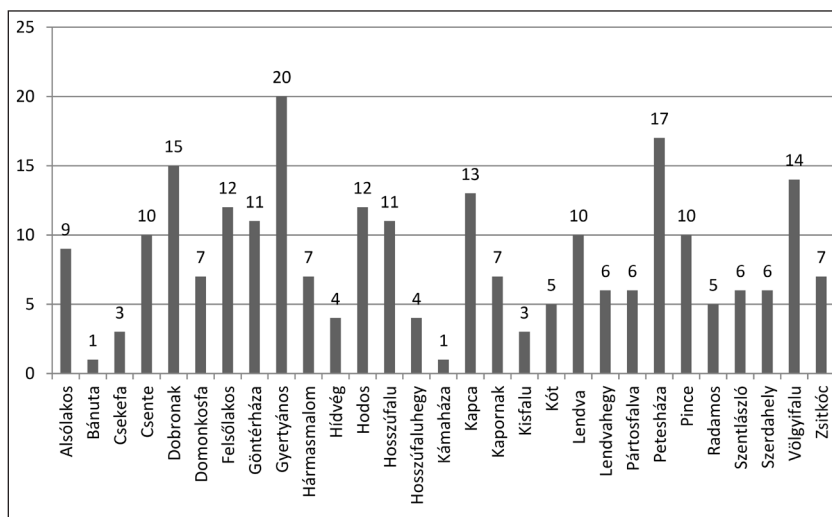
A felmérés első részében a megkérdezettek demográfiai jellemzőin túl, azok identitását, a magyarság megélésének lehetőségeit és módjait (kulturális rendezvények, intézményi tagság, médiafogyasztás) is feltártuk.

5.1. Demográfiai jellemzők

A kérdőívet a kutatásban résztvevő csoportok kérdezték le, a 242 kitöltőnek 38%-a férfi volt 62%-a pedig nő. A kérdőívet kitöltő lakosok számának alakulását településenként az *1. ábra* mutatja.

A válaszadók átlagos életkora 63,3 év volt. A legfiatalabb megkérdezett 22 éves, a legidősebb pedig 96 éves volt. A férfiak átlagos életkora 63,2 év, a nőké 63,3 év volt.

1. ábra. A kérdőívet kitöltők eloszlása településenként, fő

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

A kérdőívet kitöltők közül összesen 154 ember született azon a településen, ahol ma is él, ez 63,6%-a az összes kérdőívet kitöltőnek.

5.2. Szervezett magyar nemzetiségi élet a településen

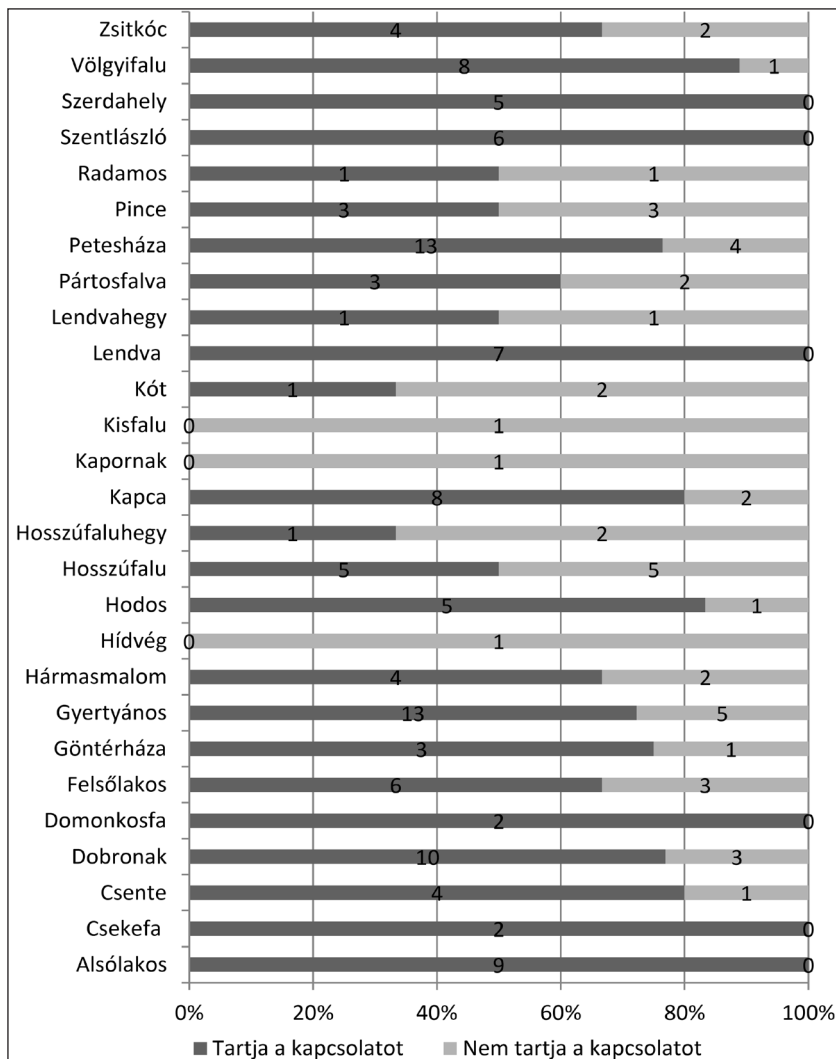
A kutatásban résztvevő településeken van szervezett nemzetiségi élet, azonban erről nem minden válaszadónak van ismerete, hiszen 73 megkérdezett, azaz a válaszadók 30,2%-a nem válaszolt erre a kérdésre, így 2 településről nem érkeztek válaszok.

A válaszolók közül 124-en tartják a kapcsolatot ezekkel a szervezetekkel, egyesületekkel, 44-en viszont nem, 1 fő nyilatkozott úgy, hogy tartotta, de már nem tartja. Megfigyelhető, hogy a női válaszadók nagyobb arányban (81 fő, 55,1%) tartják a kapcsolatot és vesznek részt a magyar nemzetiségi programokban, mint a férfiak (43 fő, 46,7%). Az egyesületek munkájában részt vevő válaszadók átlagéletkora 61,9 év.

Az alsólakosi, csekefai, domonkosfai, lendvai, szentlászlói, szerdahelyi megkérdezettek közül mindenki tartja a kapcsolatot a helyi szervezett nemzetiségi élettel, a többi falura megosztottság jellemző ebben a kérdés-

ben. Kisfalun, Kapornakon és Hídvégen erre a kérdésre egy-egy ember válaszolt, és ő is nemleges választ adott (7. ábra). Összességében a válaszadók közel 74%-a tartja a kapcsolatot valamilyen magyar szervezettel.

2. ábra. A helyi nemzetiségi élet szervezeteivel való kapcsolattartás településenként

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

1. táblázat. A településeken magyarul működő egyesületek

Település	A településen magyarul működő egyesület
Alsólakos	Kultúregyesület, Népdalkör, Színjátszó kör, Tűzoltó egyesület, Rózsafüzér egyesület, Nyugdíjas egyesület
Csente	Énekkar, Hímző szakkör, Tűzoltó egyesület, Futball csapat
Csekefa	Tűzoltó egyesület
Dobronak	Kultúregyesület, Énekkar, Táncsoport, Turista egyesület, Nyugdíjas egyesület
Domonkosfa	Kultúregyesület, Énekkar, Tűzoltó egyesület, Hímző szakkör, Futball csapat
Felsőlakos	Kultúregyesület, Népdalkör, Színjátszó egyet, Táncsoport, Tűzoltó egyet
Göntérháza	Kultúregyesület, Táncsoport, Hímző szakkör
Gyertyános	Kultúregyesület, Nótakör, Citeraszakkör, Hímző szakkör, Táncsoport
Hármasmalom	Énekkar
Hídvég	Táncsoport, Tűzoltó egyesület
Hodos	Kultúregyesület, Népdalkör, Táncsoport
Hosszúfalu	Kultúregyesület, Népdalkör, Színjátszó csoport, Hímző szakkör, Futball csapat
Hosszúfaluhegy	Kultúregyesület
Kapca	Kultúregyesület, Énekkar, Színjátszó csoport, Hímző szakkör, Futball csapat
Kapornak	Tűzoltóegylet
Kót	Tűzoltóegylet
Lendva	Népdalkör, Színjátszó csoport, Táncsoport
Pártosfalva	Kultúregyesület, Énekkar, Hímző szakkör, Futball csapat
Petesháza	Kultúregyesület, Népdalkör, Táncsoport, Hímző szakkör, Vadász Társaság, Turisztikai csoport
Pince	Népdalkör, Táncsoport, Gyümölcstermelők egyesülete
Radamos	Dalárda
Szentlászló	Kultúregyesület, Tűzoltó egyet
Szerdahely	Kultúregyesület, Tűzoltó egyet
Völgyifalu	Kultúregyesület, Énekkar, Táncsoport, Citera szakkör, Turista szakkör, Tűzoltó egyet, Futball csapat
Zsitkóc	Kultúregyesület, Énekkar, Táncsoport

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

A megkérdezettek elmondása szerint *Kultúregyesület* szinte majd minden településen működik, ahogy azt az 1. táblázat mutatja. Göntérháza, Kapornak, Kót, Szentlászló, és Szerdahely kivételével a többi településen van *Énekkar. Táncsoport* működik Dobronakon, Felsőlakoson, Göntérházán, Gyertyánoson, Hídvégen, Hodoson, Lendván, Petesházán, Pincén, Völgyifaluban, Zsitkócon. A térség több településén *Tűzoltó egylet* működik, kivételt képez ez alól: Dobronak, Göntérháza, Gyertyános, Hármasmalom, Hodos, Hosszúfalu, Kapca, Lendva, Pártosfalva, Petesháza, Pince, Radamos, Völgyifalu, Zsitkóc.

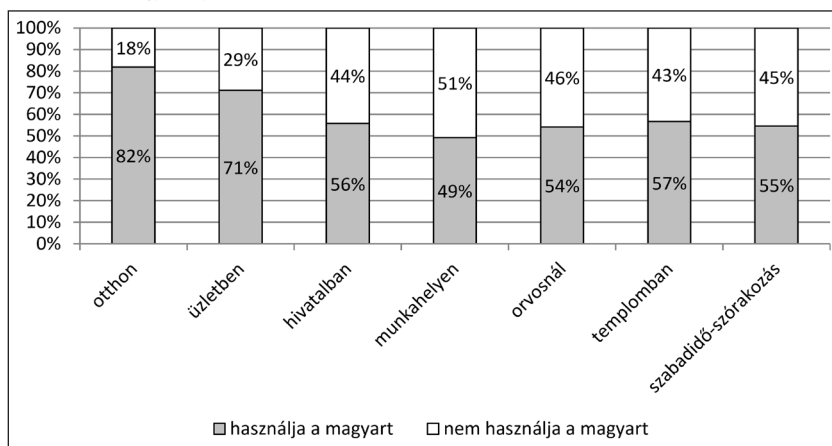
Különböző szakkörök, csoportok adnak lehetőséget a magyar lakosoknak a heti rendszerességű találkozókra. Hímző szakkörbe járhatnak a csentei, a domonkosfai, a göntérházai, a gyertyánosi, a hosszúfalui, a kapcai, a pártosfalvai, a petesházai lakosok. Színjátzó körben csillogtathatják meg tehetségüket Alsólakoson, Felsőlakoson, Hosszúfalun, Kapcán, Lendván az arra elhivatottak. Citeraszakkör működik Gyertyánoson és Völgyifaluban. Több településnek van futball csapata (Csente, Domonkosfa, Kapca, Pártosfalva, Völgyifalu). Az idős korosztálynak lehetősége van Alsólakoson és Dobronakon Nyugdíjas egyesületbe járni. Ezen kívül Petesházán Vadásztársaság, Dobronakon, Petesházán és Völgyifaluban Turista egyesület, Pincén pedig Gyümölcstermelők egyesülete működik.

5.3 A magyar nyelv használata

A nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések esetében, arra a kérdésre, hogy milyen nyelvű könyvet olvas 189 fő válaszolt, közülük 93,1% magyar nyelven, 41,8% szlovén nyelven is olvas könyvet. A megkérdezettek közül 181 fő szokott szentmisére/istentiszteletre járni, 87,3%-uk magyar nyelvűre jár. A családban használt domináns nyelvre is kíváncsiak voltunk. A 218 válaszadó 96,3%-ban családjában magyarul beszél, 28% mondta azt, hogy szlovénul is beszélnek családi körben, a vegyes házasságoknak köszönhetően.

A 242 válaszadó közül 198 fő (82%) használja családi körben a magyar nyelvet. Üzletben 172 fő (71%), hivatalban 135 fő (56%), munkahelyen 119 fő (49%), orvosnál 131 fő (54%), templomban 137 fő (57%), szabadidős tevékenységnél, szórakozásnál 132 fő (55%) tudja használni a magyart.

3. ábra. A magyar nyelv használata

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

Üzletben jellemzően a bánutaiak, a csekefaiak, a dobronakiak, a gyertyánosiak, a szentlászlóiak, a szerdahelyiek, a zsitkóciak, a kótiak, a felsőlakosiak, a pártosfalvaiak, és a kapcaiak, csenteiek, völgyifaluiak, hosszúfaluhegyiek tudnak kommunikálni magyarul. A válaszadók több, mint felének van lehetősége Alsólakos, Kapornak Lendva, Pince, Radamos, Göntérháza, Petesháza, Hodos településeken a magyar nyelv használatára a boltokban. A Hármasmalmon, Kisfalun, Domonkosfán, Hosszúfalun élő megkérdezettek többsége úgy nyilatkozott, hogy az üzletekben nem tudja használni a magyart. Hídvég és Lendvahegy esetében egy kettősség figyelhető meg, hiszen a válaszadók fele tud, a másik fele pedig nem tud anyanyelvén kommunikálni a boltokban. Mindez a kérdés megfogalmazásának és feltevésének hiányosságaiból adódhat, hiszen nem egyértelmű, hogy az adott település üzleteire vagy a környékeliekre vonatkozik.

Hivatalban hasonlóan az üzletekhez a bánutaiak, a dobronakiak és a zsitkóciak 100%-a úgy nyilatkozott, hogy tudja használni a magyar nyelvet. Csak a kámaházi megkérdezett és a kapornakiak nem tudják használni anyanyelvüket hivatalos ügyintézésnél. A Domonkosfán, Alsólakoson, Hármasmalmon, Csekefán, Kisfalun, Szentlászlón, Pincén, Petesházán élők többsége úgy válaszolt, hogy nem tudnak magyarul kommunikálni a hivatalos intézményekben. Megosztottság jellemzi

a csentei, hídvégi, lendvahegyi válaszadókat. A többi településen élők többsége tudja használni a magyart az ügyintézés során.

Munkahelyükön szintén a bánutai, a dobronaki és a zsitkóci megkérdezettek mindegyike használja a magyart. A kótiak, a lendvaiak, a radamosiak, a kapcaiak, a göntérháziak, a szentlászlóiak, a gyertyánosiak és a hosszúfaluhegyiek többségének van lehetősége a magyar nyelv használatára a munkahelyen.

Orvosnál, templomban, szabadidős tevékenységnél a korábbiakkal megegyezően három település (a bánutaiak, a dobronakiak és a zsitkóciak) összes válaszadója nyilatkozott úgy, hogy használja a magyart.

Orvosnál nincs lehetősége a magyart használni a domonkosfaiaknak, a hodosiaknak és a kapornakiaknak. A Szerdahelyen, Csentén, Hármasmalmon, Csekefán, Pincén, Radamoson, Hosszúfalun élő megkérdezettek többsége szintén nem beszél az anyanyelvén az egészségügyi ellátás során.

Kissé ellentmondásos kép bontakozik ki előttünk, amikor a templomban való magyar nyelv használatára adott válaszokat megnézzük. A korábbi kérdésre, miszerint milyen nyelvű szentmisére/istentiszteletre jár, a válaszadók közül 181-en úgy nyilatkoztak, hogy járnak templomba és közülük 20-an nem magyar nyelven hallgatják a prédikációt, ezzel szemben, mikor arra kerestük a választ, hogy hol használja a magyart a 20 válaszadóból, csak 9-en nyilatkoztak úgy, hogy nem használják a magyar nyelvet a templomban.

A lendvai, a göntérházi, a völgyifalui, a kislefalu, a szerdahelyi a hosszúfaluhegyi, a kóti, a radamosi, a gyertyános, és a kapcai megkérdezettek nagyobbik hányada szabadidős tevékenységük során magyarul beszél, ami azt vetíti elénk, hogy a szórakozás során szintén magyar anyanyelvűekkel keresi a kapcsolatot.

5.4. Médiafogyasztási szokások

A felkeresett településeken megvizsgáltuk, hogy a helyiek milyen magyar nyelvű helyi és anyaországi újságokat olvasnak, és milyen gyakorisággal járattják azokat, milyen magyar nyelvű helyi és anyaországi rádiót hallgatnak, valamint milyen gyakran teszik ezt, illetve azt is vizsgáltuk, hogy milyen gyakran néznek magyar nyelvű helyi és anyaországi televízió műsort.

2. táblázat. A válaszadók média fogyasztási szokásainak megoszlása, %

Gyakoriság	magyar nyelvű helyi újság	magyar nyelvű magyarországi újság	magyar nyelvű helyi rádió	magyar nyelvű magyarországi rádió	magyar nyelvű helyi tv	magyar nyelvű magyarországi tv
napi szinten	16,9	13,2	59,9	30,6	39,7	79,8
heti szinten	62,4	22,7	7,0	5,4	17,4	5,4
havi szinten	2,1	12,0	1,7	3,3	0,4	0,8
csak jeles és/vagy ünnepnapokon	0,8	3,3	0,4	0,8	0,8	0,4
egyáltalán nem	17,8	48,8	31,0	59,9	41,7	13,6
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

A 2. táblázatból látható, hogy a válaszadók közül magyar nyelvű helyi újságot 199-en (82,2%), magyar nyelvű magyarországi újságot 124-en (51,2%) olvasnak. Magyar nyelvű helyi rádiót 167-en (69,0%) hallgatnak, magyarországi rádiót pedig 97-en (40,1%). Magyar nyelvű helyi tv-t 141-en (58,3%) néznek, míg magyarországit 209-en (86,4%).

Magyar nyelvű helyi újságot a válaszadók 20,6%-a naponta, 75,9%-a hetente olvas. Magyarországon megjelent újságot napi szinten, illetve havi szinten a válaszadók egynegyede (25,8%; 23,4%), heti szinten közel 45%-a olvas. Magyar nyelvű helyi rádiót hallgat napi rendszerességgel a megkérdezettek 86,9%-a, magyarországit a 76,3%-a, heti szinten pedig a helyi rádió esetében ez az arány 10,2%-ot, a magyarországi rádió esetében 13,4%-ot tesz ki.

A televízió nézési szokások esetében fordul a helyzet, azok közül a lakosok közül, akik néznek tv-t magyarországi csatornákat néz 92,3%, és csak 68,1% néz helyi tv-t. Ez véleményünk szerint annak is köszönhető, hogy a szlovén tv, a filmeket szlovénul feliratozza, így nyelvi nehézségekbe ütköznek a tv nézők.

5.5 Magyar vonatkozású ünnepek a településeken

A magyar többségű, vagy jelentős magyar népességgel rendelkező településeken a nemzeti léthez kevésbé vagy csak áttételesen kötődő ünne-

pek is nemzeti színezetet kapnak a résztvevők magyar nemzetisége miatt, ezért olyan összejöveteleket is magyar vonatkozású ünnepek közé soroltak a válaszadók, amelyeken a résztvevők nem csak a magyarság köréből kerülnek ki, hanem ahol a magyarok és a szlovénok együtt ünnepelnek. Több településen a válaszadók ennek megfelelően magyar vonatkozású ünnepek közé sorolták az egyházi év eseményeit, búcsúkat, falunapokat, és egyéb a településhez kapcsolódó eseményeket.

Az 1. sz. mellékletből látható, hogy a települések jelentős részében a magyarság nemzeti ünnepeit számon tartják, úgy mint március 15, augusztus 20. Minden településen sor kerül a magyar állami ünnepek megünneplésére, változó módon és intenzitással.

Október 23-án megemlékezést tartanak Hodoson, Kapornakon, Lendván és Radamoson. Húsvét, Mikulás várás, Karácsony során majd minden településen tartanak összejöveteleket. Az idős lakosokat köszöntik Alsólakoson, Gyertyánoson, Csentén, Domonkosfán, Pincén, Völgyifalun, Zsitkócon és Petesházán. Az anyák napját közösen ünneplik Csentén, Kapcán, Völgyifalun.

Tűzoltó napot, versenyeket tartanak a hosszúfaluiak, a felsőlakosok, petesházaiak, völgyifaluiak, kótiak. Szüreti fesztivál van Hármasmalmon, Hodoson, Hosszúfalun, Hosszúfaluhegyen, Pincén. Májusfa állítás és kitáncolás is jellemző néhány településen, úgy mint Csekefa, Csente, Felsőlakos, Petesháza.

Magyar költészet (kultúra) napját ünneplik Göntérházán, Domonkosfán, Kapcán, Szentlászlón.

A programok többnyire a település faluotthonában, kultúrházában, iskolájában, templomában kerülnek megrendezésre.

6. Konklúziók

A közel tíz ezer főre tehető, a magyar kultúrához kötődő muravidéki lakosság napjainkban kiterjedt és aktívan működő nemzetiségi intézményrendszerrel működik. A magyar kulturális élet aktív, a magyar nyelvű oktatáshoz való hozzáférés biztosított alap és közép szinten. Magyar nyelvű szakmai oktatáshoz való hozzáféréshez azonban nincs

lehetőség, emiatt többen már az alap és közép szintű oktatást is szlovén nyelven veszik igénybe. Ennek gyakorisága erősen korrelál a vegyes házasságok számával. A rövid huszadik században lezajlott kolonizációs folyamatok és a magyar nemzetiséget érő atrocitások nem befolyásolták érdemben a magyarság létszámának csökkenését. Az ezredfordulón lezajló kedvező változások pedig az asszimiláció és a fogyás ellen kellett volna, hogy hassanak. Ez azonban nem történt meg. A magyarság fogyásának, asszimilálódásának két fő okát lehet megjelölni: a kétnyelvűség társadalmi támogatottságát, valamint a térség Szlovénián belüli relatív fejletlenségét. Utóbbi nem csak az abszolút fogyást, hanem az elvándorlást is előidézi.

Irodalomjegyzék

- Bence Lajos 2011: A kétnyelvű oktatás története. –In: Király J. (szerk.): 50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken. Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet, Lendva. 13-57. old.
- Gulyás László 2013: Dél-Pannónia regionális története, s helye a horvát és a szláv történelmi struktúraváltozásban. In: (szerk.) Hajdú Zoltán – Nagy Imre. *Dél-Pannónia*. MTA KRTK RTI, Dialóg Campus Kiadó. Pécs-Budapest, 124-153 old.
- Kovács Attila 2012: A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulójának áttekintése. *Földrajzi Közlemények*. 136. évf. 3. szám, 285-292. old.
- Mohos Mária – Bali Lóránt 2009: Három ország egy megyében – Zala megye közigazgatási térszerkezetének változásai a kezdetektől napjainkig. In: Tóth J, M Császár Zs, Hasanović-Kolutác A (szerk.) *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben*. Pécs. PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, 109-126. old.

NEMZETISÉGI POLITIKA ÁZSIÁBAN

Bartha-Rigó Márta¹

Kína kisebbségpolitikája Hszincsiang Autonóm Tartományban

Bevezetés

Hszincsiang az Új Selyemút projektben kiemelt jelentőséggel bír. Kína nyitása a tőle nyugatabbra fekvő területek felé ezen a régió halad át, mely a tartománynak egyfajta híd szerepet irányoz elő. A régiónak közlekedési, üzleti, gazdasági központ szerepét vizionálja a kínai kormány, azonban a fejlettség alacsony szintje kihívásokat jelent.

A terület elmaradottságát az ország gazdasági és társadalmi különbözősége mellett a keleti és nyugati részek földrajzi eltéréseivel is lehet magyarázni; a nyugati hegyes vidék a magashegyi éghajlattal nem tette lehetővé nagyobb népességtömörülések kialakulását, míg a keleti laposabb, tengerrel határos terület kiváló táptalajt adott a gazdasági termelés központjainak létrejöttéhez, melyhez a történelem során elszenvedett félgymarmati sors is hozzájárult. Ezeknek köszönhetően a keleti tartományokban egy fogyasztásorientált nyugati kultúra tudott kibontakozni, míg a nyugati részekben a takarékos életmódra rendeződött be a lakosság.²

A tanulmány Hszincsiang tartományt veszi górcső alá, ahol a vizsgálat tárgyát képezi a lemaradás okai és az állam által ösztönzött eddigi felzárkóztatási kísérletek. A szerző abból a logikából indul ki, hogy az

¹ PhD jelölt BCE Multidiszciplináris Doktori Iskola

² Gyuris Ferenc (2009): *Kína területi fejlettségi egyenlőtlenségei*. Letöltés helye: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00028/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2253.pdf (Letöltés ideje: 2016. december 14.)

egyenlőtlenségek az eltérő gazdasági fejlődés mellett a hibás nemzetiségi politika következményei. A kezdeti teng-hsziao pingi elképzelés a gazdaság felvirágoztatására, mely szerint egyesek előbb gazdagodnak meg, mint mások és az elnyomó kisebbségpolitika az ujugurokkal szemben, nemcsak belső problémákat vetnek fel, hanem nemzetköziet is. Fel is tehetnék a kérdést; vajon nem jelent hatalmas hátrányt az új selyemút projekt kialakításában, illetve az állam területi egységének megőrzésében?

A tanulmány a kérdés megválaszolása érdekében a következő tagolást követi: röviden ismerteti a Kínában élő kisebbségek helyzetét, külön kiemelve az autonómia értelmezését és annak elméleti és gyakorlati megvalósításának ellentmondásait, melyre Hszincsiang Ujgur Autonóm tartományt elemzi gyakorlati példaként.

Kisebbségek Kínában

A kínai állam színes etnikai képe komoly kihívást jelentene bármely kormányzat számára. 1941-ben született meg az első politikai program a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban, melyet újabbak követtek, sőt az alkotmánymódosítások is mind foglalkoznak a nemzetiségek helyzetével. 1949-ben az új kommunista hatalom meghirdette a nemzetiségek egyenjogúságát, így 1953-ra már több mint 400 nemzeti kisebbség és etnikai csoport jelezte létezését. A kormány érdeklődését felkeltette a nemzetiségek helyzete, így kutatásokat kezdeményeztek a nemzetiségek lakta területeken célként kitűzve a jobb megismerést, amelyet az 1964-es kulturális forradalom megszakított.³ A KNK-ban 1954-ben határozták meg először azt, hogy a han etnikumon kívül hány nemzetiség van, akkor 38-ban rögzítették számukat. 1964-ben tizenöt további nemzetiiséget ismertek el, majd 1965-ben és 1979-ben még egyet-egyét. A ma érvényben lévő alkotmány kimondja, hogy „A Kínai Népköztársaság az ország valamennyi nemzetisége által közösen alkotott, soknemzetiségű egységes állam. Az országban élő minden nemzetiség teljesen egyenjogú.

³ Vajda Gyula (1998): *Nemzet, nemzetiségek, nemzetiségi politika Kínában*. Letöltés helye: <http://www.epa.hu/00400/00458/00008/8k03.htm> (Letöltés ideje: 2016. november 30.)

Az állam garantálja a nemzeti kisebbségek jogait és érdekeinek érvényesülését, megvédi és fejleszti a jogegyenlőség, egyetértés és kölcsönös segítségnyújtás elvén nyugvó nemzetiségek közti kapcsolatokat. Szigorúan tilos a nemzeti kisebbségek hátrányos megkülönböztetése vagy a nemzetiségek bármilyen módon történő elnyomása. A nemzeti kisebbségek igényei és sajátosságai szerint az állam segíti a kisebbségek lakta területek gazdasági és kulturális fejlődését. Az egy tömbben élő nemzeti kisebbségek területi autonómiát gyakorolnak, önkormányzati intézményeket létesítenek és gyakorolják önkormányzati jogukat. Az összes nemzeti kisebbségi autonóm terület a KNK elidegeníthetetlen részét képezi. Minden nemzetiség szabadon használhatja és fejlesztheti nyelvét és kultúráját, megtarthatja vagy átalakíthatja szokásait és hagyományait.”⁴

A nemzetiségi politika jellemzője, hogy abban – leegyszerűsítve – az elnyomás, az asszimilációs törekvések, a pozitív diszkrimináció és a modernizáció előmozdításának elemei egyaránt vegyülnek. A nemzetiségi területek jelentős részén ma már többségben vannak a hanok, ezt hol tudatos betelepítési politikával, hol spontán betelepeléssel érték el. A homogenizáció az adott terület valós beolvadását eredményezte; ennek két következménye lett az eredeti népességre nézve: asszimiláció és modernizáció. Amennyiben a vezetés úgy ítéli meg, hogy az adott nemzetiség az ország integritását nem veszélyezteti, engedi a „semleges, veszélytelen, ünnepekre korlátozott” kulturális önmegvalósítást és identitásuk ápolását. Amennyiben azonban úgy látják, hogy az adott nemzetiség veszélyt jelent a területi integritásra, úgy a homogenizációs, asszimilációs törekvéseket csak korlátozottan egészítik ki a modernizációs perspektíva biztosításával, miközben az adott nemzetiség szinte teljesen ellehetetlenül önnön identitása megélésében. Általánosan elmondható, hogy bizonyos repressziós intézkedések mellett Kína ügyel arra is, hogy a nemzetiségi kérdés ne váljék robbanást előidéző tényezővé, ezért bizonyos pozitív diszkriminációt is alkalmaz. A leggyakrabban említett példa, hogy a nemzetiségekre nem vonatkoznak a kínai családtervezési politika szabályai, azaz ők több gyermeket is vállalhatnak, illetve bizo-

⁴ A kínai alkotmány. Letöltés helye: <http://english.people.com.cn/constitution/constitution.html> (Letöltés ideje: 2017. január 1.)

nyos intézmények, különösen oktatási intézmények esetében a nemzeti-ségi mivolt sokszor előnyt jelent.⁵

Autonóm régiók

Az etnikai kisebbségek autonóm területei magában foglalják az autonóm régiókat, autonóm prefektúrákat és autonóm megyéket. Köztük lévő különbséget a területen élő kisebbségek száma határozza meg; ahol egy etnikai kisebbség koncentráltan él ott autonóm régiót hoznak létre (Hszincsiang), ahol két etnikum él, ott autonóm prefektúrákat, ahol sok kisebbség lakik ott autonóm megyéket alapítanak a régió belül. Azokon a területeken, ahol etnikai kisebbségek élnek, de kevesen vannak és így önkormányzat kialakítása nem lehetséges, etnikai városi közigazgatási egységeket hoznak létre jogaik gyakorlására.⁶

Az 1980-as években megalkották a nemzetiségi területek autonómiájáról szóló törvényt, amely kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek saját területükön teljes autonómiát élveznek, amely azt jelenti, hogy a központi kormány egységes vezetésével a kisebbségek lakta területeken létrehozhatnak önrendelkező autonóm szerveket. Emellett a nemzetiségi autonóm területek önrendelkezési jogot élveznek a politika, a kultúra, a gazdaság területén és a jogszabályok megalkotásában. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy a kisebbségeknek joga van a kormányzáshoz és a közigazgatáshoz, melyet úgy biztosítanak, hogy minden kisebbségi terület legfelsőbb közigazgatási vezetője csakis az érintett kisebbségből kerülhet ki. A különböző szintű állam- és kormányzervekben, például a törvényhozásban, a rendőri hatóságokban, az ügyészségekben és a bíróságokon számos kisebbségi személy dolgozik vezető beosztásban.

⁵ Horváth I. Mihály (2009): *Az emberi jogok helyzete a Kínai Népköztársaságban*. In: Inotai András, Juhász Ottó (szerk.): *A Változó Kína I. – Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője. Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest*

⁶ Regionális autonómia a nemzeti kisebbségeknek. Letöltés helye: [http://english.people-daily.com.cn/whitepaper/1\(3\).html](http://english.people-daily.com.cn/whitepaper/1(3).html) (Letöltés ideje: 2017. január 2.)

2001-ben módosítás történt a törvényben, mely hangsúlyozza, hogy a nemzetiségi autonómia rendszere az ország egyik alapvető politikai eleme és fokozzák a nemzetiségi autonóm területek felzárkóztatását a pénz-, a vám- és a monetáris ügyek kapcsán, az erőforrás-védelem és más területeken. Ez számszerűen azt jelenti, hogy az elmúlt 10 évben több mint egy milliárd jüan támogatást nyújtott a kínai kormány a kisebbségeknek, mely nagyban hozzájárult a gazdaság élénküléséhez ezeken a területeken.⁷

1. táblázat. Kína autonóm régióinak GDP-je összehasonlítva a nemzeti átlaggal 2015-ben⁸

Régió	Növekedés
Tibet	11%
Hszincsiang	10.7%
Kujcsou	10.7%
Jünnan	8.7%
Csinghaj	8.2%
Kuanghszi	8.1%
Ninghszia	8%
Belső Mongólia	7.7%
Nemzeti átlag	6.9%

A fentebb leírtak igen pozitív képet festenek a Kínában élő kisebbségek helyzetéről, azonban a regionális autonómia rendszere három egyszerű okra vezethető vissza a kínai kormány részéről:

- megfelel a kínai hagyományoknak, a régóta tartó centralizációnak
- a kisebbségek Kína területének több, mint 50%-án élnek és vannak olyan területek, mint Hszincsiang és Tibet, ahol ők alkotják a többségi lakosságot, így az együttműködés és kulturális kapcsolatok élhetőbb társadalmat hoznak létre

⁷ CRI Online rádió adása. 2012. szeptember 7.

⁸ Letöltés helye: http://www.chinadaily.com.cn/china/2016-12/14/content_27664321.htm (Letöltés ideje: 2017. január 3.)

- az ópium-háborúk óta a kisebbségek és a többségi han lakosság ráeszmélt, hogy csak együtt, egységesen képesek élni, melyhez biztos politikai és társadalmi alap szükséges.

Azonban a regionális autonómia csak az állam egységes vezetése alatt működhet, és ezek a területek Kína elidegeníthetetlen részét képezik. Ennek megvalósulását a helyi önkormányzatok központi kormányzat alá rendelésével érik el, akik a centralizáció miatt kötelesek az állami döntéseket végrehajtani. A másik fontos tényező, hogy a regionális autonómia nemcsak etnikai vagy helyi autonómiát jelent, hanem etnikai, regionális, gazdasági és politikai tényezők együttesét, melyeknek gyakorlása hozzájárul az etnikai területek fejlesztéséhez és az állam egységéhez is.⁹ Maga az autonómia is idegen a kínai politikai vezetés számára, mivel két évezreden keresztül a nagy terület és a sokfajta nemzetiség miatt a centralizáció eszközeit használták az ország egységben tartásához.¹⁰

Hszincsiang tartomány

Kína keleti részén a mezőgazdasággal foglalkozó *han* nemzetség, míg az északi és nyugati területeken *nem-han* pásztornépek telepedtek le, akik az évszázadok folyamán egyfajta szimbiózist alakítottak ki.

Ebbe a képbe simul be Hszincsiang tartomány, melyet történelmileg nézve a 18. században csatoltak a Kínai Birodalomhoz. Kínai nézőpont szerint azonban már kétezer évvel ezelőtt is a Han-dinasztia idején már Kínához tartozott. Ez retorikailag elfogadható, mivel minden kínai területnek számít a vezetőség szemében, ahol a történelem folyamán bármiféle kínai jelenlétnek, hatásnak nyoma volt. Pártatlanul nézve a történelmet bizonyos jelenlét kimutatható már az ókortól, mivel ez az eredetileg indoeurópai, ám a 10. században eltörökösödött népcsoport kapcsolatban állt Kínával, sőt a birodalom többször befolyása

⁹ 2005 White Paper on Regional Autonomy for Ethnic Minorities in China.: Letöltés helye: <http://www.china.org.cn/e-white/4/4.3.htm> (Letöltés ideje: 2017. január 2.)

¹⁰ Polonyi Péter (2005): *Birodalom-e Kína*. In: N. Rózsa Erzsébet (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában 183-195

alá vonta és helyőrségeket létesített a területén, azonban kulturálisan és gazdaságilag mindig Közép- és Belső-Ázsiához kötődött.¹¹ A tartomány 1,5 millió négyzetkilométer, amellyel Kína legnagyobb tartományaként tartjuk számon, nagyságát jobban szemléltetve az ország területének egy hatodát jelenti. Ennek ellenére *Ujgúria* földrajzi határa nem esik egybe a politikaival, mivel a határvonalat Kína és Oroszország vonta meg, kettéosztva Turkesztánt. Az új terület integrációja a birodalomba agresszív módon kezdődött; a kínaiak felszámolták a teokratikus ujgur államot és a helyi arisztokráciát beépítették a kínai közigazgatásba. Muszlim fellelések kísérték végig a következő 150 évet, mellyel szemben erőszakos asszimilációt indított el a kínai kormányzat. Ennek részét képezte, hogy a települések kínai nevet kaptak és megpróbáltak fellépni az ujgur hagyományok ellen is. A császárság bukása után az ujgurok kétszer próbáltak meg önálló államot létrehozni Kelet-Turkesztán néven a területen, mely először 1931-1934. majd 1944-1949. között állt fent. Felismerve az ujgurok elszakadási törekvését Peking 1955-ben tartományi szintű autonómiát adott Hszincsiangnak, azonban ezzel párhuzamosan az erőszakos asszimilációs törekvések mellett megjelent a *hanok* betelepítése¹² is a területre, mely az autonóm státusz jellemvonásait végleg aláássa. Az egy-gyermek-politika hatásait is egyre jobban megérik az ujgurok, annak ellenére, hogy rájuk ez nem vonatkozik. Az ujgur nők termékenyebbek, mint a hanok, ezért a kormány, félve attól, hogy az eddig elért nemzetiségi arányok¹³ változni fognak, több ujgur nőnél alkalmaznak kényszer abortuszt, mint *hannál*. 1998-ban ez ellen való fellépésként

¹¹ Dobrovits Mihály (2009): *Kína és muszlim kisebbségei*. In: Inotai András, Juhász Ottó (szerk.): *A Változó Kína I. – Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője. Magyar Tudományos Akadémia Világ gazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest 161*

¹² Kína betelepítési politikája azonban nem igazán tűnik sikeresnek asszimiláció szempontjából, mivel a *hanok* a maguk alkotta kis *gettóikban* élnek, így az érintkezés a két nemzetiség között minimális. Emellett a *hanok* gazdasági és pártvezetői posztokat töltenek be és legtöbbször a tartomány fővárosában él. Az ujgurok pedig vidéken mezőgazdasággal foglalkoznak.

¹³ A tartomány összlakossága körülbelül 19,66 millió fő, amelyben 45% az ujgur kisebbség és 41% a *hanok* aránya.

„Megszülettünk” címmel demonstrációt is szerveztek, melyet azonban keményen levertek.¹⁴

A *hard power* mellett a *soft power* adta lehetőségeket is próbálja Peking kiaknázni a nemzetiségek egy egységbe való kovácsolásához: a Sárga császártól való eredeztetés gondolata alátámasztja, hogy a *hanok* és a nemzetiségek mind egy őstől származnak.¹⁵ Az asszimilációs törekvések tovább folytatódnak manapság is csak más köntösbe bújtatva jelennek meg a mindennapokban; új fogyasztási igények keltésével és életvezetési modellekkel próbálkoznak, melyek uniformizáltságot teremthetnek. Gazdasági fejlesztésekkel is igyekeznek a *hanok* és az ujugrok közötti különbségeket felszámolni, azonban ez kétélű fegyvernek bizonyulhat a pekingi vezetés számára. A tömegkommunikációs eszközök elterjedésével, az oktatás színvonalának növelésével a nacionalista törekvések erősödhetnek, mivel ezek segítségével könnyebben felismerik és kifejezik saját azonosságukat. Természetesen ezek a befektetések nem tekinthetőek csak és kizárólag eszköznek a különbségek felszámolásában, hanem Peking is előnyöket vár tőle. Az infrastrukturális beruházásokkal az erőforrások könnyebben kiaknázhatóak, mind a tartományból, mind Közép-Ázsiából.

Az egység fenntartásához emellett kapóra jött Pekingnek szeptember 11., mivel a területén élő elszakadni vágyó ujugur muszlim kisebbségét a terrorizmus bélyegével láthatja el; a globális elkötelezettség mellett saját érdekeit juttathatja érvényre. Peking egy racionális gondolkodóként előnyeit mérlegelte a Bush-doktrínához való csatlakozáskor, mivel egyszerre két problémát is orvosolhatott. A már említett ujugurok elleni fellépés legitimálását a világ szemében és a Washingtonnal fennálló feszültségek csökkentését.

Manapság az ujugur szeparatizmus nem jelent akkora kihívást az ország egységére nézve, mint ahogy azt hangoztatják. Azonban az igaz, hogy Kínán kívül több olyan mozgalom létezik, melyek egy függet-

¹⁴ Bernát Péter (2008): *Az ujugur kérdés és ami mögötte van*. Nemzet és Biztonság 2008. április 31

¹⁵ Vámos Péter (2005): *Nemzet és azonosságtudat. Megjegyzések a kínai külpolitika értelmezéséhez*. In: N. Rózsa Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában* 213

len ujjur államért küzdenek, de fegyver nélkül.¹⁶ Az ellenállás kezdeti 1979-re vezethetőek vissza, amikor is ujjur önkéntesek harcoltak a mudzsahedek oldalán az afgán háborúban és hazatérésük után radikálisabb iszlám tanokat kezdtek el hirdetni. Az radikalizmus mellett olyan mozgalmak is alakultak, melyek követelése az emberi és kisebbségi jogok biztosítása, illetve az elkínaisítási politika felfüggesztése. Ezeknek a mozgalmak emigrációból igyekeznek segíteni az ujjurok ügyét, közülük a legismertebb és legkiterjedtebb elfogadottsággal az Ujjur Világkongresszus rendelkezik. Ebből a két csoportosulásból már kitűnik, hogy magát az ujjur kisebbséget sem szabad egy platformon kezelni elszakadás területén, mivel a szeparatizmust csak a szélsőségesebb mozgalmak tették magukévá. 1999-ben a Kelet-Turkesztáni Egyesült Nemzeti Forradalmi Front az al-Kaidával vette fel a kapcsolatot,¹⁷ míg a Kelet-Turkesztáni Iszlám Mozgalom a Sanghaji Együttműködés Szervezetének (SESZ) a bővítésével párhuzamosan új szövetségeket kényszerült keresni, melyet a tálibok egyik vezetőjében talált meg. Peking ezek a kapcsolatok miatt 22 ujjur mozgalmat bélyegzett terroristának, míg az Egyesült Államokban csak a Kelet-Turkesztáni Iszlám Mozgalom van fenn a terrorista szervezetek listáján.¹⁸

A kínai Tájékoztatói Hivatal 2002-es januári közleményében statisztikailag alátámasztották, hogy 1990-2001 között nemzetközi terro-

¹⁶ Ilyen szervezetek például a Kelet-Turkesztáni Nemzeti Szabadság Központ, a Kelet-Turkesztáni Információs Központ, illetve a Képviselői Nélküli Népek és Nemzetek Szervezete.

¹⁷ 1999 elején *Oszama bin Laden* találkozott *Hasszan Makhszummal*, a Kelet-Turkesztáni Iszlám Mozgalom vezetőjével és megegyeztek abban, hogy az al-Kaida segítséget fog nyújtani a terrorista akcióik végrehajtásában, amely két év alatt 300 ezer dollár pénzügyi támogatást és a szakadár harcosok afganisztáni táborokban való kiképzését jelentett a mozgalomnak. Cserébe azt kérték, hogy ne csak Hszincsiang tartományban, hanem Afganisztánban, Üzbegisztánban, Tádzsikisztánban és Kirgizisztánban is hajtsanak végre merényleteket. Ennek a kapcsolatnak tudható be, hogy Afganisztán megszállásakor több kínai állampolgárságú ujjur került fogságba. Tarján G. Gábor (2007): *A terrorizmus*. 63. Letöltés helye: www.rtf.hu/Tanszekek/tarstud/tema/terrorizmus_ma.pdf (Letöltés ideje: 2016. 03. 26.)

¹⁸ Shirley A. Kan (2010): *U.S.-China Counterterrorism Cooperation: Issues for U.S. Policy*. Letöltés helye: <http://www.fas.org/sgp/crs/terror/RL33001.pdf> (Letöltés ideje: 2016.04.15.)

risták és szélsőséges ujjur szeparatisták 200 fegyveres akcióért felelősek, melyből 162 halálos áldozattal is járt.¹⁹ Maga az ujjur ügy a kilencvenes évektől érlelődik, egy részről a volt szovjet muzulmán tagköztársaságok függetlenségi törekvései miatt, melynek hatásai begyűrűztek a régióba, más részről pedig az iszlám egyre inkább előtérbe került, mivel egyedül a vallás számít az ujjuroknál identitás megőrző elemnek. Mégsem lehet ezt csak egy vallási problémának minősíteni, mivel szociális és kulturális egyenlőtlenséggel is párosul. Ennek ellenére 2001 decemberében *Csiang Cömin* a vallást nemzeti biztonságot veszélyeztető tényezőként jellemezte és hangsúlyozta, hogy soha nem fogják engedni az olyan vallás használatát, mely a párt vezetőségét vagy a szocialista rendszert kérdőjelezné meg, ezáltal aláásva a nemzet egységét és a különböző nemzetiségek közötti egységet. Tartományi szinten az ürümszi törvényhatóság egy kézikönyvet fogadott el, melyben az illegális vallási tevékenységeket írják le. Ezzel ellehetetlenítik a gyülekezési jogot, a szabad véleménynyilvánítást és a szabad mozgáshoz való jogot. Ezzel párhuzamosan akadályozzák a Mekkába való zarándoklást, magas adminisztrációs díjakat szabnak meg a megfelelő dokumentumok kiadásához, és feltételként szabják meg, hogy az egyénnek ne legyen kapcsolata egyetlen függetlenségi csoporttal sem.

Az ujjurok vallásának támadása mellett, kihívás éri az ujjur irodalmat és költészetet is, amely azt jelenti, hogy nemcsak a szabad vallásgyakorlásban, de a saját kultúra ápolásában és történelmük fenntartásában is gátolva vannak, amely által igen közel állunk a kulturális genocídium fogalmához. *Nurmuhammet Yasin* művét a *Mese a kék galambról* című alkotást a pekingi vezetés betiltotta, mivel úgy vélte, hogy a szerzeményben lévő hasonlat a kínai fellépést ábrázolja a tartományban. *Tursunjan Emet* ujjur költőt pedig bebörtönözték egy kormány ellenes vers felolvasásáért az ürümszi városházán 2002-ben.²⁰

Peking félelme így ma már nemcsak a vélt vagy valós ujjur terroristákra terjed ki, mivel biztonsági percepciójában megjelent egy ideológiai, kulturális harc is az ujjur tradíciók ellen. Kína meglátása, hogy a

¹⁹ Vámos, 2005. Nemzet és azonosságtudat. i.m. 231

²⁰ Michael Clarke (2010): *Widening the net: China's anti terror laws*. The International Journal of Human Rights 2010. július 14. évfolyam 4. szám 551-553

fegyverek által okozott kellemetlenségeket meg lehet torolni, de egy új generációba beleivódó ideológiát kiölni már szinte lehetetlen.

A kínai állam nemcsak globálisan próbálja meg elfogadtatni az ujjurok elleni fellépések jogosságát, hanem regionálisan is mindent megtesz azért, hogy a szomszéd országokból elzárja a támogatásokat; a Sanghaji Együttműködés Szervezete keretében létrehozott egy Anti-terrorista csoportot taskenti központtal.

A figyelem, melyet Hszincsiang köszönhet, és amiért Kína számára létfontosságú három tényezővel összegezhető. Az első a gazdasági érdekek, mivel a tartomány olaj- és gázlelő helyekben gazdag, amely tovább csillapíthatja Kína hatalmas éhségét az olaj iránt. A második a stratégiai érdek, mivel a Közép-Ázsia országaival való kapcsolattartás és a közvetlen befolyásolás a közös határnak köszönhetően egyszerűbb, mely által Peking még mindig versenyben van Washingtonnal az új olajlelő helyekért az „*isztánokban*”. A harmadik ok pedig maga a nemzeti érdek, az ország szuverenitásának és területi integritásának védelme, mivel a megfelelő fellépés a többi nemzetiséget elrettentheti bármilyen elszakadási törekvéstől, mely az egységet veszélyeztetné.

Egyenlőtlenségek és megoldási kísérletek

A Kínai Népköztársaság 1949-es megalakulása után, az állam egyik fontos prioritásaként kezelte a kisebbségek lakta területek fejlesztését, amellyel az 1952-ben kiadott első öt éves terv már foglalkozott is. A terv kiemelte a nemzetiségek lakta területek infrastruktúrájának fejlesztését, amely utak, hidak, vasútvonalak kiépítését jelentette. Ebben az időben építették meg a Lancsou-Ürümcsi és Paotou-Lancsou vasútvonalakat, megfelelő összeköttetést biztosítva nemzetiségi és nem nemzetiségi területek között, befejezték a Tibetet Szecsuánnal és Csinghajjal összekötő vonalat és többek között 1962-ben átadták a lásai repülőteret. Az infrastrukturális beruházások mellett jelentős hangsúlyt kapott a helyi energia források és ipari berendezések modernizációja is, amelynek gyakorlati megjelenését a Belső-Mongóliában kialakított Paotou vas és acél gyár, Hszincsiangban található Karamay olajmezők feltárása jelentette.

A kulturális forradalom alatt a fejlesztések és a baráti légkör megszűntek és csak az 1980-as években kezdődtek újra. Az állam kisebbség-barát politikát kezdett el folytatni, mely a nemzetiségek kulturális, vallási szokásainak a tiszteletben tartását jelentette. Ezidőtájt kezdődtek a mecset építések, az iszlám iskolák alapítása a régióban. Az integráló politikát a 90-es években az asszimiláció váltotta fel, mely félve a megerősödött ujjur identitástól és így az állam területi egységének megkérdőjelezésétől keményebb hangot ütött meg az ujjurokkal. Ennek ellenére alumínium gyárat alapítottak Pingguo-ban, újabb olajmezőt (Tarim) tártak fel Hszincsiangban és elektromos ipari központot hoztak létre Belső-Mongóliában,²¹ mindvégig szem előtt tartva, hogy az iparosodás folyamatának helyi forrásokból, helyi jellegzetességekkel kell megvalósulnia. Ezek a beruházások és a kormány által felajánlott ösztönzők még kecsegtetőbbé tették a hanoknak a régióba költözését.

2000-ben a vezetés meghirdette a nyugati régiók nagyarányú fejlesztését a „Fejleszd a Nyugatot” elnevezésű kampányt, annak érdekében, hogy a nemzetiségek látható előnyökre tegyenek szert, amelyeket kedvező intézkedésekkel kívántak elérni, mint támogatások nyújtásával azoknak a területeknek, amelyek nyersanyagot exportálnak, vagy a befektetések ezekbe a régiókba való ösztönzését.²² A kampány látható eredményeket hozott, 2008-ra a tőkebefektetések elérték a 7,8 milliárd jüan-t, amelyek legnagyobb projektjeit repülőterek és vasutak építése tette ki.

Az állam az infrastrukturális befektetések mellett az iskolarendszer és az egészségügy fejlesztését is célul tűzte ki, mivel a szegénység felszámolása és a jólét kialakítása nélkül a befektetések nem találnak táptalajra. 1994-ben meghirdették a hét éves szegénység enyhítésére irányuló programot, melyet a kétezres években egyre több követett, melyek alatt a szegény területen élőket átköltöztették jobb életkörülmények közé, településeket hoztak létre a nomád életmódot folytató embereknek, és

²¹ Accelerating the economic and social development of the ethnic minorities and minority areas. Letöltés helye:http://www.china.org.cn/government/whitepaper/2009-09/27/content_18610178.htm (Letöltés ideje: 2017. január 4.)

²² Hongyi Harry Lai (2002): *China's Western Development Program: Its Rationale, Implementation, and Prospects*. Letöltés helye:http://www.case.edu/affil/tibet/tibetanNomads/documents/ChinasWesternDevelopmentProgram_000.pdf (Letöltés ideje: 2017. január 2.)

igyekeztek biztosítani a tiszta ivóvíz ellátást. Az egészségügyi ellátást is fejleszteni kezdték, kórházakat, járvány megelőző központokat, egészségügyi intézményeket alapítottak nők és gyermekek részére és ösztönözték a kisebbségeket orvosi területen való tanulmányokra. Az elmúlt évtizedben a kínai kormányzat egyik fő célkitűzése a harmonikus, fenntartható fejlődés és növekedés előnyeinek széleskörű megosztása a lakossággal, ennek érdekében került bevezetésre a „minimum életkörülmények biztosítása” elnevezésű program. Az akcióterv többek között ingyenes oktatást és az egészségügybe történő beruházásokat jelent, mely a kezdeti egyenlőtlenítő tényezők orvoslására irányul. Legfontosabb tényezőnek a piac növekvő szerepe miatt háttérbe szoruló egalitárius újraelosztó politikát és a bevételek közötti regionális különbségek emiatti növekedését tartják. Azonban az elmúlt évtizedben a regionális felzárkóztatás jelei kezdenek megmutatkozni a fejlődés tovagyűrűző hatásai miatt.

A központi költségvetésből is külön részek vannak elkülönítve a nemzetiségek lakta régiók fejlesztésére, melyek a fentebb említettekkel nagyban hozzájárulnak a régiók gazdasági fejlődéséhez. A 2016. március 23-án kiadott központi és helyi költségvetés végrehajtásáról szóló jelentésben hangsúlyozzák, hogy a költségvetésnek 23,5%-át fordították az elmúlt 5 évben a mezőgazdaságra és a vidéki területekre, mely másfélszer több, mint az előző periódusban, ezzel is segítve a régiók közötti kiegyenlítődés folyamatát. A transzfer kifizetések állandó növekedését jelzik a központi kormánytól a helyi szintekig, amelyeknek éves átlaga 27,1%. Ezeknek a pénzügyi forrásoknak a nagy része a központi és nyugati régiókba, illetve a nemzetiségek lakta területekre áramlott, mely erősen hozzájárult az alap közszolgáltatások kiegyenlítődéséhez a régiók között. Ezeket a jövőben is tovább szeretnék fejleszteni, növelve az oktatás, egészségügy és közbiztonság szintjét figyelembe véve a gazdasági fegyelmet, hatékonyságot és a pazarlás elkerülését. Ezen célok eléréséhez a 2016-ban 62,19 milliárd jüan-t fognak fordítani, mely a teljes kifizetések 11,2%-t takarja.²³

²³ Report on China's central and local budgets for 2016. Letöltés helye: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Speeches/2016-03/23/content_1985907_2.htm (Letöltés ideje: 2017. január 2.)

A 2016 március 6-án a Központi Bizottság által kiadott nemzeti gazdasági és társadalmi fejlődés jelentésben is kiemelten fontos szerepet kap a régiók közötti egyenlőtlenségek enyhítése. A jelentés első felében a 2015-ben elért eredményeket említik meg, többek között az etnikai régiókba irányuló befektetéseket, melyek hozzájárulnak ezen a területeken az iparosodás elősegítésével és a fenntartható fejlődés kialakításával a világba való jobb bekapcsolódásához. A szegénység elleni harcban is sikereket tüntet fel a beszámoló, 1,95 millió vidéki embert sikerült lakhatóbb környezetbe átköltöztetni és az urbanizációs ráta 52,57%-ot ért el, amely adatokkal túlteljesítették az előirányzottakat. 2016-ra ezen tényezők további javulását várták egy magas szintű regionális fejlesztési stratégia adoptálásával, szem előtt tartva a már működő övezeti rendszerben kialakított elvekkel. Hat pontba szedik ezen elvek bővebb tartalmát:

- a különböző régiók komparatív előnyeinek, a piac kapacitásának és a környezet figyelembe vételével olyan programokat fognak kidolgozni, amelyek a régiók közötti munkamegosztást fogják erősíteni
- a nyugati régiót még mindig kiemelten fontos területként kezelik, céljuk lenne a terület külvilággal való összekapcsolódását elősegíteni, ennek érdekében, Hszincsiang, Tibet, Szecsuan, Jünnan, Kanszu, és Csinghaj tartományok fejlesztése élvez prioritást
- Északkelet-Kínában újra fel fogják lendíteni az ipari központokat, ezzel is segítve a régió Északkelet-Ázsia felé való nyitását
- a központi régióban, a Jangce folyó mentén az együttműködést fogják erősíteni a klaszterek között a komparatív előnyök figyelembe vételével
- a keleti régiót motiválni fogják a reformok új útjainak felfedezésében
- tovább fogják támogatni a fejlett és alulfejlett régiók közötti tandemet, amelyben a fejlettek anyagi támogatással segítik az elmaradott területeket.²⁴

²⁴ Report on the Implementation of the 2015 Plan for National Economic and Social Development and on the 2016 Draft Plan for National Economic and Social Development. Letöltés helye: http://online.wsj.com/public/resources/documents/NPC2016_NDRC_English.pdf (Letöltés ideje: 2017. január 2.)

Célzottan Hszincsianggal foglalkozó irányelvek a mezőgazdaság és a szegénység területén fellépő hátrányokkal foglalkoznak. A mezőgazdaság egyik fontos kérdése a gyapot termesztés, mivel a mostoha időjárási körülmények ellenére az össztermelés 60%-a Hszincsiangból származik. A gyapottermesztés fejlesztése közel a közép-ázsiai felvevő piachoz, csökkentené a szállítási költségeket, mely versenyképesebbé tenné a textil árukat a selyemút piacain. Azonban a fejlesztéshez elengedhetetlen a megfelelő víztartalék, mely igen szűkösen áll a tartomány rendelkezésére. A jelentés hangsúlyozza, hogy

- tovább folytatódnak a beruházások a mezőgazdaságba és a gyapot árát a bevezetett reformnak köszönhetően próbálják továbbra is egy állam által garantált alap áron felvásárolni és,
- a szegénység csökkentésére különböző programokat vezettek be, melynek köszönhetően a vidéki lakosság körében a szegénységi küszöb alatt élők száma 14,42 millió alá esett. Külön kiemelik, hogy Hszincsiangban, már az eddig meglévő társadalmi és gazdasági fejlesztéseket tovább folytatják a béke és stabilitás érdekében növekvő állami támogatással. Ezek a programok az eddigi mellett infrastrukturális beruházásokat, közszolgáltatások fejlesztését és internetelérhetőség bővítését is tartalmazzák.²⁵

Konklúzió

A kínai gazdasági nyitás politikájában a tartományok közötti övezetes rendszer került kialakításra, amely speciális gazdasági övezeteket és nyitott városokat hozott létre a befektetések ösztönzésére, amely egyrészt gazdasági növekedést eredményezett, másrésztől viszont területek lemaradását hozta magával. Kínában elmondható, hogy az a tartomány, amely be van kapcsolva a világgazdaság véráramlatába és ki van téve a globalizáció előnyeinek és hátrányainak, az növekedést tud felmutatni, amely azonban nincs, ott elmaradás tapasztalható. Ezt a tényt terheli meg a nemzetiségi kérdés, amely nemcsak szociális és kulturális, hanem gazdasági töltettel is

²⁵ u.o.

rendelkezik. A bevételek és a lehetőségek közötti kapcsolat egyensúlyának megtalálásához nem elég a kisebbségeket külön támogatni, hanem regionális fejlesztésekre van szükség a tengerparti tartományokhoz hasonló feltételek kialakításához, amely igen nagy kihívásnak tűnik nemcsak földrajzi, hanem logisztikai szempontból is.

2. táblázat. *Bruttó régiós termék (per fő)²⁶*

	2012	2013	2014	2015
Peking	87 475	94 648	99 995	106 497
Sanghaj	85 373	90 993	97 370	103 796
Hszincsiang	33 796	37 553	40 648	40 036
Tibet	22 936	26 326	29 252	31 999

3. táblázat. *Bruttó régiós termék szektoronkénti megoszlása 2015.²⁷*

	1. szektor	2. szektor	3.szektor
Peking	140	4 252	18 331
Sanghaj	109	7 991	17 022
Hszincsiang	1 559	3 596	4 169
Tibet	98	376	552

A lehetőségek egyenlőségének megteremtéséhez fel kell számolni a jogi akadályokat a tanulás és foglalkoztatás terén, melyhez hozzá kell, hogy járuljon a fennálló körülmények társadalmi kompenzálása. A probléma gyökere nem az alulfejlettség kérdése, hanem az egyenlőtlen fejlődési lehetőségek a lakosságon belül.

Kína azonban már így is képes sikereket felmutatni. Az 1980-es években a lakosság 60,2%-a élt szegénységben, amit mára 13,1% alá volt képes csökkenteni, ezzel több mint 500 millió embert emelve ki a szegénységi küszöb alól és további fejlődési tendenciát látnak a szakértők a 2016-as Human Development Riport szerint.²⁸ A jelentés további innovációs kísér-

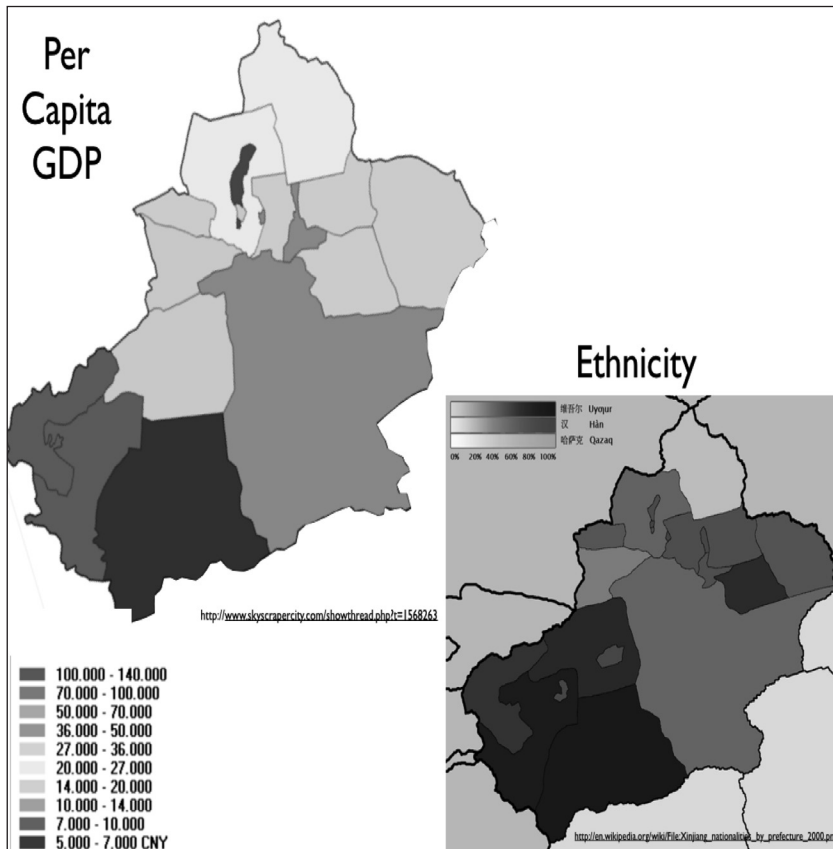
²⁶ Letöltés helye: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/html/0310EN.jpg> (Letöltés ideje: 2017. január 20.)

²⁷ Letöltés helye: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/html/0311EN.jpg> (Letöltés ideje: 2017. január 20.)

²⁸ HDI Riport 2016. Letöltés helye: https://issuu.com/undp-china/docs/undp-ch_nhdr_2016_en?workerAddress= (Letöltés ideje: 2017. január 5.)

letekre és reform kezdeményezésekre buzdít, mely a fejlődés orientált politikákat még igazságosabbá és mindenki számára elérhetőbbé teszi a közberuházások területén a hatékonyság növelésével és nagyobb társadalmi szerepvállalással. Mindezt azért, mert a gazdasági fejlődés és a beruházások nagy része Hszincsiang hanok által lakott részén realizálódik, melyet az ott élő ujgurok és kazahok nem tudnak kihasználni. Ez a tendencia jelenik meg a minimál bérek és az internetet használók számát tekintve is.

1. ábra. Hszincsiang GDP-jének és nemzetiségeinek területi eloszlása²⁹

²⁹ Letöltés helye: <http://www.geocurrents.info/geonotes/xinjiang-china-ethnicity-and-economic-development> (Letöltés ideje: 2017-január 23.)

4. táblázat. Kínai átlagkereset a városi lakosság körében 2015.³⁰

Város	Átlagbér
Peking	111 390
Sanghaj	109 174
Hszincsiang	60 117
Tibet	97 849

5. táblázat. Gazdasági és szociális mérőszámok Kína keleti, nyugati, központi és északkeleti régióiban³¹

	Nemzeti összes	Keleti régió	Központi régió	Nyugati régió	Északkeleti régió
Lakosság (10000)	137 462	52 519 (38.3%)	36 488 (26.6%)	37 131 (27.1%)	10 947 (8%)
GDP (100 millió jüan)	685 506	372 983 (51.6%)	146 950 (20.3%)	145 019 (20.1%)	57 816 (8%)
Városi háztartások bevétele (jüan)	31 195	36 691	26 810	26 473	27 400
Vidéki háztartások bevétele (jüan)	11 422	14 297	10 919	9093	11 490
Költségvetés bevétele (100 millió jüan)	83 022	46 466 (56%)	14 799 (17.8%)	17 214 (20.7%)	4523 (5.4%)
Költségvetés kiadása (100 millió jüan)	150 336	63 446 (42.2%)	31 735 (21.1%)	43 435 (28.9%)	11 719 (7.8%)
Vasutak hossza (km)	120 970	28 743 (23.8%)	27 162 (22.5%)	48 005 (39.7%)	17 060 (14.1%)
Autópályák hossza (km)	4 577 296	1 123 918 (24.6%)	1 224 975 (26.8%)	1 847 479 (40.4%)	380 924 (8.3%)
Felsőoktatási intézmények száma	2560	989 (38.6%)	674 (26.3%)	642 (25.1%)	237 (9%)
Kórházak száma	27587	9566 (34.7%)	6423 (23.3%)	8950 (32.4%)	2648 (9.6%)

³⁰ Letöltés helye: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/nds/2016/html/0415EN.jpg> (Letöltés ideje: 2017. január 20.)

³¹ Letöltés helye: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/nds/2016/html/2517EN.jpg> (Letöltés ideje: 2017. január 22.)

A kezdeti felvetés ezek alapján bizonyítottnak tűnik, az 1978-as nyitás politikáját követően kezdett el kialakulni ez a nagyfokú eltérés a keleti és a nyugati régiók között és valóban a legelmaradottabb térségek mindegyike nemzetiségek által lakott terület. Összességében elmondható, hogy a kínai kisebbségi politika több helyen különbözik a nyugati világban használttól. Egyfelől a centralizáció eszközével próbál élni a nemzetiségi területeken, mely történelmével és politikai berendezkedésével magyarázható. Másfelől a nemzetiségek bevonását a közép-és felsőfokú oktatásba fenntartásokkal kezelik. Mivel mialatt ez a folyamat a tartománynak hasznos lenne, addig az államnak nem, mivel ez együtt járhat a régiós ügyekbe való beleszólás további követelésével, nagyobb autonómia igénylésével, sőt az elszakadást támogató magatartás folytatásával is.

Ahhoz, hogy Hszincsiang központtá válhasson a Selyemúton a hszincsiangi munkaterv Második Központi Találkozóján elhangzott stratégiát kell követnie: kormányzás a törvények szerint, egység megteremtése a stabilizációval és Hszincsiang újjáépítése hosszútávú tervekkel, melyek az összes etnikai csoportnak lehetőséget teremtenek a kínai álmom eléréséhez a jobb és szebb jövőért.³² A gondolatot Li Ko-csiang szavaival zárnánk, aki márciusban hszincsiangi képviselőkkel való találkozásakor a közlekedés, vízgazdálkodás és egy elektromos erőmű építését nevezte meg mint a fejlesztés főbb sarokpontjait, melyek jelentősen hozzájárulnának nemcsak a helyi lakosság jobb életkörülményeihez, hanem a nemzeti biztonság garantálásához is. A jól(l)ét és boldogság eléréséhez pedig az összes etnikai csoportnak közösen kell tennie, mert „fivérek, akik egy szívként harcolnak a fémet is képesek eltörni”.³³

³² Historical Witness to Ethnic Equality, Unity and Development in Xinjiang. Letöltés helye: http://english.gov.cn/archive/white_paper/2015/09/24/content_281475197200182.htm (Letöltés ideje: 2017. január 10.)

³³ Premier stresses infrastructure development in Xinjiang. Letöltés helye: http://english.gov.cn/premier/photos/2016/03/10/content_281475304951209.htm (Letöltés ideje: 2017. január 10.)

ROMÁNIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Miskolczy Ambrus

Románia fasiszta és kommunista forradalom között

A kommunizmus és a faszizmus a demokratikus kultúra két patológikus formája; az egyik az univerzalizmusé, a másik a partikularizmusé. Létüket egyre inkább a másik létével legitimálták.

Romániában az adott nemzetközi helyzetben a kommunista alternatívának nem volt esélye. Az illegális kommunista párt létszáma még az ezret sem érte el. Elitjének szellemi színvonala nem ütötte meg a szomszéd országok párt-elitjeinek színvonalát. Viszont elszánt volt és ravasz. Tătărescu miniszterelnök a kommunistákkal is jól kijött. „Jó fiúk – mondta –, kis pénzért nagyon jó információkat adnak.”¹ Szovjetunió azonban veszélyes szomszédnak bizonyult. Amikor kommunista veszéllyel riogattak, a szovjet veszéllyel fenyegettek. És okkal, mert Moszkva nem mondott le Besszarábiáról, az Internacionálé pedig a Párizs-környéki békéket rabló, imperialista jellegűeknek tartotta. De a Szovjetunióknak még így is érvényesült a vonzása a munkásság körében. Ugyanakkor állandó katonai fenyegetést jelentett, mert Besszarábiáról nem mondott le. Nicolae Titulescu külügyminiszter, kétszer is a Népszövetség elnöke meg is próbálta rendezni a feszült viszonyt, Párizs–Prága–Bukarest tengely kialakításán fáradozott, Litvinov szovjet külügyminiszter hozzáállása is biztatónak bizonyult. De Károly menesztette. Túl önállóan bizonyult, olykor a román parlamentet és a kormányt is megkerülte, világpolitikát akart csinálni, és ez már a franciáknak is sok

¹ Hudiță: *Jurnal politic*. [1 ianuarie 1940–7 septembrie 1940.] București, 1998. 69.

volt, egyik francia miniszter 1937-ben a román külügyminiszternek: „ez az úr francia minisztériumokat akar csinálni és felbontani.”² A németeket és az olaszokat kifejezetten ingerelte. Károlyt inkább az bosszantotta, hogy csúnyákat terjesztett róla, és részben Berlint akarta megnyugtatni, ugyanakkor Titulescu utóda is elődje külpolitikáját folytatta, a semlegességi politikát. A pedig király Szovjetunió és Németország ellenségével, Lengyelországgal szövetséget kötött.

A szovjetellenes hangulat a román belpolitika egyik meghatározó mozzanatának bizonyult. Összefonódott az antikommunizmussal, amiből maga a Vasgárda is sarjadt.

Codreanu sztrájk törő munkásvezérként lépett a színre, és racionálisan végig gondolta saját misztikáját, amikor a Duca-perben azt fejtette, hogy „ameddig érvényesül a kommunista misztika, addig szükség van áldozatkészésre is a román nemzet oldalán. Az ő misztikájuk nem hatalommal győzhető le, hanem csak másik misztikával, az internacionalista kommunista misztikával nem lehet csak nacionalizmusunk misztikájával szembeállítani, fegyelmünkkel csak a mi fegyelmünk szállhat szembe, áldozatkészségünkkel csak a mi áldozatkészségünk, és fanatizmusuk mértékét csak a mi misztikánk fanatizmusa haladhatja meg. Nem engedhetjük meg, hogy egy miliméterrel is nagyobb legyen az ő misztikájuk, mint a miénk, vagy hogy fanatikus áldozatkészségük meghaladja a miénket, hiszen akkor már másnap legyőznek.”³ Ennek a legionárius misztikának a része a kollektív üdvözülés képzelete is, és pedig az, hogy Isten ítélőszéke előtt nemcsak az egyének, hanem a népek és nemzetek is megjelennek, hiszen a végső cél: a feltámadás – a Megváltó Jézus Krisztus nevében. És Codreanu a legionárius emlékezetben a poklokban szenvedni kész hősként jelenik meg. Nemcsak azt mondta, hogy „magunkra vesszük e nép minden bűneit”, hanem azt is, hogy „kész akár tízezer évig szenvedni a pokol szurkos üstjében azért, hogy népe egy lépést tegyen a megváltás útján.”⁴

² Călinescu 329

³ MID, 15/1/1934. 28–29.

⁴ Grigore Manoilescu: Om din altă plămădă: Corneliu Codreanu. *Codreanu și epoca sa*. Szerk. Gabriel Stănescu. Norcross, 2001. 164.

A megváltáshoz evilági szenvedésen és önfeláldozáson keresztül vezetett az út. A szenvedés általi megváltáshoz a munka általi társult. Codreanu a fészekfőnökök számára írt könyvecskéjében költői kérdések formájában vázolta fel azt a célt, amelyet a kommunisták is vallottak: „Azt hiszitek, hogy mi nem tudunk mocsarakat lecsapolni? Nem tudjuk a hegyekben rejlő energiát felhasználni, és az országot elektromossággal ellátni? Nem tudunk városokat emelni? Nem tudjuk elérni, hogy földjeink a többszörösét teremjék? Nem tudunk gazdag földjeink terméséből minden románnak kenyeret biztosítani? Nem tudunk olyan törvényeket hozni, amelyek az időnek és nemzeti sajátosságunknak megfelelő államgépezet jó működését biztosítják? Nem tudunk ötéves terveket kidolgozni? Nem tudunk a Kárpátok bércein olyan hazát emelni, amely fároszként világít Európa közepén? És amely kifejezi román géniuszunkat? Tudunk.”⁵ E nagy vállalkozás előhírnökeiként Codreanu munkatáborokat állított fel, a legjelentősebbet a tengerparton, nem messze Lupescu villájától. Itt a paramilitáris rendben megvalósult a nemzeti egység: jól képzett mérnök és egyszerű munkás együtt dolgoztak, jöttek is a magas rangú katonák és értelmiségiek erre a csodára, és anyagilag segítettek. A legionárius munkatábor az új világ üzenetét hozta. Ennek ellensúlyozására a király gyorsan meg is alapította az országőr (cserkész) mozgalmat. Csakhogy amíg a legionárius propaganda-fényképeken izmos legények a munkának nekivetkezve feszítenek és sűrögnek-forongnak, az országőrökről készített fotókon látszik, hogy csak mímelik a munkát, nehogy egyenruhájuk bepiszkolódjék. A király is komikusan hat a maga dísz-rövidnadrágjában. Ráadásul Iorga „az országőr lányoknak azt ajánlgatta, hogy akasszák fel magukat ízléstelen sárga nyakkendőjükkel, amiért nem a román parasztasszonyok szép szövött ingjében járnak”.⁶

A legionárius munkatáborok hálózata viszont rohamosan kezdett kiépülni, diplomákat, hidakat, utakat javítottak. A kormányzat látva a sikert, tiltással élt. Csakhogy a mozgalom a táborokkal megindult lépést a munkások megnyerése és szervezése felé. Codreanu felállította a

⁵ Codreanu: *Cărticica*, 14., 111–112.

⁶ Mikecs László: *Románia*. 1940. 20.

„Legionárius Munkásság Testületét”. A legionárius munkások száma immár majdnem elérte a kommunista és a szocialista munkásokét, de még alatta maradt a cuzistákénak, hiszen ők korábban kezdték az antiszemita propagandát. A Vasgárda térhódítását elősegítette az is, hogy a Parasztpárt 1929-ben és 1933-ban nyílt – fegyveres – harcot vállalt a munkások ellen.

Amikor 2000-ben megkérdeztek egy öreg legionáriust, hogy mi volt a Vasgárda célja, nem kertelt: „Hogy ne csatlakozzanak a kommunizmushoz. Tehát... hogy megnyerjék a munkásokat a Legionárius Mozgalomnak... [...] elmagyarázták nekik, hogy mit akarnak a kommunisták magukkal a munkásokkal: tehát, egyesek úgy dolgoznak, hogy majd megszakadnak, a másik henyél, és ahelyett, hogy a munkájuk után kapnának bért, elveszi az, aki henyélt. Ez a kommunizmus! Tehát ... hogy mindenkinek legyen mit enni... Amíg a Legionárius Mozgalom azt mondja: a munkást jól fizessék meg, és legyen ő is részvényes a vállalatnál, amelyben dolgozik, és akkor jó kedvvel fog dolgozni, mert ott emelkedik részvényeinek az értéke. És ... az utcán ne gondterhelten menjen, arra gondolva, hogy nincs elég pénze gyermekei lábbelijére és öltözékére, hanem úgy sétáljon, mint a német, sétabottal, jól öltözve.” Így a Villamosok Társaságánál minden munkás legionárius lett, „nem a kommunisták vonalát követték, akik lerombolják a templomokat, és mások javát elveszik, anélkül hogy dolgoznának. Tehát egyes emberek, úgy mint a falusiak, földet vásároltak lányaik számára, hozománynak. Nem a kocsmában vesztegették az idejüket, hanem dolgoztak és vásároltak a gyermekeiknek. Hogy jöjjön a kommunizmus és a hamut is kivegye a tűzhelyből! Így a munkások megértették, hogy ez az igazság.”⁷

És nemcsak ők. Emil Cioran öccse, Aurel 1995-ben nem tagadta, hogy Codreanu nagyságán kívül volt valami, ami ma is komolyan hat rám: az, ahogy a Legionárius Mozgalom a gazdasági problémákat megközelítette. A Mozgalom vendéglőket, kávéházakat nyitott, ahol nagyon jó ebédet adtak, bort is korlátozott mennyiségben. Számomra rendkívülinek tűnt, hogy az árakat nem rögzítették. Mindenki saját anyagi erejéhez és kedvére

⁷ Țara, *Legiunea, Căpitanul*, 95–96.

fizetett.”⁸ Itt a Kapitány együtt evett és ugyanazt a társaival. Elvitte a kommunista utópiát a kommunistáktól. Mert hogyan is hangzik a kommunizmus jelszava? „Mindenki tehetsége szerint, mindenkinek szükségletei szerint.” Közben Codreanu népviseletben feszített, aminek szintén meg lehetett a maga varázsa. Megnyerte a faluról városba járó embereket is. És nemcsak így Keserűen tudatta egyik rendeletében, hogy „Bukarest, ez végtelen embertenger, mintha ki lenne tépve a nemzet lelkéből, és önálló életet él”, nyoma sincs a régi vendégszeretetnek, ezért a légkör megváltoztatása érdekében lássák vendégül a falusiakat, akik a városba jönnek. (Akik erre hajlandóak, adják le nevüket és címüket Alexandru Basarab festőnél.⁹ Codreanu keserűsége realizmussal párosult. A város lakossága ugyanis 1918-tól 1938-ig megkétszereződött, majdnem 400 ezerről majdnem 800 ezerre emelkedett, és 1930-ban a bukarestieknek csak 15%-át tették ki azok, akik ott is születtek.¹⁰

A munkások megnyerésének jelentőségét 1936 októberében világosan megfogalmazta: egy vagy két éven belül hatalomra kerülnek, és pedig „amikor úr leszek a munkásság fölött is, akkor ezzel a két erővel, egyrészt a diákokkal, másrészt a dolgozókkal, bárki is legyen hatalmon, arra kényszerítem, hogy átengedje nekünk, legionáriusoknak a vezetést. A parasztokra nincs szükségünk, hiszen őket úgy vezetheti az ember, ahogy akarja. Mégis jó, ha ők is tudnak a legionáriusokról, akik Új Romániát akarnak teremteni.”¹¹ A legionárius világ immár a román társadalom vertikumát átfogta a vajdai családok sarjaitól a legutolsó parasztig. A három legerősebb csoport a szélsőjobboldali diákság, a zsidó konkurenciát eltávolítani akaró kispolgárság és a munkásság. 1944-re a kommunista párttagok száma a munkások körében mintegy ezerre olvadt le, a többség a szocialista szakszervezetekhez vagy a Légi-

⁸ <http://planetcioran.blogspot.hu/2006/11/entretien-avec-aurel-cioran.html> (2014-01-16)

⁹ Codreanu: *Circulări*, 102.

¹⁰ Oliver Jens Schmitt: „Zum Kampf Arbeiter” – Arbeiterfrage und Arbeiterschaft in der Legionärsbewegung (1919–1938) *Insenzierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael” in Rumänien 1918–1938.*Szerk. Armin Heinen, Oliver Jens Schmitt. München, 2013. 281.

¹¹ CNSAS Penal 11784/8. 174.

óhoz kötődött.¹² Emellett ennek lett a legerősebb értelmiségi tábora a szélsőséges pártok között. Egyrészt valósággal ide taszított az értelmiségi lét sivársága, másrészt a felismerés, hogy a tömegeknek elite van szüksége,¹³ és a mozgalom győzelmi esélyét Németország gazdasági és politikai előretörése biztosítja.

1937-es csendőrségi kimutatás szerint így alakultak a két póluson a pártlétszámok:

	Legionáriusok	Cuzisták	Kommunisták	Szocialisták
Értelmiségiek	2 440	1 165	993	185
Papok	195	143	9	–
Tanárok, tanítók	343	213	43	5
Munkások	13 521	22 866	8 148	6 798
összes	16 499	24 397	9 193	6 988

A hatalom megpróbálta megosztani a legionárius világot, felkarolta azt, hogy a mozgalomból kiváló Mihail Stelescu új szervezetet hozzon létre „A románizmus keresztes háborúja” néven, és hasonló című lapot indítson, amelyben Codreanuról minden rosszat elterjesztettek, és ami a legsúlyosabb, azt, hogy nem is román, hanem lengyel, ukrán, német, magyar keverék. És miután állítólag meg is akarta mérgezni a Kapitányt, egy tífzós kommandó végzett vele, kórházi ágyán szitává lőtték, és feldarabolták. A brutalitással az árulást, mint nemzeti betegséget akarták felszámolni, de a hadbíróság most már nem ismert kegyelmet, életfogytiglani fogságot mért ki rájuk. A gyilkosság botrányát azonban feledtette az, hogy hét legionárius ki ment harcolni Spanyolországba, és ketten életüket veszítették: a Légió eszének tartott Ion Moța, Codreanu sógora és Vasile Marin, aki a fasiszmus történetéből doktorált. A temetési menet országos diadalmenetként hatott.

A király ezek után miniszterelnökséget ajánlott Codreanunak, de ez elutasította az ajánlatot, arra hivatkozott, hogy a Légió még nem érett meg a hatalomátvételre. Nem akart a többi pártvezér sorsára jutni, akik hónapok-évek alatt elhasználódtak, és akadt olyan is, akinek a pártja

¹² Stoenescu: *Istoria loviturilor*, III. 40.

¹³ Stoenescu: *Istoria loviturilor*, III. 183 Carandino

is eltűnt. Ugyanakkor Codreanu tisztában volt azzal, hogy mozgalma önmagában nem elég erős, szövetségeseket keresett. Amikor azt nyilatkozta, hogy ha hatalomra kerül, 48 órán belül szövetséget köt Németországgal, külső támaszt keresett. Igaz, a német fél egyelőre nem vette komolyan a mozgalmat, vallásos fanatizmusától idegenkedtek. Ugyanakkor hazai szövetségést is keresett Codreanu, egyszerűen azért is, hogy életét mentse, mert aki ismerte a királyt, tudta, most már nem ismer kegyelmet. 1937 végén – paradox módon – a szélsőjobboldal vezére a másik – a demokratikus – póluson elhelyezkedő demokrata Maniuval lépett egyezsége. Mindenki meglepetésére a választások idejére meg-nemtámadási szerződést kötöttek, amelyhez egyéb kisebb pártok is csatlakoztak, mint a Zsidó Párt is. Kétségtelen, ez a szerződés legitímálta a Vasgárdát, viszont elejét vette a választási kampányokkal és magával a választással járó erőszak elharapózásának. (A kommunisták, akik később Maniut nem győzték a fasizmussal való szövetkezéssel vádolni, azt az utasítást adták híveiknek, hogy Maniura szavazzanak.) Így kivételesen tiszta választásokra került sor, bár állítólag 300 ezer vasgárdista szavazatot sikerült elcsalni, és ami először fordult elő: a választásokat lebonyolító kormánypárt nem kapta meg a 40%-ot. A „Mindent a Hazáért” viszont majdnem 16%-ot szerzett. Patthelyzet alakult ki, bár a liberálisok a Magyar Párttal kormányt alakíthattak volna, és ha a Lupescu-ügyet elfelejtik, a 20%-ot elért parasztpártiakkal is. De nem teheték.

A király állítólag megint alkudozni próbált Codreanuval, de hiába. Jellemző a légkörre, 1932-ben Argetoianu az egyik kormányválság folyamán így nyugtatta meg aggodalmaskodó társait: „Ne aggódjatok, hol talál a király nagyobb svihákokat, mint mi?”¹⁴ Talált, most is. Gogát nevezte ki miniszterelnöknek, holott pártja Nemzeti Keresztény Párt, amelynek magját a Cuza-féle antiszemita Liga tagsága alkotta, még a 10%-ot sem érte el. Kormányára nem is tudott mást felmutatni csak zsidóellenes rendszabályokat, mintegy 300 ezer zsidót megfosztott állampolgárságától,¹⁵ aminek gazdasági válság lett az eredménye. Nae Ionescu fel

¹⁴ Mihail Manoilescu: *Memorii. II.* București, 1993. 356.

¹⁵ Ancel I. 81.

is volt háborodva, és régi barátjának, a zsidósága miatt üldözött Mihail Sebastiannak ki is fakadt:

„– Hogyan lehet azt állítani, uram, a román állampolgárok egy egész kategóriájáról, hogy élőhús kereskedelemmel foglalkoznak? Ez rágalom és minden egyes román állampolgárnak joga van a minisztert perbe fogni ezért a gyalázkodásért. Hogyan lehet, uram, öngyilkosságra és deklasszálásra kényszeríteni egymillió embert, anélkül hogy ne veszélyeztetnék magának a román államnak az alapjait?

Igyekeztem megnyugtatni – jegyezte fel Sebastian a naplójában – és arról biztosítani, hogy a zsidók lassú, sőt erőszakos legyilkolása nem olyan súlyos probléma, főleg azért, mert a Vasgárda sem fog másképpen eljárni.

– Tettleg így van, de szellemileg nem – válaszolta Nae. Mert kedvesem, bármekkorát is nevensz, nagy különbség azon ember között, aki gúnyból öl meg téged és aközött, aki ugyanezt teszi, de lelki fájdalommal.”¹⁶ Nae csodálója, Constantin Noica ezt úgy írta le, a maga konzencialitásával, amit mestere nehezen tolerált, és hű tanítványát igyekezett szemináriumaitól távol tartani, hogy „zsidó barátainkat nem annyira azért sajnáljuk, mert szenvedni fognak a legionárius mozgalomtól”, hanem azért „sajnáljuk a szenvedésüket, hogy egyáltalán nem vehetnek részt a román holnapban”, mármint a legionárius győzelemben – „még reményük sincs rá, még ennek illúziója sem”.¹⁷ Csakhogy a király, miután a radikális antiszemitizmus lejáratva magát, menesztette a Goga-kormányt, és bevezette saját diktatúráját. A szakirodalomban ma is megy arról némi vita, hogy vajon a király eleve erre készült, vagy csak a körülmények összejátszása kényszerítette erre. Az álnéven értekező magyar megfigyelő már 1931 augusztusában megjósolta, hogy ebben a pártok és pártvezérek egymáselleni tusakodásának világában, „ebből a harcból, mely mindenki harca mindenki ellen, királyi diktatúra látszik keletkezni. Erre készülnek a titkos és nyílt fasiszta szerveze-

¹⁶ Mihail Sebastian: *Jurnal 1935–1944*. Szerk. Gabriela Omăt. Bev. Leon Volovici. București, 1996. 146.

¹⁷ Constantin Noica: Între parazitul din afară și parazitul dinăuntru. *Vremea*, 1938. jan. 30. 523. sz.

tek, melyekbe több százezer fiatal rajongó egyesült.”¹⁸ Valójában éppen a rajongók számításait akarta keresztül húzni a király.

1938. február 10-én a király bevezette az ostromállapotot, a pártokat feloszlatta és Miron Cristeát, a pátriárkát nevezte ki kormányfőnek, annak ellenére, hogy az egyházfő szimpatizált a Vasgárdával.¹⁹ Iorga el is röhögte magát, amikor ez megáldotta Őfelségét és kormányát.²⁰ De nem is tehetett mást, mert a király, mint államfő egyben egyházfő is volt.²¹ Károly a fasiszta hatalmi technikák egyes elemeit ötvözte saját tekintélyuralmával. Alkotmányát a Goga-kormány külügyminisztere, Istrate Micescu írta, akit kora legnagyobb ügyvédjének tartottak,²² és korábban az antiszemita törvényhozásban is jeleskedett. A magyar újságíró csak álnéven írva merete az új alkotmányt zagyaléknak minősíteni, és az egész „felháborító diktatúra”-nak. Mindenki várt: „A bukaresti ember, ez a harmadrészt nyugati, egyébként levantinus képződmény megszokta, hogy ne foglalkozzék a pillanatok lélektanával és történelmi elképzelésekkel, hanem egyszerűen gyűjtse a tényeket, főleg ha nem tud, vagy nem lehet az események irányításába befolyjni.”²³

Egyes kortársak faszizmusnak, sőt nácizmusnak nevezték ezt a diktatúrát. Valóban sikerült a parlamentáris demokrácia helyett valamiféle egypártrendszer felállítani, korporatista parlamenttel, a fasiszta Nagy Tanács mintájára felállított szenátussal és az elmaradhatatlan külsőségekkel és fraezológiával. Ennek a rendszernek hivatalos magyarázata: a politikai társadalmat a munka érdekeinek megfelelően szervezték meg.²⁴ És a király vigyázott arra, hogy uralmát csak „Isten kegyelmével” legitimálja, és nem úgy, mint korábban, amikor még „a nemzeti akarat”

¹⁸ Etédi: *Románia története a világháború után*. Bp. 1931. 65.

¹⁹ Durandin 299

²⁰ Hudiță: *Jurnal politic. 1 ianuarie–15 septembrie 1938.*, 111.

²¹ Sandu: *Un fascisme*, 232.

²² Lucian Boia: *Capcanele istoriei*. București, 2013. 186

²³ Szürke Barát A román parancsuralom. *Magyarság*, 1938. márc. 11. 57. sz.

²⁴ ER I. Noua Constituțiune din 1938 face un pas mai departe, căutând să organizeze societatea politică după interesele muncii și să dea o reprezentare în adunarea deputaților numai intereselor profesionale.

révén is uralkodott. Így még személyes tetteiért sem felelt, míg egy köztársasági elnök már ezekért felelős volt.²⁵ Ezzel biztosította magánélete védelmét, közben részt vett az egymást követő ünnepi rendezvényeken, és osztogatta a kitüntetésekét. És tagadta, hogy diktatúrát vezetett volna be, csak arról van szó, hogy „kormányzásom a végrehajtó hatalmon alapszik”.²⁶ Viszont az egyik magyar sajtótudósító elégedetten nyugtázta: „A magyarság nem érzi most azt a gyűlöletkeltő uszítást, amely éveken keresztül ellene izgatta a közhangulatot és megmérgezte a levegőt. A nacionalista sajtóból csaknem teljesen eltűnt az uszítás és az antiszemita lapok is mérsékelt tempóban úzik mesterségüket.” A politikusok meghúzták magukat. „Egyedüli fék, ami zabolázza őket: a király személye és munkája. Azt beszélik, hogy a király napi 15 órát dolgozik.” Járta az országot, hogy leváltsa a bűnös tisztviselőket, és újakat nevezzen ki.²⁷ Tíz kerületre osztotta az országot. Még sikeres történést is kinevezett az egyik élére, C. C. Giurescut, aki korábbi gazdálkodó tapasztalatait hasznosította, erdőt ültetett, diófákat a szőlős vidéken, faiskolákat alapított,²⁸ később propagandaminiszter, viszont nem keresett rajta 16 hónapig volt a két magas állásban, és ez neki 60 ezer lejébe került, anyagi csőd, és megértette, hogy a nagy 1848-as figurák miért szegényedtek el, míg most mások jól meggazdagodtak a politikából²⁹

Károly uralma abban is különbözik a fasiszmustól és a nácizmustól, hogy ezek alulról épültek fel, a román királyi diktatúra pedig felülről, és inkább pszeudofasiszta „puha” diktatúra. „Nem vagyunk fasiszták, nem vagyunk nemzetiszocialisták, hanem demofilek vagyunk demagógia nélkül” – mondta Călinescu,³⁰ a diktatúra oszlopembere. Goga búcsú

²⁵ ER I.: Domnitorul, astăzi Regele, este inviolabil în sensul <:ă nu este răspunzător nici chiar pentru actele sale personale, pe câtă vreme un președinte de republică, care este numai iresponsabil, răspunde pentru actele personale

²⁶ Odette Arnaud: *La nouvelle Roumanie*. Paris, 1938. 43.

²⁷ A Pesti Napló alkalmi tudósítójától. *Pesti Napló*, 1938, júl. 10. 131. sz.

²⁸ Constantin C. Giurescu: *Amintiri*. Buc. 2000. 273–275.

²⁹ Constantin C. Giurescu: *Amintiri*. Buc. 2000. 312.

³⁰ Ioan Hudiță: *Jurnal politic 1939*. Szerk. Dan Berindei. București, 2004. 55.

expozejában közelebb járt az igazsághoz, amikor arról beszélt, hogy a királyi diktatúra olyan hibrid, amely nem lehet tartós, és így köszönt el: „Izrael győztél!”³¹

Egyébként az ehhez a Goga-féle Izraelhez tartozó – zsidószármazású, de már katolikus – Elena Lupescu és családja ellenezte a diktatúrát, Lupescu hevesen nekiment Urdăreanunak és Călinescunak, egyenesen felelőssé tette őket a téves lépésért, de Tătărescu, Iorga, Vaida, Argetoianu már korábban meggyőzték a királyt az államcsíny szükségességéről, legfeljebb ennek az időzítése lepte meg őket.³² Február 24-én már népszavazásra bocsátották az új alkotmányt. 4,3 millió szavazóból 5843 szavazott ellene. A részvétel magas volt, mert büntetéssel fenyegették a távolmaradást. És a siker biztosítása érdekében nyilvánosan kellett igent vagy nemet mondani. De azért a népszavazás sikere Károlynak is sok volt,³³ és ő se hitte el, amit egy angol újságíró írt róla: „Minden román megmondja az embernek, hogy Károly király az ideális uralkodója.”³⁴ De még a Vasgárda is meghunyászkodott. Codreanu, hogy ne provokáljon, feloszlatta pártját, imára szólította híveit, de tudta, hogy a Légiót szervezeti felépítése miatt sem lehetett feloszlítani, mert alapja a fészek felszámolhatatlan, és a fészkekből bármikor újjáépülhetett a mozgalom. És összetartott a kiontott vér. Eddig az emberveszteségek mérlege: a legionáriusok 11 embert öltek meg, miközben több mint 500 legionárius jutott erre a sorsra.³⁵

A királyi diktatúrát egyedül a Vasgárda háttérbe szorítása és felszámolása legitímálta. Ez komoly dolog volt, egyébként röhögtek rajta. „...talpnyaló cikkekkel eliszapolták az irányított sajtót, állandó derűtséget fakasztva. Azt a hevenyészett, kapkodó, fölforgató, tömeges, nevetséges, következtelen, a román lélekkel ellentétes, a fölöslegesen szigorú vagy fölöslegesen megbocsátó munkát a pátriárka miniszterelnöksége s vallási tekintélye alá helyezték, ami súlyos ballépés volt e hitbuzgó

³¹ MID, 4/1930. 145.; CR 40/1938

³² Hudiță: *Jurnal politic. 1 ianuarie–15 septembrie 1938.*, 133.

³³ Hudiță: *Jurnal politic. 1 ianuarie–15 septembrie 1938.*, 134

³⁴ Sacherevell Sitwell: *Roumanian Journay.* London, 1938. 15.

³⁵ Z. Barbu: *Rumania. European Fascism.* Szerk. S. J. Woolf. London, 1970. 158

országban” – írta Krenner Miklós.³⁶ Nevetségesen hatottak a királyról szóló dicshimnuszok. Mert ugyan sokan okosnak tartották Károlyt, de annyira nem, mint az egymást felülmúló hódoló cikkek. Aztán a nevetők egyre többen nevetettek saját magukon is. A király ugyanis az év végére nemcsak megszervezte saját politikai szervezetét, amelyen kívül párt nem működhetett: a Nemzeti Újjászületés Frontját, de annak tagjait – a maga által tervezett és jelmezként ható – egyenruhába bújtatta. A volt temesvári polgármester szerint NUF-tagok 90% saját meggyőződése ellenére öltött maskarát,³⁷ és bízathatta magát és másokat a köszöntéssel: „Egészséget!”³⁸ És továbbadhatta a viccet: „Mi a hasonlóság a WC és a NUF között? Mindkettőre szükségből megy az ember.” De Károlynak is megvolt erre a dikciója: „Nincs akkora nagy s....m, hogy valamennyi politikus hozzáférjen, aki ki akarja nyalni.”³⁹ Az értelmiségiek is tolazkodtak, például a demokrata Ralea, aki a románok képlékenységéről és alkalmazkodó képességéről értekezett, vagy Blaga, aki korábban a Légióval rokonszenvezett, de még a Kapitány testvére, Decebal is gyorsan belépett a NUF-ba.⁴⁰ Nae Ionescu a NUF-ot nem tartotta életképesnek, de azzal már inkább, hogy király-misztikára van szükség, olyanra, hogy mindenki essen térdre a király előtt, mindenki számára legyen *mysterium tremendum*.⁴¹ De hiába, kitették egyetemi állásából, mert a király előírta, hogy az egyetemi oktatóknak hány könyve kell kiadnia, és „a Professzor” egyet sem tett közzé. A király bizalmi embere, Marinescu szerint talán azért ragaszkodott az egyenruha „hóbortjához”, mert „így akar bosszút állni az általa megvetett politikusokon”.⁴² 1939 februárjában már a királyi diktatúra alkotmányának szövegezője, Micescu is azt mondta egy naplóírónak, hogy a királynak le kellene mondania, egyen-

³⁶ [Krenner Miklós:] Maniu jön vagy a cine mintye? *Magyar Nemzet*, 1938. dec. 10. 91. sz.

³⁷ Coriolan Băran: *Reprivire asupra vieții. Memorii*. Arad, 2009. 350.

³⁸ Preda: *Rumâni*, 177.

³⁹ Ioan Scurtu: *Carol II*. București, 2011. 277.

⁴⁰ DGP, 278/1938

⁴¹ Dragomirescu Baranga: *Întrevederea*, 27.

⁴² Ioan Hudiță: *Jurnal politic 1939*. Szerk. Dan Berindei. București, 2004. 22.

ruháival beöntötte „az utolsó cseppet az örület poharába”.⁴³ De végül is sikerült totalitárius államot kiépíteni egykori szabadkőművesekkel és demokratákkal.

Az új kormányban az igazi hatalom Armand Călinescu, belügy-miniszter lett, kistermetű, de keménykezű. Félszemű, aki Károly szerint mindenki másnál jobban lát. Miron Cristea halála után miniszterelnökké lépett elő. Láttá, milyen veszélyt jelent Németország előre törése, és a Vasgárdában Hitler ötödik hadoszlopát látta. Miután a legionárius kantinokat betiltották, Iorga olyan cikket írt, amelyben azzal vádolta a legionáriusokat, hogy vendéglőkben államellenes összeesküvéseket szőnek, miközben agyagtárból esznek, fakanállal, melyet asztalhoz kell láncolni, nehogy ellopják. Mire Codreanu becstelennek nevezte Iorgát, ez pedig becsületsértési pert indított, és az alperest hat hónapra ítélték, majd megindították a hazaárulási pert Codreanu ellen, és az ítélet már tíz év kényszermunkára szólt. Călinescu is dolgozott a vádiraton, amely silány fércmunka lett, a per pedig rosszul rendezett komédia. A sajtó sejtelmesen utalt a náci kapcsolatra, de erre valójában nem találtak semmiféle írásos bizonyítékot. Számos vasgárdistát viszont internáltak, és mintegy tucatnyit perbe is fogtak. Miután Hitler a müncheni egyezményben kikényszerítette Csehszlovákia német területeinek annexióját, a király már csak az alkalomra várt, hogy Codreanut eltegye láb alól. Maniu meggyilkolásának ötlete is felvetődött, de ezt Călinescu megakadályozta, hiszen korábban ő maga is a Parasztpártban jeleskedett. A király november 19-25-én bejárta Franciaországot, Angliát és Németországot. Felmérte a helyzetet. Londonban és Párizsban Károly király hitelekért kért a hadsereg fejlesztésére. Az ígéretek nem feleltek meg reményeinek. November 24-én magánjellegű látogatást tett Hitlernél. 28-án érkezett haza.

A 29-éről 30-ára virradó éj folyamán megölette Codreanut Duca és Stelescu gyilkosaival egyetemben. Hivatalos közlemény szerint „szökés közben” lőtték le őket. Valójában teherautón megfojtották a foglyokat, majd a jilavai börtön udvarán, mielőtt elföldelték volna őket, belelőttek a tetemekbe, hogy az orvos kiállíthassa a megfelelő látteleletet. (A kötele

⁴³ Hudiță: *Jurnal politic* 1939, 243.

viszont, amellyel megfojtották őket, a nyakukon hagyták.⁴⁴) A tetemeiket elföldelték, de két nap múlva kihantolták, és másik gödörbe hányták, kénsavval öntötték le, majd egy nagy cementlappal takarták el az egészet. Talán azért is, mert ismerték a néphiedelmeket, hiszen akiket ilyen módon öltek meg, mint Codreanuék, azok könnyen kísértetté, még hozzá vérszívó kísértetté változhatnak – a néphiedelem szerint. Szent András napjának éjszakája amúgy is a vámpírok, kísértetek gyűlésének időpontja. És bár Hitler került minden kapcsolatot Codreanuval, mert a náci vezetőkörök vallásos egzaltálnak tartották, megöletését Németország ellen irányuló lépésnek tekintették, és okkal. A náci párt viszont már egyre inkább támogatni kezdte a legionárius mozgalmat, míg korábban a Goga–Cuza-féle párt, valamint a Tătărescu fivérének alkalmi pártja kapott komolyabb német anyagi támogatást.

1939. augusztus 23-án a szovjet és a német külügyminiszter váratlanul paktumot kötött. Gyakorlatilag felosztották Lengyelországot és Németország átengedte a Szovjetunióknak Besszarábiát, valamint Bukovina egy részét. 1939. szeptember 1-én Hitler hadüzenet nélkül megtámadta Lengyelországot, és miután Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent Németországnak, kirobbant a második világháború. Románia egyre jobban elszigetelődött. Ugyanakkor átengedte a lengyel hadsereg maradványait, mintegy 60 ezer katonát és még 40 ezer civilt, sőt az oltalmat kereső lengyel elnököt is átengedte, amiért a német reklamálni próbált, de a király elhárította a látogatást. 1939 szeptemberének végén viszont egy gárdista kommandó bosszút állt, megölte Călinescut, a németellenes politika oszlopa volt. A király bosszúból mintegy 300 bebörtönzött vasgárdistát lövetett le, tetemeiket pedig közszemlére tették. A népi humor szerint a Vasgárda olyan lett már, mint a krumpoli: a java a föld alatt van.⁴⁵ De a király a német katonai sikerek nyomasztó hatása miatt megtalálta az együttműködést az újjászerveződő Vasgárdával. Még hozzá azzal a Horia Simával, aki terrorakcióival valósággal ürügyet adott Codreanu meggyilkolására, hiába kérte a Kapitány híveit, hogy maradjanak nyugton, mert a bebörtönzöttek életével játszanak.

⁴⁴ http://www.fgmanu.ro/Carti/2/capitol_4 (2013-10-10)

⁴⁵ Nicolas M. Nagy-Talavera: *Fascismul în Ungaria și România*. București, 1996. 412.

Ezért sok legionárius Simát besúgó provokátornak tartja, és aztán valóban együttműködött a titkosrendőrséggel. Mindkét fél saját céljai érdekében használni akarta a másikat. Simát bevették a németbarát Ion Gigurtu kormányába, ott eljátszotta, hogy komoly német támogatást élvez, és aztán idejében kilépett, amikor a két évtizedes semlegességi politika csődöt mondott.

Márpedig ez a semlegességi politika olykor sikerrel kecsegtetett, legalábbis a román állami vezetés képzeletvilágában. Németországgal előnyösnek tűnő gazdasági szerződést kötöttek, és ennek keretében megkezdődött a román hadsereg felfegyverzése is. Gafencu külügyminiszter később így jellemezte hazája politikai és katonai helyzetét: „London által garantált, Berlin által felfegyverzett.”⁴⁶ Viszont még 1939 áprilisában Londonban és Párizsban úgy nyilatkozott, hogy háború esetén nem idegenkednek a szovjet segítségtől.⁴⁷ Károly király konklúziója: ha háború lesz, úgy kell viselkedni, mint 1914-ben, minél hosszabb semlegesség után, „adott pillanatban” belépni a szövetségesek oldalán⁴⁸ – ha hasznos.⁴⁹ Ugyanakkor a szovjeteknél is puhatólózott, olykor egyezkedni is próbált velük, vagy legalábbis úgy tett. És közben egy-egy bizalmasa – nyilván az ő beleegyezésével – olyasmiről vizionált, hogy ha Németország a Szovjetunióra támad, a jobb szárnyon ő lesz német-román seregek fővezére.⁵⁰ Urdăreanu még 1940 márciusában is Károly szovjetellenes hadba lépéséről beszélt. És ennek alapja volt még az is, hogy éppen ekkor a francia követ olyasmit fecsegett, hogy Franciaország az első német komolyabb támadásra összeomlik, az angolok pedig megegyeznek Hitlerrel a szovjetek rovására.⁵¹ És még az is elterjedt, hogy egyenesen a németekkel való megegyezést javasolta Károlynak,⁵² Mihai Ralea május 9-én már egy héten belülről jósolta a kommunista Lucrețiu

⁴⁶ Hillgruber: *Hitler*, 81.

⁴⁷ Hillgruber: *Hitler*, 87.

⁴⁸ Carol II: *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice. I.* 338.

⁴⁹ Carol II: *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice. I.* 409.

⁵⁰ Ioan Hudiță: *Jurnal politic 1939*. Szerk. Dan Berindei. București, 2004. 74–75., 130.

⁵¹ Hudiță: *Jurnal politic. [1 ianuarie 1940–7 septembrie 1940.]* București, 1998. 96.

⁵² Hudiță: *Jurnal politic. [1 ianuarie 1940–7 septembrie 1940.]* 99–100.

Pătrășcanunak a nagy támadást, amelynek jobb szárnyán királya lesz a fővezér.⁵³ Közben az ország a maga semlegességét hirdette. Hudiță meg is jegyezte naplójában: „Még egy nagyhatalom, mint Németország sem hazudhat a végtelenségig, [...] hát egy olyan kis ország, mint a miénk.”⁵⁴

Hitlert irritálta a király manőverezése. A román kőolajat elengedhetetlennek tartotta háborús készülődéséhez. A szovjetellenes háborúnak a román kőolaj volt az egyik alapfeltétele. Igaz, 1939-ig csak másodlagos szerepe volt, mert ára a világpiacinál magasabb volt, később viszont annál fontosabb lett.⁵⁵ Nem sokkal azután, hogy Franciaország összeomlott, – június 26-án este – a Szovjetunió bejelentette igényét Bessarabiára és Bukovina egy részére, és azt követelte, hogy a román hadsereg azonnal vonuljon ki. A király azokra a tanácsadóira hallgatott, akik attól tartottak, hogy ellenállás esetén három felől is megtámadják és felosztják az országot.

A szovjet területi revízióval átszakadt a gát. Németországnak, ha készülő keleti fellépéséhez biztos hátszínigot akart biztosítani és egyáltalán a térség számára megfelelő nyugalmat, akkor a bolgár és magyar területi revíziós követeléseknek is valamilyen formában eleget kellett tennie, aztán az „oszd meg és uralkodj!” politika jegyében egyiket a másikkal sakkban tartani. Killinger, német külügyi megbízott még a szovjet ultimátum átadása előtt néhány órával közölte az udvari marsallal, hogy engedjenek át némi területet, majd úgy is visszafoglalhatják.⁵⁶ Hitler viszont – szokatlanul kemény hangú – levélben szólította fel Károly királyt – Magyarország és Bulgária javára teendő – területi engedményekre, majd aztán a román miniszterelnöknek a két szomszédos országgal való közvetlen tárgyalást javasolt. A román-bolgár tárgyalások végül sikerrel jártak. Románia lemondott a Cadrilaterről. Magyarországnak viszont némi határ menti területet akart csak átengedni és azt is csak lakosságcserével. A magyar fél ezzel szemben Erdély déli részeinek kivételével mindent követelt. Az augusztus 23-i koronatanácsban

⁵³ Hudiță: *Jurnal politic*. [1 ianuarie 1940–7 septembrie 1940.] 142.

⁵⁴ Hudiță: *Jurnal politic* 1939., 29.

⁵⁵ Hillgruber: *Hitler*, 116., 165., 167.

⁵⁶ Carol al II-lea: *Între datorie și pasiune. II.*, 198.

Iorga is jelezte, hogy 1913-ban hibát követtek el a Cadrilater elfoglalásával, és ami Erdélynek azokat a területeit illeti, ahol a románok nincsenek többségben, Ionel Brătianu mértéken felül mohónak bizonyult, de a magyar kormány álláspontját olyan arcátlannak tartotta, hogy a tárgyalást elutasította.⁵⁷ A király, hogy Románia helyzetét is erősítse Németországgal és sajátját a szélsőjobboldali erőkkel szemben, augusztusban a nürnbergi zsidótörvényeket majdnem szóról szóra átültették.⁵⁸ De miután a magyar-román tárgyalások eredménytelenek maradtak, mindkét kormány képviselőit Bécsbe szólították, ahol – augusztus 30-án – Hitler döntött, miután már előzőleg elhatározta, hogy a tágabb értelemben vett Erdély területének két ötödét Magyarországnak visszaadja.⁵⁹ A bécsi döntés „rákényszerített szerződés”.⁶⁰ Igaz, a román külügyminiszter, Manoilescu ott helyt elájult, amikor meglátta a térképet az új határokkal. És azzal a sürgönnyel adta be az otthoniaknak a döntést, hogy ha nem fogadják el, akkor másnap Szovjetunió és Magyarország Romániára támad.⁶¹ Ennek a „másnapnak” nem volt sok realitása, Hitler maga is békére intette a magyar felet, viszont tudta, ha elmarad a területmegosztást kimondó bécsi döntés, akkor a térséget nehezebben tudja kézben tartani. Nevető harmadikként, mindkét felet kézben tartotta, hiszen Magyarország és Románia csak tőle várhatta, hogy igényei teljesülnek. A hivatalos Románia elfogadta a döntést, annak majdani megsemmisítését célzó hátsó gondolattal és szándékkal.

Románia területi és demográfiai veszteségei így alakultak: Beszarábia 44 500 km² hárommillió lakossal, amelynek 56% volt román. Bukovina 6 262 km² 800 ezer lakossal, és ennek 45% román. Észak-Erdély 43 492 km² mintegy 2,7 millió lakossal. A román statisztika szerint 1930-ban 52,7% román, 1941-ben 50,2%; magyar 1930-ban 39,0%

⁵⁷ Carol al II-lea: *Între datorie și pasiune. II.*, 245.

⁵⁸ Armin Heinen: *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*. München, 2007. 15., 46.

⁵⁹ Béni L. Balogh: *The Second Vienna Award and the Hungarian – Romanian Relations 1940–1944*. New York, 2011. 527.

⁶⁰ Nicolas M. Nagy-Talavera: *Fascismul în Ungaria și România*. București, 1996. 414.

⁶¹ Mihail Manoilescu: *Dictatul de la Viena*. București, 1991. 218.

továbbá 6% zsidó, 2,2% német; 1941-ben 50,2% román, 37,1% magyar, 5,7% zsidó, 2,8% német.⁶² Magyar népszámlálás szerint 1941-ben anyanyelv szerint 46,6% román, 47,5% magyar, 1,6% német.⁶³ (Vallás szerint 151 ezer izraelitát mutattak ki, ezek kétharmada magyar anyanyelvűnek vallhatta magát, egyharmada pedig jiddisnek. A román népszámlálások során nemzetiségre és felekezetre kérdeztek, a magyar népszámlálások során pedig az anyanyelvre és a felekezetre.)

A területi veszteségek miatt közhangulat a király ellen fordult, mire ez, hogy mentse a menthetőt, azt a Ion Antonescu tábornokot nevezte ki miniszterelnöknek, akit korábban azért internált, mert élesen elítélte a hadsereget bénító korrupciót, és egyre veszélyesebbnek tűnt. Antonescu korábban angolbarát volt, de most úgy látva, hogy ha ellenállnak, a román hadsereg külső támadás esetén 2–3 nap alatt összeomlik. Antonescu neki látott a kormányalakításnak, majd szeptember 6-án hajnalban kikövetelte a királytól a trónról való távozást, és azt, hogy a királyi méltóságot engedje át fiának, Mihálynak. Igaz, a király még eljátszott a gondolattal, hogy megöleti tábornokát, de látva a németek hozzáállását, elfogadta a feltételeket, és jól megrakott vonattal elhagyta az országot. A temesvári állomáson a legionáriusok még tüzet nyitottak a vonatra, de hiába. Antonescu és Sima sem akarta az új királlyal a viszonyt az apagyilkossággal megrontani. Közben a legionáriusok valamiféle puccsot kíséreltek meg, de az hamar kudarcba fulladt. A valóságos hatalom Antonescu kezébe került, aki maga mellé vette a Vasgárdát, mert szüksége volt tömegbázisra.

⁶² O istorie 258.

⁶³ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdmagy.htm>

ROKON NÉPEK MÍTOSZAI

Valerij Cagarajev

A nartok aranyalmafája¹
(fejezetek „A nartok aranyalmafája” c. könyvből.
Vlagyikavkáz, 2000)

Bevezetés: az oszétek, a jászok testvérei

Az oszétek a jászok testvérei, a Kaukázus egyetlen olyan jelentős létszámú népe, amely a hegység északi és a déli oldalán él. A tatárjárásig a jászokkal közös történelmük volt, az alánok részeit képezték, s csak a mongoloktól elszenvedett vereség szakította őket ketté. A mai oszétek ősei a XIII. század első felében a mongolok elől a Kaukázus védhető hegyszorosaiba vonultak vissza, a mai jászok elei pedig a kunokkal együtt IV. Béla magyar király országába költöztek át mai lakóhelyükre, a Jászságba. A XVI. századig az oszét nyelv egyik dialektusát, a digort beszélték. Az alánok a honfoglalás előtt a magyarok közelében éltek. Ennek az emléket őrzik ma is alán jövevényszavaink: Aladár, asszony, legény, vért, gazdag, verem, zöld, méreg, hús, ezüst, egész, stb. Ezek megfelelői kisebb-nagyobb változásokkal a mai oszét nyelvben is fellelhetők.

Az Orosz Föderációhoz tartozó Észak-Oszétia-Alánia Köztársaság a Kaukázus legközepe, Európa és Ázsia határán fekszik. Dél-Oszétia az Oszétföldnek a Kaukázus fő vonalától délre eső része. Oszétia gyönyörű ország, s rendkívüli figyelemre érdemes az ősi földön élő népe is, amely önmagát „ir”-nek, a hazáját pedig „Iriszton”-nak nevezi. A világ oszét-

¹ Cagarajev, Valerij, Zolotaja jablonja nartov: istorija, mifologija, iskusstvo, semantika, Vladikavkaz, 2000.

jeinek a száma mintegy 600 ezerre becsülhető. Az oszétek neve, mint a jászoké is az „ászi”-ből ered. Az oszét nép három testvéri csoportból áll (a nyugati oszétekből, a „digorokból”, a keletiekből, az „ironokból”; a déliekből, a „tualokból”), amelyek a Kaukázusnak történeti és etnográfiai szempontból is érdekes népei közé tartoznak. Nyelvük iráni származása merően megkülönbözteti őket a környező népektől, akik kaukázusi és török nyelveken beszélnek. Észak-Oszétia-Alánia az Észak-Kaukázus egyetlen köztársasága, ahol a névadók, az oszétek többsége pravoszláv vallású. A származásuk, a történelmük és a kultúrájuk régóta rájuk irányította a tudomány figyelmét. A nemzeti kultúrájuk gyökerei ősmúltjuk mintegy háromezer éves nart eposzáig nyúlnak vissza. „A nartok a mi elődeink voltak, mindnyájan ezek utódai vagyunk” – tartják az oszétek ma is önmagukról. Oszétia népi műveltsége a Kaukázus hegyei között alakult ki, az ős-kaukázusiak és az európai sztyeppék nomád civilizációi követőinek: a szkítáknak, a szarmatáknak meg az alánoknak a kulturális hagyományait foglalja magába.

A nartok hősmondái az észak-iráni törzsek, a szkíták és a szarmaták legendáihoz és mítoszaihoz vezethetők vissza. Annál meglepőbb az eposz fő világnézeti alapjainak a stabilitása, hihetetlen értékállósága. Történeteit akár a távoli szkíta vadállatstílus jeleneivel is remekül lehetne illusztrálni. Sőt, a szkíta legendák visszatükröződése a mai oszét-rituális-szertartások gyakorlatában is közvetlenül kimutatható. Az oszétek nart eposza az ethnosz genetikai emlékezetének az őrzője. Benne világosan felismerhetők a történelmi események árnyalatai, a világról alkotott mitológiai struktúra és az oszétek vallási, etnikai és népi sajátosságai, valamint a kereszténység terjedésének a tükröződése. Az eposz azonban évezredek régisége ellenére sem vált történelmi krónikává, sem varázsmesévé. Minden témát a hősmondák formájában forrasztott egybe.

A nart eposz mitológiai háttere rendkívül gazdag. Pl. az iker Ahszarról és Ahszratagról szóló történet csak rövidke szakasz a nart eposzból, azonban a nart kozmogónia legfontosabb elemeire lelhetünk benne. A nart-ikrek az éltető gyümölcsöket és a termést hozó almát vigyázzák, a termékenység szimbólumát. Csillagszimbolikájuk a reggeli és az esti csillag. Két ellentétes kezdetnek a képviselői: a nappal-

nak – éjszakának, a világosságnak – sötétségnek, az álomnak – valóság-
nak. A nartok eposzi világa kert formában képzelhető el, a nart kert az
archaikus univerzumot reprezentálja. Fő kincse a nartok aranyalma: a
tudás fája, a világfa és életfa, a termékenység, valamint az élet erőinek
forrása. A fa koronája, törzse és gyökerei az isteni, az emberi és a másvi-
lági, a három szakrális zónát testesítik meg. Az eposz szereplői a három
világ szimbolikus megtestesítői, akiknek panorámás váltakozása nem
más, mint az Univerzum mitologikus mozgása.

A nart eposznak, – csak a legnagyobb neveket említem Vszevo-
lod Millertől kezdve, V. I. Abájevvel és Georges Dumézillel folytatva,
egészen máig, Ludvig Csibirovig – , könyvtárnyi irodalma van. Ebből
a könyvtárnyi irodalomból most egyet emeltem ki, Valerij Cagarajev
munkáját, akinek *A nartok aranyalma* c. könyvből lefordítottam
néhány fejezetet magyarra. Ezek a nart eposz mitológiai háttérrel fog-
lalkoznak. Ha azonban, csak egyetlen oszét ünnepi asztal szertartásain
is részt veszünk, felfedezhetjük, hogy a „nart” eposz mitológiája az oszét
kultúrában napjainkig élő hagyomány.

A szerző, Valerij Cagarajev 1954-ben született, Kisinyovban építé-
szetet, Lvovban képzőművészetet tanult. 1979-től kezdve állít ki profesz-
zionális kiállításokon. 1985 óta az Oroszországi Művészek Szövetségének
a tagja. Egy sor oroszországi és külföldi kiállítás és bienálé résztvevője,
díjazottja. Több, művészettörténeti és mitológiai könyv szerzője.

Fordította és a bevezetőt írta Kovács J. Béla

A régi világmodell

Az emberiség történetének kezdetén a mindennapos események szimbo-
likus formában kapcsolódtak az emberhez. Körülhatárolásuk még sokkal
élesebb volt, mint korunkban. A szenvedés és az öröm, a szerencsétlenség
és a siker sokkal inkább szétváltak, az emberi élmények abban a teljes-
ségükben és közvetlenségükben maradtak meg, ahogyan manapság a
gyermeki lélek öröme és fájdalma érzékelhető. Minden cselekvést, min-
den megnyilvánulást kidolgozott és kifejező rituálé követett, mintegy
felülemelkedve az élet szilárd és változatlan stílusán.

A fontos események – a születés, a házasság, a halál – a rituális rejtelmeknek köszönhetően a mitológia fényében tündökölhetnek. A betegség és az egészség jóval erősebben különböztek, az ijesztő sötétség és a téli zord hideg igazi egyetemes gonoszként jelentek meg (1. ábra). Hogy biztonságban érezze magát a jónak és a gonosznak ebben a kozmikus harcában, az ókor embere szilárd erkölcsi renden nyugvó igazságos világot épített fel, amelyben a magasabb isteni erők megjutalmazták vagy megfenyítik őt az istenfélő vagy bűnös élete miatt. Megpróbáljuk önöknek bemutatni ennek a régi rendszernek a paramétereit.

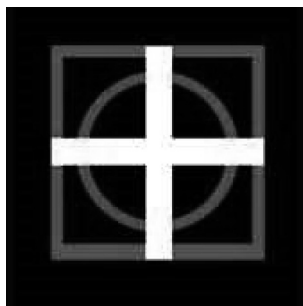

1. ábra. Az őt körülvevő valóságot értelmezve, az ókor embere ennek alapján építette fel a saját világgképét

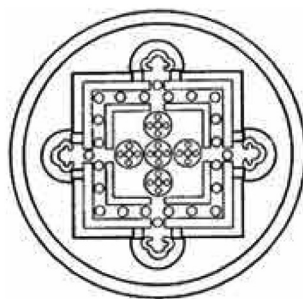
Amennyiben a hallás, a szaglás, a tapintás, az ízlés nem hagytak nyomokat az archaikus mitológiában, joggal tételezhetjük fel, hogy annak a képei kizárólag az ember által látott benyomásokra épültek. Látásán keresztül, mint vizuális kört érzékelve maga körül a lakott világot, úgy osztotta fel, hogy mi található jobbra, mi van balra; mi látható elöl, és mi van mögötte. Ily módon a világ négy irányban rögzítődött a tudatában, a négy világtáj szerint (2. ábra). Szemléletes példát az indiai kozmológiában lehet találni az ilyen térbeli orientációra, ahol a kör néha egyenlő jelentésű a négyzettel, a nap pedig megjelöli a sarkait. A körnek ez a sajátossága a Kr. e. X. századi ó-indiai mitologikus emlékekben, a Rigvedában is megjelenik, amelyben a föld kerekése «négyvégű» és «négyzarvú».

Egyébként pedig maga az orientáció szó a fény felé való irányultságot jelenti, a latin oriens – orientis («felkelő nap») szóból ered. Indiában

a «kelet» – praci a prac («elülső, első») szóból származik, a «nyugat» – paccima a pascat («hátsul, mögött») szóból. A nyugattal azonosították az áldozati ló hátsó részét is az ó-árja rituáléban – «asvamedha», amelyről még szólunk. Ebben a ló feje a keletet jelenti.

2. ábra. A régi ember világának horizontális vetülete

3. ábra. Mandala – indo-tibeti világgép

Ezzel együtt a régi Kozmosz két zónája, az ember életterének alsó és felső zónája, nem volt az ember számára elérhető. Nem tudott felemelkedni az égbe, a naphoz, és nem tudott leszállni a föld alá, a rejtélyes sötétségbe. Ezért a világ felső, világos zónáját magasabb rendű istenekkel népesítette be, az alsó, sötétet, amelybe az ősei elmentek, odaajándékozta a Pokol istenének, a Halottak Birodalmának. Mindez a térbeli irányultság azonban csak az ember által lakott kozmosznak, mint megszentelt központnak a jelenlétében tudott megvalósulni, amelyen keresztül haladt a világmodell tengelye, összekapcsolva mind a három szent zónát, s a legrövidebb úton kötötte össze az embert az éggel és az alkotóval. Például a zoroasztrikus ó-irániak szent könyvében, az Avesztában Ahura Mazda főisten megparancsolja Jimának az első embernek, hogy építsen egy négyszögletes karámot – Varát – az állatok és az emberek lakóhelyéül, a Vara belsejében pedig egy körben gyújtson lángoló tüzet. Ezzel Ahura Mazdának felépült az országa – Varena, amely négyszögletes formájú, körrel a középpontjában, amely azután az ó-iráni világ első hőséne Traetonának a hazájává lesz, aki a szkítáknál Targitajként jelenik meg. Az iráni «négyszögletű Vara» analógja Aszgard, a skandináv mitológia derűs isteneinek, az ászok-

nak a városa; azaz a halhatatlan üdvösség erőinek a lakóhelye. Aszgard a jóslat szerint az aranykor végén pusztul el, mint Vara, az aszurok városa, is elmúlik, amelyben Jama tartózkodik. A világ gonoszságának elpusztulásával azonban újjászületnek.

A politikáról szóló ismert ó-iráni értekezésben, Kautili úgynevezett «Arthaszasza» c. művében az istenek elkülönítik az oltalmuk alatt álló rendezendő területet a külső világtól, ahol a Káosz erői uralkodnak (az istenek és a király ellenségei). Ez a térség úgy fogható fel, mint az állami határokon belüli nem egynemű – leginkább szakrálisnak tűnő központ (főváros), a fővárosban pedig a – királyi palota. Ennek az elvárásnak megfelelően, általában négyzetet képez, a világtájak felé pontosan betájolva. Megjegyzendő, hogy a régi Róma a «Roma quadrata» nevet viselte, kijelölt kör alakú központtal «mundus», amely ennek a világrendező eszmének a proto-indoeurópai eredetéről beszél (3. ábra, a).

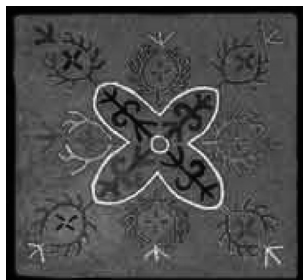
3a. ábra. A világ archaikus horizontális vetületének visszatükröződése a keresztény kultúrában: a világ koraközépkori térképe, Krisztus ábrázolása, egy keresztény templom terve.

Ennek a (az indoeurópaiak számára közös) világrendező struktúrának a megerősítését a nomád szkíták világában is föllehetjük. Hérodotosz görög történész állítása szerint Szkítia területét négyszögletesnek kell felfognunk. Megszentelt helye – Ekszampej, ahová az istenek lángoló arany ajándékai lehulltak (vesd össze Jima lángoló tűzhelyével), Hérodotosz verziója szerint ennek a négyszögnek a közepén volt található.

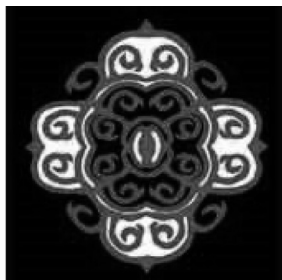
Az ókori világrendezésnek e távoli jellemzői az oszét népi hagyományokban is megőrződtek, különösen Lac (Észak-Oszétia) hegyi település területén. Itt rögződött annak a legendája, hogy az eposzban

szereplő nartok parancsa nyomán Lac őslakói a település mind a négy oldalán függőlegesen álló köveket (oszétül: cirteket) az óriások (a jelképeik) hozták és állították ide. A kövek jelölik a falu határait, amelyeket az óriásoknak tilos volt átlépni. A nartoknak alárendelt Káosz erői védett, lakott térséget teremtettek az ember számára – a Kozmoszt, amely határait Lac lakóinak nem volt ajánlatos a védelmező mágia nélkül elhagyni, másképpen az óriásokkal találták szemben magukat.

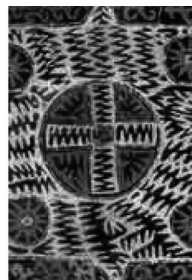
Emellett, ha az oszét település (négyzet) térbeli paramétereit kiegészítjük a benne elhelyezett társadalmi központtal – a Nihással (kör), mint a nép tudatában megvalósuló kör alakú nyilvános térrel, akkor a topográfiai realitásban létező legrégebb modelljét kapjuk az elrendezett Kozmosznak (4. ábra. a, b).

4. ábra. Hagymányos kirgiz díszítmény, amely a világegyetem ősi elképzelését jeleníti meg.

4a. ábra. Hagymányos oszét díszítmény, amely a világegyetem ősi elképzelését jeleníti meg

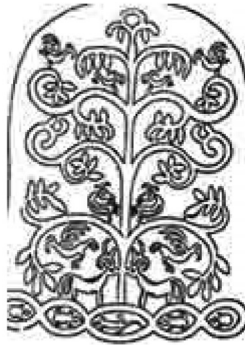

4b. ábra. Hagymányos dagesztáni díszítmény, amely a világegyetem ősi elképzelését jeleníti meg.

Ezek a világrendező kategóriák segítettek a régieknek mind a földi házáat, mind a sírját, az uralkodó palotáját, a templomát és városát, és államát – egy azonos struktúra alapján felfogni, hiszen ezek közül mindegyik kisebb vagy nagyobb mértékben a világegyetem régi, ismert modelljére emlékeztet bennünket. Azonban, hogy ezt a geometrikus szimbólumot érthető formában felhasználhassa, a régi ember átvitte a saját világmodelljének a paramétereit a világ jelenségeinek – hegyeknek, fáknak, az emberek és az állatok testének az értelmezésére. Ezek a szimbolikus objektumok struktúrájukban folytatták az ég és a föld kapcsolatának a visszatükrözését, mindenekelőtt a segítségükkel «érintkezési pontjaiban» könnyen lehetett demonstrálni a világ modelljének hármias

egységét, amelyben az ég összetalálkozik és egyesül a földdel. Ennek következtében őseink világa mintha szakrális paraméterekkel lenne körülhatárolva, ugyanakkor védelmezve is a földön túli pusztító Nemléttől, a Káosztól. Emiatt világának mitológiai «horizontját» az archaikus tudat, mint valóságosat érzekelte. A régiek hittek a «világ végében».

Ily módon kitalálták a világ legrégebbi jelképét – a Világfát, mint a régi világ modelljét, amely három szakrális zónára osztotta a vertikumot: a gyökerei – az alsó része – a föld (föld alatti rész), a törzse – közép – a föld feletti atmoszféra, az ágai (koronája) – a fenti rész – az Ég. Ezekbe a zónákba hatolt be az ember képzelete az időről, a múlttól, jelenről és a jövőről, a nappalokról és az éjszakákról, a télről és a nyárról. Zónáival a fa összekapcsolta az őseket a jelen nemzedékével és az utódokkal is. Ami a Világfa horizontális struktúráit illeti, akkor magával a Fával (a középpont) és oldalanként négy objektummal ábrázolható. Ezt a horizontális síkot négyzetként vagy körként kell elképzelnünk (5a. ábra).

5. ábra. Az ősi világfák kanonikus ábrázolása. Nyugat-Szibéria.

5a. ábra. Szkíta ezüstváza töredéke, amely Világfát ábrázol. Csertomlikszi kurgán. Kr.e. IV. sz.

A világ régi modellje

A mitológiai szimbolizmus leggazdagabb rétegei a négyzettel és a körrel kapcsolatosak. Például elfogadott, hogy a kör a régi ember tudatában az egységet és a tökéletességet jelentette, azaz a magasabb tökéletességet. Emellett egy általános kiindulási sémát is tükrözött, amely valamiféle

ritmust, teret és időt adott, ezzel egy meghatározott védelmet, garantált biztonságot, otthonosságot is teremtett, befolyásolta az embert abban a reményében, hogy a már legyőzött rémület, az emberhez tiszta formájában változatlanul a kozmogóniai korszak nyitottságával, különösen lineáriságával kapcsolódik.

6. ábra. Szarmata arany diadém a Hohlcurgból. II. sz.

Valami hasonlót lehetne mondanunk a négyzettel kifejezett térről is, amelynek minden oldala (vagy sarka) egy-egy világtáj felé mutat. Ezeknek az irányoknak a szimbólumaival ábrázolni lehet: a fákat, a szelet, az évszakokat, a nap felkeltését és lemenetelét, az embereket és az élőlényeket, vagyis az objektumokat «négyes jelrendszerrel» (olykor, sík vetületükben, a két alapvető irányban, a négyes alap gondolatát kifejezve) megmutatni. A világmodell horizontális struktúrájának mindegyik kijelölt eleme bizonyos esetekben még egyszer tagolódik, az indoeurópai mitológiában szélesan elterjedt nyolcszoros objektumokat képezve (6. ábra).

Itt a régi számszimbolika mágikus hatáskörébe kerülünk, amely térségében sajátos mitológiai univerzáliát kell említenünk – három szakrális zónát vertikálisan és négyet horizontálisan, amelyek összességükben a hajdani ember tudatában a mágikus hetes számot képezték, mint a Világegyeteme statikus és dialektikus aspektusok szintézisét. A világmodell ugyanilyen szent szimbólumaival bírt a 9 (3×3); a 12 (3×4); 36; 49 stb.

Az ó-indiai (ó-kínai) szemlélet szerint az ember teste szintén ezt a számszimbolikát juttatta kifejezésre. Így, a fej hét nyitott-kaput: két szemet, két orrlyukat, két fület és a száját, a test egésze pedig még az anust és a nemi szerveket is beleértve, kilenc ilyen kaput tartalmaz. Figyelemre méltó, hogy az ó-indiai filozófia kidolgozta maga számára a «darsan» fogalmát, a szanszkritből fordítva «látás, nézet, az átélés képessége, tapasztalatszerzés, értelmezés». Úgy tartották, hogy a «darsan» segítségével a maga integritásában, teljességében és megismételhetetlenségében megnyílik az igazság. Az egyik legfontosabb darsan a «szankhja», szanszkritből fordítva a «szám».

Az antik világ és a Kelet ezoterikus hagyományaiban a páratlan számok mindig a férfhoz tartoztak, a párosak a nőhöz. Az ókori Egyiptom-

ban a «három» – a mennydörgés száma volt, a női erőnek és láthatatlan valóságában magának az embernek a száma. A kínai hagyományokban a «három» a férfihoz tartozik, a világos, a «jang», amely a páros oppozíciójának a bináris megtestesítője, a sötét, a jin a nőnek a megjelenítője az ókori kínai világegyetemben.

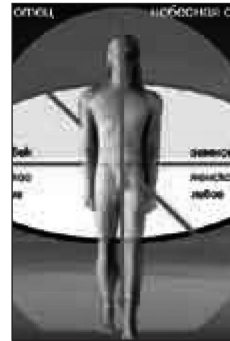
Azonban nem nehéz megjegyezni, hogy a szent «hetes», a férfi és a nő oppozíciója megszűnik, helyette az apai és az anyai kezdet lép kölcsönös kapcsolatba.

Hasonló számszimbolika nagy számban fordul elő indoeurópai mitológia világegyetem alakjaiban, amellyel több ízben is érinteni fogunk a vizsgálódásaink során.

A világegyetem ily módon alkotott modellje nem volt hűvös, távol álló, sérthetetlen konstrukció (7. ábra). A hajdani ember számára lelkesítő erőként hatott, amellyel természetesen, elsősorban a földet, a vizet, a levegőt és a tüzet vették tulajdonukba.

A Kelet minden gyakorlati vallási-filozófiai tanítása és a Nyugat ezoterikus tanai magukban őrzik ennek a világegyetemnek az alapelemeit. Ezekhez az alapelemekhez kapcsolódnak a mitológia istenalakjai.

A régi ember tudatában a Föld a szülőanya képében jelent meg – Szent Anya, aki életet ad az embereknek, állatoknak és a növényeknek. Eredetileg ezt a szülő istenséget a terület istenségének tekintették, ekként is bálványozta az adott földterület megművelésével foglalkozók közösség (8. ábra, a, b, c). A földanya feltétlenül az égi atyaisten házastársa, aki őt fénnel (villámmal, tűzzel) és nedvességgel (tavaszi zivatarral) termékenyítette meg őt. Ezek az istenek minden évben megünneplik a Szent házasságukat. A számszimbolika, amely összekapcsolta az Eget, a férfi egyes számjegyet a Földdel, a női kettessel, hármassá egyesítve őket (ismét a férfi a páratlan szám), Újra visszatér az Egységhez, de már nem magához az Egyeshez – a derült Éghez, hanem mintegy az Éghez, amely a Föld szélén ér véget, oly módon, ahogyan látjuk, az isteni teremtmények mindegyike magán viseli a magasabb eredet bélyegét, amely szent képekben, szimbólumokban, régi mitológiai jelekben nyilvánul meg.

7. ábra. A régi ember világgképének ábrázolási sémája

8. ábra.
A szoptató
Isthenanya
kőkorszaki
ábrázolása

8a. ábra.
Isthenanya
gyíkarccal. Kr.e
VIII. évezred

8b. ábra. Isthenanya
ábrázolás Indiából.
Kr. e. III. évezred.

8c. ábra. Az árja népek
Nagy istenanyjának
ábrázolása.
Észak-India. Kr. e.
II. évezred.

Ugyanakkor a föld, mint a teremtés forrása, szorosan a vízhez volt kapcsolva. Ez a kapcsolat az indoeurópai mitológiai hagyományok általános fogalmaira támaszkodhatott (gondoljunk csak a közsláv a Föld nedveinek anyjára). A maga részéről a víz elsőrangú szerepet játszott a proto-indoeurópai kozmogóniában, olykor mint alapvető teremtő elem, amelyhez viszonyulva az Ég istensége alkotónak tekinthető, amelyben maga a Föld gyakran a víz őselemből kerül ki a fényre. Sok tradícióban a Víz a Kozmosz megalkotásának Ősanyagaként jelenik meg. A «Víz» hagyományos szimbóluma – az ősi differenciátlan szubsztancia, amely mindenféle életben ott van, pontosabban, mindenféle formában, és ezért független mindenféle korlátozottságtól. A hagyományok többségében a vízbe való bemerítés az ősi formátlanságba való visszatérést szimbolizálja, a formák feloldódását, és visszaállítását az ősi alakba, a teljes újjászületést. A vizek «megtisztítanak» vagy vallásos és ezoterikus terminusokkal élve, «lemossák a bűnöket» s ezzel mintegy újjáteremtik az embert: ez a gondolat örződik meg a különféle tisztító rituálékban, s jelen van a keresztység keresztény szentségében.

A Földdel szimbolikusan kapcsolódva, a Víz analogikusan kapcsolódik a női elemhez, elsősorban az Istennő-ősanyához és Világfához. Ebben a kapcsolatban érdekesek az ó-indiai «Atharva Veda» sorai, amelyeket a terhes nők gyógyításakor, bizonyos gyógyfüvek használatakor olvastak fel: «Növények, amelyeknek az Ég – atya, a Föld – anya,

s az Óceán volt a gyökere». A világegyetem alsó részének a kapcsolata (Világfa) a vízzel az orosz rituális énekben is szerepel «Zöld kenderem! /Miért állsz szomorkodva?! – Alulról vízzel alámostak/ Keresztülvágtak... Viharokkal törtek.../ Felülről.../ Verebek csipkednek».

A Földet a régi gondolkodásban a Világóceánnal körülölelve, mint a Kozmosz középpontját fogják fel, és maximális szakralitással és tisztasággal jellemzik, amennyiben a Középpontot, mint a Világegyetem szent magzatának tekintik. Innen származik az antik mitológiában a Földet a világ közepén elhelyezkedő Szent Tűzhely istennőjével való azonosítása (10, I, 467. old.). Ugyanilyen a szerepe van a Közel-Keleten rendszerint a Világegyetem elemei női megteremtőjének tekintett egyik istennőnek is. Ez a magasztos Istennő-anya Istar, Kibela, Rea, Anáhita, Iszida (9. ábra). Hozzájuk közvetlenül csatlakozik, s velük sok mindenben megegyezik a szkíta Istennő-ősanya – a kígyólábú Api (11, IV, 59. old.).

9. ábra. Kibela, a frígiai istenanya Kr. e. V. sz.

Vizsgálódásaink alapja a nartokról szóló oszét hőseposz szövegeiben tükröződő észak-iráni Föld-anya Istennő régi alakjának ábrázolása, ezért nagyon fontosnak tartjuk a szkíta panteon vezető alakjával, az Api istennővel kapcsolatos ismereteket. Az a körülmény, hogy hosszú évszázadokon át Heródotosz és Homérosz is információkat közölnek róla, s még a későbbi szerzők – Stephanus Bysantius és Ptolemaios is az észak-irániak mitológiájában való elévülhetetlen jelentőségéről szól. Nevét a kutatók úgy fordíthatnák le, hogy «föld alatt élő», ami lehetővé teszi, hogy Api egyik szerepkörét úgy tekintsük, mint a régi ember által kívánt, a törzset világra hozó rendeltetést, s nemcsak az Ég feleségéét, aki nem csupán a Kozmosz megalkotásában társ, hanem a föld sötét méhének a képviselője is, amely a Pokollal is kapcsolatban van. Ezzel kapcsolatosan megjegyezték, hogy a szkíta kígyólábú Istennő alakját illetve leginkább a Világfa kultuszára emlékeztet, s hogy az ábrázolásában a növényi sarjakra való utalás a szokásos mód a lábak helyett (10. ábra, a, b, c).

10. ábra. Így ábrázolta a szkíta mester Api haragos ábrázatát. A Kul-Oba kurgánból származó aranylemez. Kr. e. IV. sz.

10a. ábra. Aranylemez a szkíta istennő klasszikus ábrázolásával a Nagy Bliznyica kurgánból. Kr. e. V. sz.

10b. ábra. Szkíta istennő ábrázolása az Alekszandropol kurgánból. Kr. e. III. sz.

10c. ábra. Szkíta istennő ábrázolása a ló homlokszíján a Nagy Cimbalka kurgánból. Kr. e. IV. sz.

A Világfa őrzőjeként (az elemek megalkotójaként) a Földanya ugyanakkor, mint az őselemek elnyelője, az ősi életerő őrzője is. A különféle mitológiákban egyesíti magában az isteni bírót és a holtak világának a háziasszonyi szerepét is. A Földnek ez a sajátossága sok indoeurópai, indoiráni nép mitológiájában is fellelhető, amelyeknek a hősei hosszú utat tesznek a mélybe, a Föld szakrális középpontjába (az Istenanyához, a Halottak országában). Hasonló «utazást» tesznek az alán-oszétek nart eposzában a hősei is, akiknek a segítségével megkíséreljük megjeleníteni a Hatalmas Istenanya áldott alakját.

Dzerassza

A nartok tündérkertje

Gyakorlóterként (szimbolikus) mitológiai szöveg felidézésére a régi korok embere számára az általuk kifejezett világ szolgál. Az őt körül vevő valóság gyakorlati jelentőségével együtt az érzékelhető titkos tartományukban az ember feltárja az általa jelölt objektumok szimbolikus visszatükrözését, az élet rejtőzködő dinamikus törvényeit, felfedi azoknak a természeti formáknak a felemelő erejét és ritmusát, amelyekre az értelmező figyelmét fordította.

Az őt körül vevő valóságban az ember valami olyasmit látott, amelynek nem tudott pontos nevet adni – a világegyetem mágikus értelmét, határvonalainak a helyességét, és

jelentésbeli szabályosságát, ezért modellként újrateremtette azt, például a mitológiáit (a rituálist), akaratlanul eltúlozta a megismertek értelmét, szimbolikus szöveggént értelmezve azt, amelynek az adott valóságban nincs meghatározott, tényleges jelentése, hanem egy általános strukturális képet reprodukál, az ember (a rituálé szemlélője, hallgatója, részt vevője) által elfogadott szimbolikus szövegre ösztönöz, amely ebben a vonatkozásban az epikus interpretációhoz vezet.

Az epikus információ címzettje nemcsak hallgatónak, hanem alkotónak is tekinti magát. Ebben a vonatkozásban inkább egy zenei mű hallgatójára, mint egy regény olvasójára emlékeztet. Az epikus elbeszélés témája megrövidített, időtől független programként, a befogadás folyamatában, időben terjedelmes szöveggént jelent meg.

A mitológiai kultúra embere gyermekkorától kezdve belemerült a szertartásos-rituális gyakorlatba, amely a világképét kialakította. Ezeknek a kultikus szövegeknek az ismerete világfelfogásának alapját képezte. Ilyen naivan lehet beszélni az epikus szöveg szempontjából a világa életéről, annak a szakrális szellemi valóságáról, azokról a törvényekről, amelyek az embert a nehéz életútján segítették. Ennek az ősi közösségnek nem kellett teljes információval rendelkeznie a világról, ezzel csak a különleges, a beavatott emberek rendelkeztek. Ügyeltek azonban arra is, hogy a közösséget szellemileg állandóan képezzék a rituális-szertartási gyakorlat folyamataiban. Így a kiválasztott kánoni ismeret fokozatosan mindenki tulajdonává vált.

A világmindenség szimbolikus rögzítésének ezt az ősi technológiáját, az ősi Világegyetem utána következő szakrálisan ráépülő rituális interpretációjával, az alánok-oszétek nagy könyvének, a Nart eposznak a kultikus szövege is képviseli. Éppen ezért tudunk könnyen eligazodni ebben a könyvben, a hajdani idők emberének, az isteni embernek, ősi világában. Együtt utazva a hőseivel, megragadjuk az egyetlen lehetőséget, hogy velük együtt tárjuk fel az ősi világ titkait, amelyekkel olyan szervesen együtt léteztek. Tekintsük át együtt ezt a mitológiai múltat.

«A nartok élete egyetlen fától függött. A fa pedig ilyen volt: éjfélig virágzott, éjfélről hajnalig pedig termést hozott. A nartok számára ez a fa igen értékes volt, a legértékesebb kincsükként őrizték».

«A nartok három településének közepén Boránál volt a kert. Beleszokott három madár, s éjszakánként minden házból két-két ember elkezdte a kertben az örködést. Évről évre mindkét oldalra két karót vertek le (jaj alivarsz – «körben» – V. C.) /a kertben/, annak, akinél a madarak behatoltak (a kertbe), vagy a fejét ütötték le vagy a kezét és rátűzték a két karóra».

«Borafarnog udvarán nőtt egy almafa. Egyetlen alma érett rajta. Ez pedig az öregedés elleni orvosságul szolgált».

A mesés kertnek ez a meghatározó képe azért figyelemre méltó, mert az ősi kert elképzelés egy körülhatárolt, a fenyegetésektől elzárt, rendezett, a jó szándékú emberek számára a teret, az ellenségesek számára «külső sötétséget», a Káoszt jelenti. Nehéz eltekinteni a benyomástól, hogy a nart kert struktúrája a már ismerős ó-iráni négyzetes 'varra' (a Káosztól védett térségre) emlékeztet, amelynek a közepébe a mi esetünkben, az ó-iráni kerek tűzhely helyére csodálatos almafa kerül.

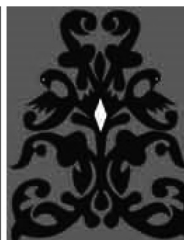
11. ábra. Madarak a Szent fán. Bronz pecsét Baktriából. Kr. e. I. évezred. I тыс. до н. э.

11a. ábra. Szent madarak a világfán. Lópokrócdarabja egy alán sírből Zmejszkaja falu mellett. Észak-Oszétia. X-XI. sz.

11b. ábra. A Világfa kanonikus ábrázolása a hagyományos oszét ornamentikában. Dzuarikau falu. Észak-Oszétia. XIX. sz.

11c. ábra. A Világfa kanonikus ábrázolása a hagyományos oszét ornamentikában. Olginszkoje falu. Észak-Oszétia. XIX. sz.

Az almafa és a hely bemutatása, ahol nőtt, sokban közelít a már általunk bemutatott ősi világmodellhez – Világfához. A nart fa a két világtáj szerint meg van határozva a nap által («éjfélről hajnalig») (naplemente – napfelkelte, nyugat – kelet), az idő ritmikus ciklusával

(«évről évre»). A három csodálatos madár, a Szent fa mediátoraiként, a függőleges három szakrális zónáját jelentik. Hasonló kozmikus sémát közvetít a Világfa témáját ábrázoló hagyományos oszét ornamensek sokasága is (11. ábra, a, b, c.). Itt látni lehet a világegyetem három vertikális zónáját, felül növény, lent kígyószerű, sárkányformájú, és csodálatos madarak ülnek a fán. A későbbiekben még visszatérünk a szimbolikájukhoz.

A nartok fáját, mint Világfát jellemezve, megemlítjük a különös fiatalító termésüket (a csodatévő almát) – az egyetemes folklórban a megfiatalodás jelképét, amely magában foglalja mind a vegetatív, mind az asztrális szimbolikát. Azonban a megfiatalodás – meg még az újjászületés is, a halál és az újbóli megszületés, lényegében a Természet felébredése és elmúlása, az élet és a halál pólusai a nartok kozmogóniai fájának az almája által. Magának a nart eposz Varázssalma képének – a Világfa szimbólumának a mű kezdetén való jelenléte, sok mindentről árulkodik nekünk a további vizsgálódásainkhoz. Az eposz kezdete egy olyan különleges ősvilág kezdetet feltételez, amelyben a Kozmosz és a gazdagon termő Csodálatos almafa harmóniában növekedett. Sajátos szemantikájában ez az ősvilág a bűnbeesés előtti bibliai Paradicsomra emlékeztet, amíg az ember meg nem ízlelte a jó és a gonosz fájának a gyümölcsseit. A csodálatos Életfának ennek a világnak a közepébe való kerülése mintha pecsétet nyomna a világ teremtésének a befejezésére (12. ábra, a).

12. ábra. Szent madarak, amelyek a világ modelljét képviselik.. Az obi ugorok hagyományos díszítőeleme

12a. ábra. A Paradicsom kertjének ökeresztény ábrázolása A Szt. szófia székesegyház mozaikja, Bulgária, IV. sz..

A bűnbeesés azonban, nemcsak az ember számára bír tragikus következményekkel, hanem az életről is leveszi ezt a védő pecsétet. A világban lehetnek kísértések, szerencsétlenségek – erkölcsi síkon; és az őselemeknek ellenőrizhetetlen behatolásai, amelyek egy Vízözönben kulminálhatnak, – ontológiai síkon, a lét törvényeinek a síkján. Ebben az értelemben a nartok almafája, mint a bibliai tudás fája is a jónak és a rossznak, bizonyos térbeli pontnak felelnek meg, amelynek az érintése metafizikus katasztrófához vezethet, amelynek az örökségébe tartozott az Őskáosz rendezése. A Káosz elleni védelem a vallási tilalmaknak a rendszere, amelyeknek a megszegése ellen az adott pillanatban is kérlelhetetlenül örködnek, hiszen az a világ rendjét rombolná.

Dzerassza

Az istenanya víz alatti háza

A nart Kozmosz katasztrófájának, a Káosznak a megelőzésére csak az a hős képes, akit gondviselészerűen erre a célra választottak ki. Az ő kötelessége – az archaikus Kozmosz épségének és áthatolhatatlanságának a helyreállítása, e célból rá vár a «bűnös» megtalálása, a «korlátok» áttörése, és «legyőzése». Ilyen hős pedig akad.

A kert megőrzése a titokzatos madaraktól a két ikerfivért Ahszart és Ahszartagot kérték (a téma néhány változatában – Hszar és Hszartag) (13. a ábra). Megegyeztek, hogy éjfélig az egyik, éjfél után hajnalig pedig a másik fivér örködik, Ahszar elalszik, a másik fivér Ahszartag pedig meglesi az éjjeli madarat és meg is sebesíti. Virradatkor megtalálja a véres aranyszárnyat. Ahszartag felszedi és a madár keresésére indul. Az út a tengerhez vezet, amelynek a mélyére ő is alászáll, meghagyva a fivérének, hogy várja meg őt a parton.

A régi ember képzetében létezett néhány szimbolikus lehetőség a föld alatti világba való behatoláshoz. Ebbe a világba nyíló ajtóként szolgáltak a sztyeppe és az erdő, a föld és a víz közötti határzónák, a természetben található bemélyedések, barlangok, boltozatok. A víz alá való merülést végrehajtva, Ahszartag a föld alatti utazást tesz. A hasonló tet-

tekkel a mitológiai szereplő a rendszerint Halottak országába hatol be, kísérőként pedig a ló vagy a kutya szolgál. A mi témánkban a Halottak országának részben követelt eleme, ugyanis a csodálatos madár halálos sebe, a halál szimbolikájának a víz alatti jelenlétét is kifejezi.

13. ábra. Dual képek a Szent fa mellett a Kelermesszkij kurgánból származó szkíta kardon. Kr. e. IV. sz.

13a. ábra. Nyilaspár – a világ kezdetének a szimbóluma. Kul-Oba kurgán, Kr. e. IV. sz.

Az epikus hős útjának motívumát nem elvontan, hanem konkrétan, mint az ősi motívumok egyikét kell felfognunk, amelyikben az út halált jelent, a Pokolba vezető utat. A hősnek végig kell járnia a halál útját, meg kell ismernie a titkait, be kell járnia a határait, a szó teljes értelmében, és csak akkor léphet ki a megújult világba, újraéledve, a haláltól megmenekülten. Ugyanígy cselekszik a mi hősünk is a víz alá merülve Neki «nyirkos út» jut – szükségszerűen egyéniségének a képlékeny, női, azonban ugyanakkor a férfi-harcost megtisztító, lemosó, újjáteremtő víz anyagában való feloldásával kapcsolódik össze.

Még C. G. Jung jegyezte meg, hogy a «a víz az ösztönösség leggyakoribb jelképeként jelenik meg». Mitológiai (kozmogóniai) nézőpontból a víz az ősi Káoszt, a feneketlenséget jelenti, amelyre a vallásos lélek leereszkedik, felfrissítve a sötét és feneketlen vizeket. Az Alkotó számára ez a feneketlenség, a világ mélysége – az energiák kimeríthetetlen forrása, amely mind magát, mind a világegyetemet táplálják.

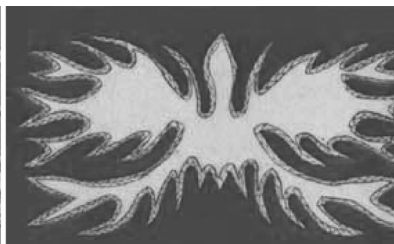
Emellett a feneketlenség elhatárolódik a világtól, amennyiben zabolázatlan és szabadon kicsorduló energiája romboló lenne. Ezért a világ létezésének a fenntartására elengedhetetlen a hős alászállása a

földalatti világba, amelyben a mélységgel érintkezve, megtelik energiával és újjászületik, s vele együtt újjászületik az egész világmindenség, amely a hősnő keresztül a kimerített életerő készletét feltölti.

Ahszartag a veszélyes, de áldott Útnak indul. Leereszkedik a tenger fenekére a haldokló titokzatos madár keresésére és egy szokatlan víz alatti házra talál, amelybe be is megy. A házban «egy asszony ül, akivel sem az alakját, sem a szépségét tekintve senki sem hasonlítható». Ő a madár-szűzek anyja, akit ettől a pillanattól kezdve helyesebb szűz-nimfának nevezni, mert a világ víz alatti női lakója, a világ föld alatti zónájáé, vizuálisan a kígyószűz-istenanyához, vagy az ógörög Skyllához hasonlatos – a tenger lakójához, aki repülni és úszni is tud, testének részei a madaré és a halé (14. ábra a). Ali szkíta istennő (10. ábra) számunkra ismertes ábrázolásán világosan látszik a madárfarok. Repülő isteni szűzek egyike a Holdistennő ábrázolási formáinak. Megjegyezzük még azt is, hogy a motívum minden éjjel és reggel való ismétlése (a madarak támadása a kert ellen) megerősít bennünket a szűz-nimfák (madarak) holdként való ábrázolásában.

14. ábra. *Istenanya ábrázolása hagyományos oszét ornamensben a XIX sz. végén, a XX. elején*

14a. ábra. *Istenanya ábrázolása hagyományos oszét ornamensben a XIX sz. végén, a XX. elején*

Az általunk vizsgált történet hőse «bemegy egy házba, amelyben hét fivér ül». A két nővérük magasabban ül náluk – az aranyhajuk (a vállukon) nem fér el, csak aranyládikóba omolva. A harmadik a (szomszédos) szobában szenved. V. I. Abájevától tudjuk, hogy «fentebb» kijelöl egy inkább tiszteletreméltóbb helyet az asztalnál, azaz közelebbit a legidősebb helyéhez.

A ház gazdáit köszöntve a hősnő a fivérékkel együtt leül az asztalhoz, azonban mindez igen érdekes sorrendben történik. Hárman magasab-

ban ültek nála (az asztalnál), négyen pedig alacsonyabbnál nála, Ahszar-tag pedig közöttük ült».

Az epikus szövegben nyilvánvalóan a 3-as és a 4-es számokon alapuló számkód jelenik meg, amely a mágikus hetesből ismert már a számunkra. Amint tudjuk, ennek a szent számnak (jelnek) a művészetben és a mitológiában való ábrázolására a Világfa korában a Káossal szemben álló, lezárt és szervezett tér a jellemző, amelynek hét alapvető koordinátája van: teteje, középpontja, alja, észak, kelet, nyugat és dél (9, 53. old.).

Különös jelzéssel bír az a térség, amelybe – nem az epikus téma véletlen szeszélyéből – a hősünk belecseppent. Ez az öt körülvevő világ elsődleges jeladásában megtestesült archaikus tudat, amelynek az érzékelése az ősi ember számára nem a valóság jelképét képezte, hanem realitásként jelent meg a számára, vagy az arról való meggyőződésre készítette. A jelkép és a valóság keverése, amely a világról való primitív elképzeléseket jellemzi, nem az archaikus gondolkodás fejletlenségével vagy logikátlanságával indokolható, hanem a valóság jelzésekben megnyilvánuló kifejezett természetével. A valóság a régi ember számára valóság maradt, amennyiben látni engedte magát. A teret megjelölve, a jel megteremtette azt.

Történetünkben három nővérrel találkozunk – madár-nimfaként az archaikus szemlélet vertikális világszerkezetének a megtestesítői, helyesebben mondva – a jelzései. A nővérek a feneketlen mélységtől a Világfa (a nartok aranyalmafája) tetejére szállnak fel. Ezért a három nővért könnyen változik eggyé, az egy pedig válik szét hárommá (15. ábra).

15. ábra. Szkíta-szaka ábrázolás a világ három zónáját jelképező szent madarakról.. II. Basadari kurgán. Altáj. Kr. e. V. sz.

Ebben a vonatkozásban az «egy» és a «kettő» megfelelő módon kozmogónia előtti és kozmogónia utáni állapotot képviselnek, a harmadik (a középső) elemnek, láthatóan az egyiktől a másikig való átmenetet kell jelentenie. Ennek a magyarázatát magának a «hármás» számnak a tulajdonságában kell keresnünk, amely a kiemelt kezdet, közép, és vég eszmei struktúráját jeleníti meg. Ez a struktúra könnyen válik a tetszőleges jelenség lényegének pontos, ideális, vagy megközelítő módon felismert modelljévé, amelyben pontosan el lehet különíteni a fenti három elemet.

Az asztal szimbóluma az epikus témában szintén az archaikus világkép szerkezetét jeleníti meg, mintegy a tengelyét. Éppen ezért a három nővér közül egynek az asztal mögül való hiányzása a kozmológiai szerkezet gyengüléséről tanúskodik, a világegyetem elkerülhetetlen változását vonja maga után. Hiszen egy láncszem gyengesége miatt elterjed a Káosz, s ledönti a Kozmosz térségének a rendjét. A világ szerkezete nyilván összedől, és a helyreállítása csak a középső zónájának – a sebesült lánynak – a helyreállításával (felélesztésével) lehetséges.

Az asztalnál ülők elhelyezkedésében történt változás, ezért ezzel a hellyel – a hősünk középtűt – kijelöli nemcsak a világot, amelyikből érkezett, hanem a középső szociális funkcióját is – a harcoss szerepét. Az orosz bilinákban (népköltészeti műfaj) a vitéz helye középtűt van a toron: «Ezért a vitéz helye / emiatt az asztalfőn van...».

Az új számbeli interpretáció szerint a nővér-szűzek hiányoznak, a szerepüket a három fivér vette át, akik fent ülnek az asztalnál. Négy fivér, akik a hősünknel lejjebb ülnek az asztal mellett, a négy világtájat jelentik, s ennek következtében az egész szemantikus konstrukció teljességében a Világfa modelljét ismételi meg, ahol, amint erre rámutattunk, az asztal a tengely három zónáját kapcsolja össze.

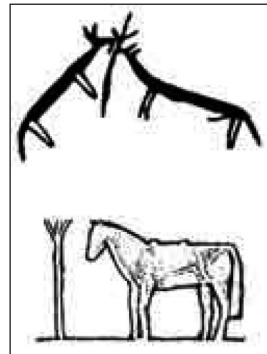
Az első tekintetre a fentebb idézetteket a számszimbolikához és a jelszerű tematikához való szubjektív és szabad megközelítésként lehet tekintenünk, azonban csak az első tekintetre. A nart eposzban visszatükrözött szemantikai kódok tízezer éves utat tettek meg a kialakulásukig, saját jelképes lényegükön keresztül magyarázták meg az embernek a világ archaikus felépítését, az indoeurópai népek sok eposzában megtalálhatók.

Az epikai témákat előadó népi mesélő nem tudta önhatalmúlag eltüntetni belőlük az archaikus világegyetem vallásos szimbolikáját, s ezzel a tettei kozmikus értelmétől mintegy megfosztani az epikus hőst. Annál inkább az epikus mondák előadásakor az énekes-mesélő mintegy rekonstruálja a világmodell vallásos szimbolikáját, s ezzel mintegy áthelyezi a hallgatóit egy világi térségből és időből egy ősi, szakrális térségbe, ami védelmezte őket a kártékony Káosz világától.

A nart eposz számszimbolikája jelrendszerének azonosságát megtaláljuk a vele rokon alán-oszétékkel rokonságban levő térségben – az árják védáiban, a vallásos szertartásaik egyikében – az «asvamedhákban». Ebben a tavaszi napfordulóhoz kapcsolódó szertartásban rituálisan feláldozták a király legjobb fehér szőrű lovát, a kétkerekű harci kocsi jobb oldali lovát. Kikötötték egy oszlophoz – az Életfa jelképehez, amelyet egy kerékkel, a Nap szimbólumával koszorúztak meg (az Élet fája – a nap támasztéka).

A nyitott rituális információ a kutató számára lehetővé tette a megemlékését, hogy az ó-indiai rituálé, az «asvamedha» közvetlenül a szkíta királyok temetési szertartásain bemutatott lóáldozattal van rokonságban, amelyet Hérodotosz is leírt, valamint az archeológusok által tanulmányoztak szkíta királyi kurgánok anyagán, ahol a lovat ugyanúgy hozzákötötték az áldozati oszlophoz, amely a nap szimbólumával – kerékkel volt megkoszorúzva.

Nagy jelentőséggel bírt az «asvamedhában» a szám és színszimbolika is. A szertartás a 3 szférájú világegyetemmel volt kapcsolatban, az istenek magasabb Egével, az Atmoszférával, s ahol az emberek élnek, a földdel. A szertartásban a király három felesége vett részt, akik a társadalom három osztályához tartoztak. A három asszony ünnepélyes kérést mondott, megemlítve a világegyetem három szféráját. A négy világtájat a szertartásban részt vevő négy pap jelképezte. A szertartás során különös jelentőséggel bírt a király fő feleségének a lóval való rituális, imitált közösülése, amely a kozmogóniai újjászületés gondolatához kapcsolódott (16. ábra).

16. ábra. Kultikus lóáldozat ábrázolása a viládfa mellett

Az alán-oszét nart és az ó-iráni eposz számkódjának a megegyezése nemcsak a rokonságuk mélyére világít rá, hanem a nart téma jelzéseinak az értelmét is megmagyarázza, amelyhez kiegészítésként még egy változatot említünk.

A hős, ugyanaz az Ahszartag a mélyre leérve beleütközik egy hatalmas kőbe, amely alól füst jött ki. Körüljárva a követ, egy ajtónyíláshoz hasonlót pillant meg, a nyílásnál pedig egy szuka kutyt, amelynek a hasában a kölykei ugattak. A maga jelentőségében érdekes szimbólum.

A föld alatti világ bejárata a régieknél mindig a föld középpontjának a képzetét keltette (a föld köldöke). Rendszerint hegynek, fának, sziklának vagy barlangnak képzelték. A mi esetünkben egy hatalmas kő, amely a másvilágra való bejáratot takarja. A kutya a bejárat mellett – a föld alatti világban a kalauz. Azonban az, hogy a kutya – kölykező szuka, lehetőséget ad nekünk az epikai témának ebbe az idő és térbeli fejlődésébe betekintnünk.

A kutya, metaforikusan a learatott ősteret személyesíti meg, amely bizonyos idő elteltével új nagyszámú életet szül, azaz ennek a szimbólumnak az értelme az epikus témában tárul fel, előre megérezteteti a későbbi eseményekben gazdag cselekményt.

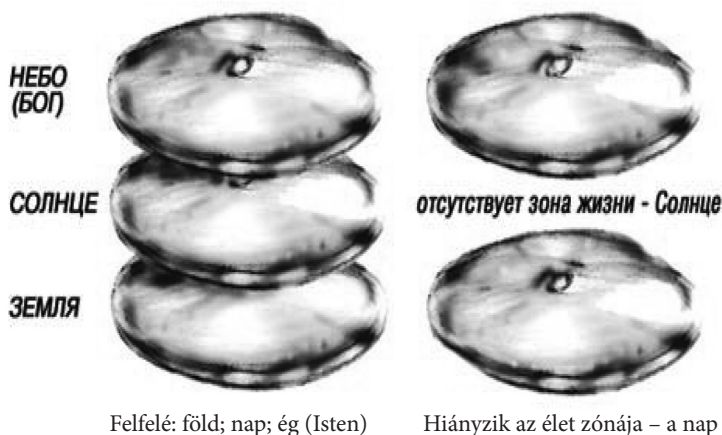
Azonban ugyanabban az időben a szülő szerepkör – a Föld elsődleges szerepköre. A nart eposzban van egy csodálatos képességgel rendelkező női szereplő, Szaumaron, aki férfi nélkül annyi harcost szül, amennyit rendelnek tőle. A szülés éjjel történik, s reggelre készen van a sereg. A hősnő neve az oszét «szaumar»-nak felel meg, ami fekete földet jelent, s ezzel minden érthetővé válik.

A bejárati nyíláson átjutva, Ahszartag különös lakóhelyen találja magát. «Körültekintve a szaklya (kaukázusi parasztház) közepén egy megrakott tüzet lát, s a lángok felett egymással sorban három hatalmas üst függ. A szélsők hússal vannak megtöltve, és olyan erősen forrnak, hogy belőlük húsdarabok vetődnek a magasba, az egyik üstből a másikba átugrálva, a középső üst pedig teljesen üres, s a többi üstből még a lének egy cseppje sem kerül bele a másik két üstből».

A következő ajtót kinyitva a hősünk csaknem megvakult, «olyan nagyon tündöklő szobát látott, mint üvegből lett volna készítve, egyszerre világította meg a nap, a hold és a csillagok. Ugyanúgy, mint az

első szaklyában, a középben itt is tűz égett, s körülötte emberek ültek.» Figyelmesen szemlélődve a hős észreveszi, hogy egy beteg mellett ülnek, s valamennyien igen szép lányok. Ez arra a gondolatra indítja őt, «hogy a szépségüktől kell ekkora fényességnek lennie a szaklyában». «Négy fiatal, egyik szebb a másikánál, kel fel a fogadására. Közelebb megy, s meglátja, hogy a beteg fejénél ül az anyja».

A jeles oszét etnológus, V. Sz. Uarziati az egyik könyvét az oszét ünnepi világnak szentelte, amelyben áttekintette a hagyományos sajtos lepények – ualibahták szimbolikáját és arra a következtetésre jutott, hogy a három áldozati lepény struktúrájában az ősi hármas világmodell archaikus szemlélete fejeződik ki (17. ábra).

17. ábra. A hagyományos oszét lepények rituális jelentés-konstrukciójának sémája

A hagyományos lepények egymáson fekszenek. A magyarázat szerint a hármas szám az élet három legfontosabb kategóriájához fűződik: «Huicau» – Isten, «hur» – Nap, és «zahh» – Föld. Az asztalnál a legidősebb alig mozditja el a felső és a középső lepényt, s ajánló beszéddel fordul az égi patrónusokhoz. A halottas asztalnál a lepényeket párosával tálalják, a «kettes» szám lesz a meghatározó. Ahogyan az adatközlők magyarázzák, ebben az esetben, az első változattól eltérve, hiányzik a középső lepény, amely a «Nap» szimbóluma, a «Föld» és «Ég» jelképei változatlanul megmaradnak. V. Sz. Uarziati arra a következtetésre jut,

hogy az eredeti három lepény a mitológiai teret függőlegesen model-
lálja, három kozmológiai szférára osztja azt, égire, földre és föld alattira
– A Világfának megfelelően.

A három áldozati lepénnyel kapcsolatos információknak megfele-
lően az epikus szöveg pontosan megismétli ezt a tűz fölött függő három
üst esetében, ahol a tűzhely a négyzetes ház centrális körévé válik, a
lakott térhez igazodva. A ház négy fala a négy világtájat jelenti, s ehhez
megerősítésül az epikus szöveg még egy jelképet tesz hozzá kiegészítésül
– a négy fivért a tűzhely (nővérek) körül. A két szélső üst fortyog, s ezzel
jelképezi az életet a világegyetem két vertikális zónájában. A középső
zóna üres, ez pedig a halotti zónát jelképezi, amelyet elhagyott az élet-
erő. A másik szobában azonban ugyanezen a helyen (a ház «közepén»
fekszik a halálosan megsebesült lány, aki a világnak ezt a haldokló zóná-
ját (energiáját) személyesíti meg.

Az üst, mint az életerőt őrző zóna szimbolikája a távoli szkíta idők-
ből származott az oszét etnokultúrába. Hérodotosz szerint a szkíta szent
helyen Ekszamplejben egy hatalmas rézüst volt található, amelynek a
befogadó képessége 20.000 liter volt. Hasonló óriás üst létezésének az
irrealitását a lelőhelyével magyarázhatjuk, amely egy vallásos eszmét
testesített meg, a szkíta nép számára a világ energiájának a jelképe volt.
Az oszét tradicionális kultúrában egy valódi sörfőző üstöt, mint szentet
adtak tovább nemzedékről nemzedékre.

Ne hozzon bennünket zavarba az üst horizontális helyzete – a világ-
modell vertikális zónái. A nart eposzban a település felső, középső és alsó
részre oszlik, a hagyományos oszét asztali ültetésnek szintén van felső,
középső, és alsó horizontális vetülete. Fontos számunkra, hogy a választott
téma különböző változatainak epikus szövege ugyanazt a szemantikai
sémát – a világmodellt (Világfát) mutatja. A történetekben jelen levő vál-
tozatlanúság rámutat a hely fontosságára, amelyben az epikus cselekmény
játszódik. Mégpedig a cselekmény helyének a megjelölése is arról beszél,
hogy a hős, Ahszartag, nem egyszerűen a föld alatti világban tartózkodik,
hanem a Világfa tövénél, azon a helyen, ahonnan az kinő, annál vendéges-
kedik, aki hatással van a növéseire, az életre. A nimfa-szűz – alkotóeleme
ennek a fának, aki nélkül megszűnne a védő jellege, Káoszt bocsátana a
világra. Már megjegyeztük, hogy a nimfa-szűz a középső zóna életerő

biztosításához kapcsolódik. az ő tartózkodási helye a házban, a tűzhely zónájában arról árulkodik, hogy szakrális kötelezettséget teljesít, annak a megszemélyesítőjeként szerepel.

Dzerassza

A szent tűzhely titka

A tűz szimbolikája a látszólagos egyszerűségében a kiegészítő árnyalatok sokaságával rendelkezik. A tűz, mint aktív alkotó forrás, a föld női szülői rendeltetésétől eltekintve, általában a férfi alkotói szerepkörrel azonosítható. Az iráni mitológiai forrásokban a tüzet a spermával azonosítják, az indiai védák rituáléjában magát az oltáron égő tüzet úgy tekintik, mint közösülést, ahol a nőnek az oltár, a férfinak a tűz felel meg.

A lány-madár az emberek világából életerőt visz el, életet (a hősét). A «Mahabharata» óindiai eposzban van egy motívum, amelyben Agni, a tűz istennője «távol tartotta magát az összes kétszer születettek áldozati oltáraitól, a különféle áldozathozatalok és szertartások helyeitől». Ez az életerő központi forrásának az «önmagát távoltartása» az egész kozmikus rendszer létezését fenyegeti. «Az áldozati oltárok és a vallási szertartások megszűnése miatt bekövetkezett a tűz eltűnése, s zűrzavar keletkezett a három világban». Agni visszatérése után «az mind az istenek az égben, mind a földi élőlények tömege is megörvendettek.»

Ebben a vonatkozásban azonban figyelemre méltók az oszét temetkezési szertartáson a halott lányt sirató szavak. «Jaj, fekete patakként folyjon örökké fekete és hideg vérem az én szegény tűzhelyem lángjai alól...». Itt már láthatjuk, hogy az elhunyt szűz élete és halála közvetlenül a tűzhely életével és halálával azonosul. Minden valószínűség szerint az említett szertartásban a tűz csak női aspektusból jelentheti az isteni – a szülő ölet, az élet erejét, az életet adó elemet. Ez az áldozati oltár, a tűzhely. Ezért az oltár kultikus tűzétől történő megfosztás a halál jele, az életöröm nélküli létezésé. Ebben az életnek az eltűnő, szétfosló oldala is megjelenik, amely az Ég és a Föld rituális egyesülését követeli az újjászületéséhez.

A mi sebesült szűzünk, aki a tűzhely lángját is megtestesíti, elviszi a középső zónából az életerőt a világegyetemnek a föld alatti zónájába. Itt a tűz már a másvilági vízi őselem instabil részévé válik. Ugyancsak a «Mahabharáta» isteni kancájának – aszpara Asvini –vizet adtak «áldozati olaj helyett» a szájából kicsapó lángra. Később azután kancaként megszüli a napnak a két Asvin ikret. A tűz «anyaméh» szerepére mutat az óceán alatti elhelyezkedése. «Egy ilyen mély és széles óceánt látva (...), az égboltozathoz hasonlóan lánggal világítja be a föld alatti tüzeket...».

Azokban az esetekben, amikor az epikus szövegekben a tűz istennője nőalakban jelenik meg, nem «igazi» tűz istennő, hanem az antik Hesztia vagy Vesta, szorososan kapcsolódik a tűzhöz, és minden komplex rokon fogalomhoz, mindenképp előtt az ősök kultuszához, azaz a világ föld alatti zónájához, és az életerejéhez.

A tűzhelyhez kötődő szakrális momentumok, amelyeket az antik istennőnek tulajdonítanak, a kutatók a szkíta közösség szociális szervezetének az egységére befolyással bíró, s ugyanakkor a Föld keletkezésének a kezdetével is szoros kapcsolatban levő Tabiti istennő kultuszában is megtalálják. A tűzhelyre tett szkíta esküt Vszevolod Miller és Georges Dumézil is összevetették az oszétek szent esküvésével. Az oszét mindennapok szertartásaiban elsőrendű jelentőséggel bírt a házi tűzhely és a benne égő tűz. A házi tűzhely tiszteletére az oszétek a múltban Újév előtt ünnepséget rendeztek. A tűzhely lángját az ősök kultusza iránti tisztelet helyének, mintegy házi szentélynek tekintették. A családi osztozkodás alkalmával, mindenki, aki megkapván az örökségét magával vitt egy égő üszköt a családi házból (jæe zyndzsy haj – a saját tűzrészét), ami kifejezte, hogy meg van áldva a családi boldogsággal, megkapta a családi tűzhely védelmét, az anya kiadta a részét az új gazdának a családi tűzhelyből. Ez a láng Újévkor mindig újjászületett. Sosem volt szabad, hogy a családi tűzhely kialudjon, mert ez nagy veszedelmet hozott a családra. A családi tűzhely tüzevel tették próbára a tisztességet, gyógyították a betegeket. Az Új tűz és az Újév fogalmai az oszétek számára összetartoztak.

A régi világegyetem struktúrájával kapcsolatos érdekes információ, hogy a házi tűzhely szent rendeltetése és szimbolikus jellege egy oszét újévi szertartási énekben – a basziltában is megfogalmazódik. «Benn (a házban) százszemes lánc lóg az égből / Négyfűlű üst van rá felakasztva /

Hizlalt bárány van benne /Alatta heves tűz ég szarvas agancsából /Körü-
lötötte a boldog család...» Ebből a rövid, idézetből is látható, hogy a tűz-
hely lánca összeköti a magasságot – Eget, azzal a zónával, ahol a család
ül, a Földdel – a tűzhellyel, és tulajdonképpen a házi világegyetem ten-
gelyévé, a Világfa megjelenítőjévé. válik.

18. ábra. Szkíta-szaka bronzüst.
Fergánai völgy. Kr. e. V. sz.

18a. ábra. Szarmata bronzüst.
Kargali. Kr. e. III. sz.

18b. ábra. Szarmata-alán bronzüst.
Észak-Oszétia. II. sz.

18c. ábra. Hagyományos oszét
rézüst. Észak-Oszétia. XIX sz.

Tűzhely, üst és körben a család képezi azt a szervezett térséget,
amelyet a világ ősi modelljeként említettünk, szakrális geometrikus
alakzattal szemléltettünk – kör a négyzetben. Az üstön félreérthetle-
nül négy fogantyú – a négy főirány, aminek alapján a körvonal négyzetté
válík. A kört és a négyzetet ilyen esetben mind ugyanannak a szervezett

tér modelljének két variánsaként lehet tekintenünk, csak az elhelyezés hangsúlya tekintetében különböznek egymástól. A Taskenti múzeum gyűjteményében hasonló létező szkíta–szaka üst található. Ennek az üstnek négy fogója van. Emellett mindegyiket három koncentrikus kör díszíti. Az üst szélén négy kecskeszobrocska. Az üst három lába közül az egyik emberi lábat ábrázol (18. ábra, a, b, c).

A szertartási ének rámutat az üst lelőhelyére is az ember központi zónájában, az pedig, hogy forr, közvetlenül ennek a zónának az életéhez kapcsolja. A tűzhely («szarvasagancsok tüze») a világegyetem alsó zónáját jelképezi, amely az egész szakrális konstrukció számára az életerőt adja. A szkítáknál a tűz a nap és a termékenység szimbóluma volt, az Életfa és az Istenanya kultuszhoz társult, s ezzel mintegy a két hiposztázis közé lépett vagy két tűzre oszlott – felsőre és alsóra. végül figyelmet kell szentelnünk a szarvas kultusznak, amelynek forrásai az ó-iráni világban erednek. A szarvasagancsok égetése a tűzhelyen ugyanazt a szerepet tölti be, mint a szkíta rituális tárgyakon ábrázolt növényevő állatok vadak általi marcangolása (leggyakrabban a szarvasé). Ez az újjászületésért elszenvedett áldozati halál, a tűzben (élet) való elégés, amelylyel a bárányt készítik el, a farn ősi szimbóluma – a jólété a tűzhelyet körülvevő boldog családé.

Az ó-iráni mitológia a jó és a rossz etikai dualizmusán, a világosság és a sötétség, a meleg és a hideg, az eső és a szárazság, az élet és a halál, a férfi és a nő közötti természeti kontraszton alapult. A világegyetemet és a benne való létezés folyamatát, mint ezeknek a bináris oppozícióknak a kölcsönhatását szemlélték, amelyek az ókori ember tudatában ugyanazon testnek a két-két felét, amelyek egymás felé igyekeznek, vég nélkül (örökkön) ismételve a kozmikus halál és a kozmikus újjászületés folyamatát.

Hasonló gondolkodás érvényesül az antik filozófiában is, amely az egységet «azt, ami van, és azt, ami nincs», «a lét és a nemlét vegyülését» a születés örök körforgásában rejlő szubsztancia és értelemként, természetfeletti lényeket felidéző egzisztenciaként szemlélte. Azonban ha az antik filozófia a kozmológiáját írásban rögzítette, az észak-iráni kultúra vizuális zoomorf képekben rejtjelezte a kozmológiai szövegeit, ahogyan nevezik a vadállatstílusban.

19. ábra. Növényevő ragadozó általi marcangolása Szkíta-szaka lovas nyeregtakarójának dísze. Hegyes Altáj Kr. e. IV. sz.

19a. ábra. Szkíta-szaka övcsat része I. Péter szibériai gyűjteményéből. Kr. e. VI – V. sz.

A szakrális marcangolási jelenetekben két világ – a ragadozó (Ég, Atyaisten) és a növényevő (Föld, Istenanya) (19. a ábra). Ámbár a növényevő teste szokásosan vagy megcsavarodva, ezzel a világegyetem két fázisát jelölve: az állat első része – az élet, nyár (meleg); a hátulsó része – halál, tél (hideg), vagy a növényevő maga alá húzva a lábait fekszik, a felső része – az «élet» dinamikáját szimbolizálja – a statikus alsó rész a «halált» (20. a, b ábra).

20. ábra. Szkíta aranyszarvas a Kul-Oba kurgánból. Kr. e. IV. sz.

20a. ábra. Szkíta aranyszarvas a Kosztromai kurgánból. Kr. e. VI. sz.

20b. ábra. A világegyetem alsó és felső szintjének ábrázolása a mitologikus állat testének elcsavarása szimbolikájában. A szkíta Szkíta-szaka vezér tetoválás részlete a második paziriki kurgánból. Hegyi Altáj. Kr. e. V. sz.

Ebben az esetben a ragadozó ábrázolása a szkíta kard-akinákkal van összekapcsolódva, ami pedig a megtermékenyítő halál véres színárnyalatát vitte bele a a szimbolikájába, amely nélkül nem születik új élet.

Lényegében ez az ideológia ismert minden nép hagyományos beavatási szertartásaiban.

Az ókori gondolkodás nem tudta elképzelni, hogy a világegyetem «az isteni mozgatója» valaha is megállapodna, mint ahogy az ókor emberének nem jutott az eszébe sem a «Kozmosz» teste, sem a «Káosz» testnélkülisége. Számára a világ egyetlen ősförméből született, és az öt megtöltő dolog minden ellentmondásosságukkal együtt is ugyanakkor keletkeztek. Az élők a halottakkal, a nők a férfiakkal, a szép a rúttal, a jó a gonosszal együtt. Ez az elvet juttatja eszünkbe a «jang» és «jin», a világegyetem kezdetének a kínai hagyományokból közismert két elválaszthatatlan fogalompárja, amelynek a szimbolikája a régi világnézet minden területét áthatotta.

A kínai hierogramma pontos ismétlődését láthatjuk a szkíta vadállatos stílus egyik legjobb alkotásában, a küzdő ragadozó ábrázolási sémájában (21. ábra, a, b). A hajdani mester a statikus figurát örökösen a saját tengelye körüli forgásra készítette, a test elülső részét (Kozmosz) a hátulsóra (Káosz) változtatva, s ezzel az örökös mozgással jelképezve az élet újjászületésének a folyamatát.

21. ábra. A világegyetem örökös mozgásának eszméje önmagába visszatérő aranypárducként. I. Péter szibériai gyűjteménye. Kr. e. VI-V sz.

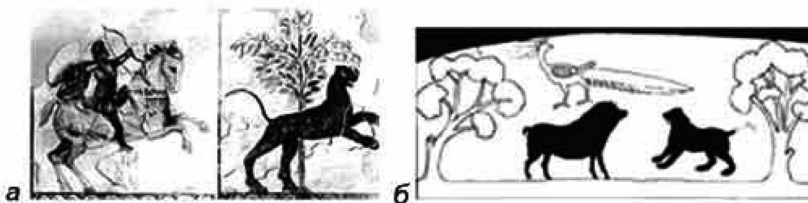
21a. ábra. A világegyetem örökös mozgásának ábrázolása. Második Paziriki kurgán. Kr. e. V. sz.

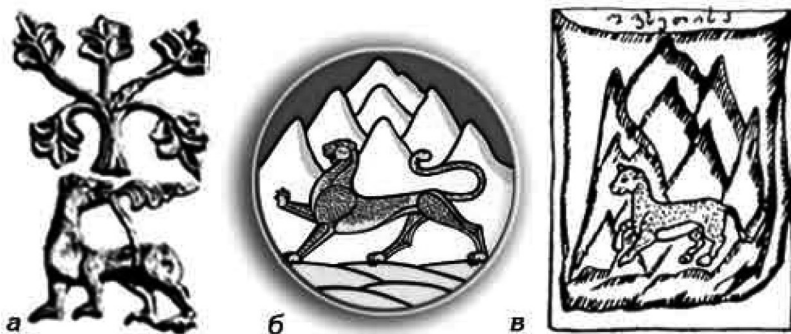
21b. ábra. A világegyetem örökös mozgásának ábrázolása. Második Paziriki kurgán. Kr. e. V. sz.

- (a) – A világegyetem szkíta heraldikai jelképe – a Világfát őrző párduc (leopárd), amely alatt elhelyezett fekvő kos – a világi jólét áldozati alakja. Szkíta ezüstitűkőr részlete. Kr. e. VII. sz.
 (b) – Szogd heraldikai jelkép – párduc (oroszlán) a föld vizei melletti hét magaslaton van elhelyezve, és a Világfát őrzi, az észak-iráni hasonlóval azonosan. Ezüstitűl, Kr. e. V. sz.
 (c) – Szkíta-szaka heraldikai jelkép. Iszik-kuli kurgán, Kr.e. V – VI. sz.

- (a) – A szarmata háború emlékművén ábrázolt lovas és a Világfát őrző párduc egymás szinonimái. Római temetkezés. I-II. sz.
 (b) – A világ szarmata képe, amelyen az ég – pávakakas, középtűt pedig a Világfát őrző, a világ két forrása – a párduc és a vadkan. Kerics. II. sz.

- (a) – A Világfa mellett álló párduc régi észak-iráni jelképet támaszt fel. A vlagyimiri Demeter székesegyház díszítményének a részlete. 1194 – 1197.
 (b) – Az Észak-Oszét-Alánia Köztársaság állami címere
 (c) – Grúz kézíratos hártýán ábrázolt középkori alán-osztét címer. 1735.

22. ábra. Észak-iráni heraldikai szimbolika

Itt minden az állandó változás folyamatában található. A változás szüntelenül tart. Az egyik változás már akkor elkezdődik, amikor a másik még be sem fejeződött, a világ polifonikus sokarcúságát mutatva. Azt is megjegyezzük, hogy az ábrázolt ragadozó férfiöv csatjaként, azaz a szimbolikáját ismételve: felcsatolva (az övet) – Kozmosz, levétve – Káosz. E szimbolikához későbben még visszatérünk.

Az ellenfél (a növényevő) hiánya ebben az állandó kettősben a ragadozó testének a világegyetem felső zónájában való ábrázolásával helyettesítődik. Ehhez a macskaféle ragadozó ősidóktól az észak-iráni népeknél – szkítáknál, szarmatáknál, alánoknál – jelképként szolgált, és a heraldikai jelképeikben szerepelt (22. ábra), az alán-oszét nart eposz pedig közvetlenül felhívja a figyelmet az ősi jelképre – a párducra, amely a világfa tövénél sertést marcangol, – mint a hatalmas vitéz, a nart Batradz zoomorf képe, akit a kutatók az atmoszféra szkíta istenével, Arésszel hoznak összefüggésbe.

23. ábra Istenített-harcos ábrázolása Szogd terrakotta VI – VII. sz.

Annak a témának illusztrációiként szolgálhat az a terrakotta lap, amelyet a régi Szogd területén találtak, rajta egy bálványozott harcos van ábrázolva háromágú szigonnyal, a jobb kezében démonikus lény levágott fejét tartva. Mögötte macskaféle ragadozó – az ő hiposztázisa (23. ábra).

Azonban ne feledjük, a növényevő ragadozó általi marcangolásának van még egy oldala – az erotikus. Ebben a helyzetben a ragadozó a világ férfi eredetét személyesíti meg – a hím-nemű «felső részt», az Ég–Atyát, a növényevő a világ női eredetét, a nöstényt, a földet, annak az anyai, szülő szerepét. A régiek hittek abban, hogy mindegyik halál új születéssel jár, tehát megtermékenyítő. A szkíta kard – az akinak ezért a szkíta kőszobrokon mintegy falloszt jelképezett, a férfi szexuális, nemző erejét – a nemzetségfőét és a harcosét. Az antik történészek többsége rögzítette az észak-irániak szertartását – a földbe szúrt kardra (szablyára) történő esküvést, amely a XIX. század végéig létezett az oszétek hagyományos szertartásaiban.

Az egyszerű rituális konstrukció a régiek tudatában visszaidézte a legfontosabb kozmogóniai témát – a világ teremtését, nemzését, a Kozmoszét, amelyben az Isten-Atya (villám – kard – fallosz) részt vett, egyesült a Föld-Anyával, megteremtve az életet, a mozgást, a tüzet. Az ó-indiai hagyományokban (upanisádok) a nővel való közösülést mint a földi tűznek hozott áldozatot tekintik. A férfi, a nőhöz közeledve így szól: «Én vagyok – az Ég, te vagy – a Föld». A nő azt válaszolja neki: «Ha te leszálltál hozzám, mint áldozati oltárhoz, akkor nagyobb boldogságot nem is kívánhatnál, mint amit velem nyersz el».

A szarvasagancsok és a fa tüze a tűzhelyen ugyanazt a szakrális gondolatot idézi vissza, az újjászületésért történő halált, a családért való elégést (Kozmoszért). Ezért «a saját tűzünk» – részét képezi a családi Életfa életerejének. A Fához (a tűzhely láncához) vezették oda Oszétiában a család új tagját (a menyasszonyt, az újszülöttet), vagy ha a vérbosszúra szolgáló tettet elkövető személy a házi tűzhely láncát megérintette a kezével, védelmet élvezett. Ezért magyarázza a régi oszétéknél a ház utolsó férfi tagja temetési szertartásának rejtett gondolatát, amikor a felesége a nyakába akasztotta a házi tűzhely láncát. A ház elveszítette az egyik életerő központját. Férfi nélkül (Égi-Atya nélkül) lehetetlen a családi Életfát tápláló rituális családi tűz meggyújtása. Ebben a vonatkozásban említésre méltó a «Szent György és a három fivér» oszét legenda fejezete, amelyben az églakó versenyt ajánl az ellenfeleknek: «Íme, ezt a két almamagot bedobom a tűzbe, az egyik Afszati fiáé, a másik a társáé. Akinek a magjából holnap reggelre virágzó fa nő ki, azé legyen a lány keze». Nem nehéz rájönnünk, hogy az égi istenség a családját rakja az alsó tűzbe, amelyből csak Világfa nőhet ki.

Az Életfa szimbolikája a Vlagyikavkái Múzeumban található tűzhely láncát szimbolizáló tárgyak alulról és felülről is olyan növényi mintával díszítettek – fenyővel (fácskával), amelynek jobbra és balra is tizenkét-tizenkét ága van. Maga a lánc pedig kilenc szemből áll. Ha visszaemlékszünk rá, mindkét szám (a kilenc és a tizenkettő is) a Világfa kozmogóniai elképzeléséhez kapcsolódik (24. ábra).

24. ábra. Hagyományos oszét tűzhely fölötti lánc a család és a nemzetség szent tárgya.

Jegyezzük még azt is meg, hogy a tüzet (a meleget) a hagyományos mitológiákban a föld termékenysége alapjának tekintik. Ez teszi lehetővé a számunkra, hogy közös szimbólumokként tekintsük a női istenségek, a tűz és a föld szerepét, amelyeknek a világ sok vallásában a kígyó a közös jelképe. Az oszét társadalmi rítusokban a kígyót a ház középpontját jelölő házi tűzhely őrzőjének tekintik, s gyakran a tűzhely fölötti láncsal asszociálják. A tűzhely azonban az észak-iráni föld istennő ismertető jele is, aki nemcsak a földi tűz őrzőjének szerepét tölti be, hanem a megszentelt középpontot is megjelöli, amely körül a férfi szakrális világ forog, napisten. Ezt a gondolatot jól szemléltetik a Zilgin gorodiscséből származó szarmata-alán tálakon, amelyeknek a közepén összetekeredő kígyó van ábrázolva, amelyet négy macskaféle ragadozó vesz körül (25., a ábra)

25. ábra. Szarmata-alán tál középpütt összetekeredő kígyó ábrázolásával Zilgin gorodiscséből. Észak-Oszétia. II – V. sz.

25a. ábra. Szarmata-alán tál középpütt összetekeredő kígyó ábrázolásával Zilgin gorodiscséből. Észak-Oszétia. II – V. sz.

Ne zavarjon meg bennünket, hogy az általunk vizsgált téma nem a föld alatt, hanem a víz alatt történik, ahol a lányok-madarak víz alatti élőlények – nimfák alakját öltik magukra. Már megjegyeztük, hogy a föld, mint a nemzés forrása elválaszthatatlanul a vízhez kapcsolódik. Például az «aszparasz» indiai mitológiában a vízi nimfák fákon élnek, azonban A. Sz. Puskinnál azt olvashatjuk «Ott a csoda: ott manó kószál, az ágakon sellő ül»... Nem kell csodálkoznunk az összehasonlítás, a szláv sellő, az indiai nimfa és az oszét vízi tündér ugyanabból a forrásból származtak, az indoeurópai kulturális örökségből.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A házassággal kapcsolatos migráció szabályozása az Egyesült Királyságban

Carver, Natasha: 'For Her Protection and Benefit': The Regulation of Marriage-Related Migration to the UK = Ethnic and Racial Studies, Vol. 39, 2016, No. 15, 2758–2776. p.

A házasságok tekintetében kettős mérce alakult ki az Egyesült Királyságban. Ha a házasság két brit (vagy EU) állampolgár között jön létre, akkor az nem más, mint egy szerződés, amelynek megkötésében az állam közreműködik. Ha azonban az egyik fél nem brit (és nem is EU) állampolgár, a házasság egyfajta jogállapottá válik, amelyet egy akadémikuskodó, mindenbe belekíváncsiskodó állam igyekszik kontrollálni. A szerző véleménye szerint a szabályozásnak ez a kettőssége a „brit nemzeti karakter” etnikai percepciójában gyökerezik, a „más” (bőrszínű vagy vallású) migránsokra pedig fenyegetésként tekintenek. A brit történelem során a nőket különösen sok diszkriminatív rendelkezés sújtotta a külföldiekkel kötött házasság terén. A cikk célja, hogy történelmi perspektívába helyezze és megvizsgálja a törvényi szabályozásban tetten érhető társadalmi (nem- és etnikumspecifikus) értékítéleteket és a szabályozás mögött meghúzódó politikai szándékot.

Az 1753-as házasságról szóló törvény rögzítette először az állam szerepvállalását a házasságkötésben. A törvény meghatározta az életkor alsó határát, előírta, hogy a vérrokonság foka szerint kik köthetnek házasságot, és csak azon házasságokat ismerte el, amelyek az egyház, illetve az állami közigazgatás berkein belül kötettek. Nem határozta meg azonban a házasság célját – és ez ma sincs másként. A brit állampolgárok összeházasodhatnak úgy is, hogy valójában sosem kívánnak együtt élni vagy elhálni a házasságot. Házasodhatnak adózási vagy örö-

kösödési okokból, esetleg gondoskodás céljából. Nem szükséges, hogy a házasság szerelmi, érzéki, stabil, hűséges, tartós vagy elégedett kapcsolat legyen. (Ebből a felsorolásból azóta is csupán a tartósságra vonatkozó kitévelt módosította az 1969-es válási törvény, amely meghatározta, hogy mennyi idő után bontható fel egy házasság.) 2014 márciusa óta az azonos neműek házasságát is lehetővé teszik a brit törvények, amit átvetettek a házassági bevándorlással kapcsolatos szabályozásba is.

Az elmúlt hatvan évben az Egyesült Királyságban jelentősen átalakult a házasság intézményének megítélése és gyakorlata. A házasságkötés időpontja kitolódott, a válások száma pedig drámaian megnőtt. Sokan egyáltalán nem kívánnak házasságot kötni. Egyes kutatók ezt a tendenciát a hagyományos kenyérkereső férfi/háztartásbeli nő modell racionális eltörléseként üdvözik, amely a szexualitást többé már nem a szaporodáshoz, illetve a házasság intézményéhez köti. Mások a romantikus szerelem előtérbe kerülésére hívják fel a figyelmet. Ugyanakkor az Egyesült Királyságban a házasság alapvetően két ember magánügye, és ennek a házasságnak az okát és célját az állam nem firtatja. Nincs tehát olyan házasságideál, amelyre törvényileg rászorítanák a brit állampolgárokat.

Az EGT-országok állampolgárainak joguk van belépni az Egyesült Királyságba és magukkal hozni EGT- vagy nem EGT-állampolgár házastársukat is. Nemzetek fölötti intézmények és jogrendszerek garantálják ahhoz való jogukat, hogy házastársukkal együtt szabadon mozgoghassanak; nincsenek anyagi vagy egyéb megkötések. A brit állam azonban nem szívesen engedelmeskedik az uniós szabályozásnak abban az esetben, ha a házastárs nem EGT-állampolgár. Az EGT-országok állampolgárait az Egyesült Királyság „hasonszőrűnek” tekinti, ezért a velük kötendő házasságokat nem érzékeli veszélyforrásként. Amikor azonban olyan házastársak vándorolnának be az Egyesült Királyságba, akik anyagiilag nem függetlenek és várhatóan tovább gyarapítanak a bevándorlótól leszármazó, a „brit nemzeti karaktert” felhígító lakosok számát, az állam igyekszik ezt törvényekkel kivédeni.

Az ilyen jellegű, etnikai alapú, nemzetvédő törvényeknek mindig is az egyik alappillére volt, hogy a nőkre jogi értelemben cselekvésképtelen, illetve eltartott állampolgárokként tekintettek, akik helyett az

államnak kell felelősen cselekedni. A nők azon képessége, hogy „átörökítsék” a nemzeti identitást, sokáig a családi állapotuk függvénye volt. A brit nők egészen 1983-ig nem adhatták tovább gyermekeiknek a brit állampolgárságot, sőt 1949-ig ők maguk is elvesztették azt, amennyiben „szándékosan mentek hozzá egy külföldihez”. A nem fehér brit nők, különösen az ázsiai felmenőkkel rendelkezők csak bizonyos megszorítások mellett mehettek hozzá nem brit férfihoz. A szabályozás célja az volt, hogy korlátozza a házastársi alapon történő bevándorlást a transznacionális közösségekben, illetve azon etnikai kisebbségek körében, amelyek nem Európából származtak és már eleve nagy számban voltak jelen az Egyesült Királyságban (pl. az ázsiaiak).

Ha áttekintjük a külföldiekkel kötött házasság szabályozásának történetét az Egyesült Királyságban, sok érdekességre bukkanunk. Az 1844-es honosítási törvény előtt a nem brit partnerrel kötött házasságot nem szabályozták különösebben, és nem járt semmilyen következménnyel az állampolgárságra nézve. Az 1870-es honosítási törvény azonban külföldivel kötött házasság esetén automatikusan megfosztotta a nőket brit állampolgárságuktól. Ráadásul a házas nőket azonos jogi kategóriába sorolta a gyermekekkel és az örültekkel. Ők – mint jogilag cselekvőképtelen személyek – se lemondani nem tudtak az állampolgárságukról, se továbbadni azt, az állampolgárság tehát az apán keresztül szállt át a törvényes gyermekekre egészen 1948-ig.

Az 1948-as nemzetiségi törvény igyekezett tiszta vizet önteni a pohárba a számos gyarmattal és külterülettel bővült Egyesült Királyság állampolgársági gyakorlatát illetően. Így is maradt azonban egy köztes kategória, amely az „állampolgársággal nem rendelkező brit alattvalókra” vonatkozott, ráadásul a törvény nyomán akadálytalanul beáramolhattak Nagy-Britanniába a Brit Nemzetközösség polgárai. A váratlan migrációra reagálva két migrációs törvény született a 60-as években, amely a házastársi migrációt is érintette. A nagyszámú bevándorlóra fenyegetésként tekintettek: féltették tőlük a szolgáltatásokat, a lakhatási, az iskoláztatási és a foglalkoztatási lehetőségeket, és attól tartottak, hogy felhígul a nemzet. A szabályozás ismét különbséget tett nők és férfiak között. A brit állampolgárságú férfiak továbbra is behozhatták az országba külföldi feleségüket vagy menyasszonyukat, de gyakran

hosszadalmas adminisztratív procedúrán vagy megalázó vizsgálatokon kellett átesniük (pl. a dél-ázsiai nők esetében szüzességi vizsgálaton). A nem nemzetközösségi férjet választó nőknek azt kellett bizonyítaniuk, hogy a férjükhöz való odaköltözés elfogadhatatlan mértékű nehézséggel járna számukra. 1977-től, az „elsődleges szándék” szabályának bevezetésétől kezdve a kérvényezőknél azt kellett igazolniuk, hogy a házasság elsősorban nem azért kötött, hogy a férj az Egyesült Királyságba költözhessen. Bevezettek továbbá egy 12 hónapos próbaidőt. 1980-ban az új konzervatív kormány megerősítette ezt a szabályozást: csak brit születésű (vagy brit születésű szülővel rendelkező) nők hozhattak be külföldi férjet vagy vőlegényt. A nők elleni diszkrimináció megszüntetése érdekében 1985-től kezdve 1997-ig a férfiakra is ez a szabály vonatkozott. Ebben az időszakban leginkább a házasság célja körül folyt a vita, azaz, hogy elrendezett házasságok alapján ne léphessenek be külföldiek az Egyesült Királyságba.

1997-től 2010-ig a munkáspárti kormányok egyre liberálisabb politikát folytattak a gazdasági migrációt illetően, ugyanakkor egyre szigorúbb intézkedéseket vezettek be a családi bevándorlásra vonatkozóan. A céljuk az volt, hogy a harmonikus közösségi együttélés érdekében ne csak számszerű, hanem minőségi migrációkezelés történjen. Ezekben az években a kormány támogatta a képzett munkaerő gazdasági célú bevándorlását, hogy az ország élvezhesse ennek gazdasági előnyeit, viszont a családi alapon történő bevándorlást tovább szűkítette. Habár ez a szabályozás a nemek szempontjából semleges volt, mégis ott rejtett benne a mögöttes feltételezés, hogy a kenyérkeresők inkább férfiak, míg a nők inkább eltartottak (a férjük vagy az állam terhére). A 90-es években ugyanakkor nagyon sok szó esett a bevándorlási család két fajtájáról: az ál menedékkérőkről és a juttatásokra utazókról.

2000 óta is számos olyan intézkedés született, amelynek konkrét célja annak megakadályozása volt, hogy a nemkívánatos migránsok házasság útján letelepedjenek az Egyesült Királyságban. A 2014-es jogszabály arra kötelezte az anyakönyvvezetőket, hogy jelentsenek a külügyminiszternek minden olyan küszöbön álló házasságkötést, amelyben nem uniós állampolgár is érintett. Emellett 2003 óta létezik a „nincs csere” szabály, melynek értelmében a 6 hónaposnál rövidebb (turista)

vízummal rendelkezők nem kérvényezhetik a maradást azzal az indokkal, hogy időközben házasságot kötöttek. 2012-ben a próbaidőt is 5 évre emelték, és ez alatt az idő alatt a hivatali dolgozók részletes kritériumok alapján (pl. közös utódok, együttélés és közös jelzalog) háromszor ellenőrzik a házasságot. A nem uniós féllel kötendő házasság alsó korhatárát 16-ról 21 évre emelték az érdekházasságok kivédése végett. 2012-ben azt is kikötötték, hogy az egyesült királyságbeli eltartó házastársnak legalább évi 18.600 font keresetet vagy 64.000 fontnyi megtakarítást kell felmutatnia öt és fél éven keresztül. Ez az összeg jelentősen meghaladja a minimálbért, ami a női-férfi fizetések közötti egyenlőtlenségeket, illetve a kisebbségi munkavállalók eleve alacsonyabb béreit figyelembe véve különösen a nőket és az etnikumokat sújtja. 2007-ben egy „Élet az Egyesült Királyságban” c. tesztet is bevezettek, amit 2013-ban történelmi ismereteket firtató kérdésekkel egészítettek ki. 2010 óta pedig angol nyelvtudással is rendelkeznie kell annak, aki házastársi alapon kívánja megszerezni a brit állampolgárságot.

Összességében tehát elmondható, hogy míg az Egyesült Királyságon belül, brit állampolgárok között létrejött házasságok minőségéhez az államnak nincs sok hozzáfűznivalója, nem uniós partner esetében a házasságnak egy ideális szerelmi kapcsolat mintázatát kell felmutatnia. Különösen hátrányos helyzetben vannak azok a párok, ahol a nem uniós fél olyan országból érkezik, amelynek népe eleve nagy létszámban képviselteti magát az Egyesült Királyságban (pl. pakisztáni). A házasság útján történő migráció közben tartására a brit állam egy leegyszerűsített, etnikai és nemi alapon megkülönböztető eljárást alkalmaz, hogy a régi, patriarchális felfogás szerint megvédje a „brit nemzeti karaktert”.

Pethő-Szirmai Judit

Faj, etnikum és német identitás: A 2010-es futball-világbajnokság német válogatottjának bemutatása a médiában

Gehring, Jacqueline: Race, Ethnicity and German Identity: A Media Analysis of the 2010 World Cup Men's National Soccer Team = Ethnic and Racial Studies, Vol. 39, 2016, No. 11, 1962–1980. p.

2010-ben a német média büszkén számolt be a nemzeti futballválogatott sikereiről a dél-afrikai világbajnokságon, ahol a csapat bravúros játékkal bronzérmet szerzett. A tudósítások jelentős része a csapat etnikai összetételével (is) foglalkozott, hiszen a 23 játékosból 11 származott nem „tisztán” német etnikumú családból, akik mégis német színekben játszottak és németnek vallották magukat. A német állampolgársággal és annak újradefiniálásával kapcsolatos viták során a középpontba került a nemzeti válogatott etnikai sokszínűsége is. A jelen cikk a német sajtóban és médiában 2010. januártól júliusig megjelent, a politikai spektrum minden szegmensét felölelő anyagokat vizsgálja abból a szempontból, hogy milyen szerepet játszottak a „német állampolgár” és a „német nemzet” egymással versengő definícióinak kialakításában.

2000-ben megváltozott a német állampolgársággal kapcsolatos szabályozás. A cikk ezen változások három folyamányával foglalkozik a német válogatott etnikai sokszínűségét értelmező média tükrében. A szerző először is megvizsgálja, hogy hogyan jött létre egy új, hivatalos kategória a „bevándorló háttérrel rendelkezők” számára, ami lehetővé tette, hogy az állam az etnikai-faji mássággal foglalkozzon anélkül, hogy nyíltan faji alapon határozta volna meg a „németiség” fogalmát. Másrészt a szerző áttekinti a németiség esszenciájával kapcsolatos politikai vitákat. Végül górcső alá kerül az állampolgársági törvény azon kitétele, miszerint az újdonsült állampolgároknak nagykorúvá válásukkor választaniuk kell a német, illetve a szülei állampolgársága között. A 2010-es világbajnok csapat török származású sztárja, Mesut Özil személyén keresztül a szerző azt mutatja be, hogy hogyan erősítette fel az „újdonsült németek” etnikai-faji különbözőségét ez az opciós modell. Úgy tűnik, hogy miközben a Németországban élő külföldiek számára egyre inkább elérhetővé válik a német állampolgárság, a német nemzet

továbbra is leginkább etnikailag és fajilag egységes népként tekint saját magára.

A sport, a politika és a társadalom között bonyolult kapcsolatrendszer áll fenn – nem mindig igaz, hogy a sport csupán tükröt tart a társadalomnak. A sport azonban sokszor kevésbé tűnik átpolitizált területnek, mint más társadalmi intézmények, ezért alkalmasabb arra, hogy olyan érzékeny politikai témákat, mint pl. a nemzeti identitás vagy a faj megvitatásnak. A 2010-es csapat vegyes összetétele nemcsak a korábbi német válogatottak összképével nem vágott egybe, hanem azzal sem, ahogyan számos német a saját nemzetét elképzei. Mivel a csapat pont akkoriban lett ilyen sokszínű, amikor a jus soli állampolgárok első generációja elérte a nagykorúságot, a csapat sokszínűsége a német nemzet változásának is a szimbóluma lett. Miközben a politikai balközép és jobbközép arról vitázott, hogy mit jelent az, hogy „csapat”, hirtelen minden apróságnak megnőtt a jelentősége, így pl. a különböző játéktípusoknak vagy himnuszéneklési szokásoknak.

A sport már az 1800-as évektől kezdve nagy szerepet játszott a német identitás formálásában, amikor is a tornamozgalom alapvetően járult hozzá a német nemzeti öntudat kikristályosodásához és a német állam létrejöttéhez. Sajátos példa volt erre később Hitler „náci olimpiája”, illetve az NDK azon törekvése, hogy az atlétikán keresztül példás szocialista állampolgárokat neveljen. A labdarúgás azért vált különösen fontossá a németek számára, mert a II. világháború kiüresítette a hagyományos német nemzeti jelképeket. Azért is alkalmas terep a vizsgálódásra, mivel a focicsapat hatalmas népszerűségének és a tévéközvetítéseknek hála ezek a műsorok érik el a legszélesebb nézőközönséget.

A 2000-ben elfogadott német állampolgársági törvény alapjaiban változtatta meg azt, hogy hogyan válhat valaki állampolgárrá, és egyfajta korlátozott jus soli elvet vezetett be. A 2000. január 1-je után születettek feltételes állampolgárságot kaptak, amennyiben legalább az egyik szülő korlátlan tartózkodási engedéllyel rendelkezett három éven keresztül vagy rendes tartózkodási engedéllyel nyolc éven keresztül. A tartózkodási engedéllyel kapcsolatos kikötés egyébként a legnagyobb akadálya annak, hogy valaki saját jogán állampolgárságot szerezzen a 2000-es törvény szerint, ugyanis egy ilyen engedélyhez az szükséges, hogy a szülő folyamatosan alkalmazásban álljon ez idő alatt. Ez a kritérium

azt jelenti, hogy a jus soli állampolgársághoz való jog részben a kemény munka függvénye, amely alapvető német értéknek számít. Ezért aztán nem csoda, hogy a Németországban, bevándorlóktól született fiataloknak csupán valamivel több mint fele kapta meg ezen az alapon a német állampolgárságot (igaz, ez is több mint 500 ezer főt jelent). A 2000-es törvény előírja, hogy a jus soli elven állampolgársághoz jutott fiataloknak nagykorúvá válván választani kell a német állampolgárság és a szüleik állampolgársága között, tehát nem lehetnek kettős állampolgárok. Az adatok szerint az első olyan évjárat 98%-a, amely ebben a kategóriában betöltötte a 18. életévét, a német állampolgárságot választotta. Döntésük szintén nagy port kavart: sokan megkérdőjelezték, hogy mennyire érzik valóban németnek magukat, vagy esetleg valami más motiválta őket döntésükben. A kettős állampolgárság tilalma csak a „bevándorló háttérrel” rendelkező, újdonsült német állampolgárokra vonatkozik, a német etnikumú német állampolgárokra nem.

A törvény bevezetése után a német média új terminus után nézett a „külföldi” (*Ausländer*) szó felváltására, és végül a kormány hivatalos verziója ment át a gyakorlatba, azaz a „bevándorló háttérrel rendelkező” (*migrationshintergrund*). A kormány minden olyan német állampolgárt ide sorol, akinek legalább az egyik szülője vagy nagyszülője nem német állampolgár. 2010-ben Németország lakosságának kb. 10%-a (8 millió fő) rendelkezett bevándorló háttérrel. A hétköznapiakban ez a terminus azokat jelöli, akiket faji szempontból megkülönböztetnek Németországban. A német fociválogatottal kapcsolatban nem akkor lett téma a játékosok „bevándorló háttéré”, amikor külföldi születésű játékosok is bekerültek a csapatba, hanem amikor olyanok jöttek, akik „nem néztek ki” németnek. Így tehát a lengyel származású, gyerekkorában átkerült Miroslav Klose és Lukas Podolski személyét egyáltalán nem övezte vita, sőt az ő esetükben pont a német gyökereket hangsúlyozták. Ezzel szemben Özil és Boateng német identitását sokszor megkérdőjelezzik, holott mindketten Németországban születtek, viszont a külsejük miatt fajilag megkülönböztetik őket. Ez is arra utal, hogy a fehér többségi etnikai csoport faji-etnikai szempontból „semlegesnek” számít, a többiek viszont megkülönböztető jegyként viselik eltérő származásukat. A „bevándorló háttérből” való származás tulajdonképpen egy eufemizmus arra, hogy

egyres németeket „másként” kezelhessenek a rasszizmus vádja nélkül. Ez a nyelvi újrafogalmazás azonban nagyon is gyakorlati következményekkel jár az elszennvedőire nézve, mivel a „bevándorló háttéren” alapuló diszkriminációt a társadalom nem tekinti „valódi rasszizmusnak”.

A 2000-es évek kezdetétől a Német Labdarúgó Szövetség egyik fő prioritása az volt, hogy minél több külföldi származású játékost toborozzon a csapatba. Így fordulhatott az elő, hogy 2010-ben a német válogatott 23 játékosa közül 11 akár más ország színeiben is pályára léphetett volna. A média és a politikusok egyaránt ódákat zengtek a csapat multikulturális jellegéről (a szélsőjobbot leszámítva). A balközép gyakran „M generációként” hivatkozott a csapatra (M, mint multikulturális), amely egyfajta romantikus metaforaként azt jelképezte, hogy a német közösség egy olyan szép jövő előtt áll, amelyet nem a közös vér, hanem a közös célok határoznak meg. A jobbközépen Angela Merkel kancellár a külföldiek sikeres integrációjának mintájaként emlegette a csapatot. A balközép az új játéktílus „etnikai eredetét” hangsúlyozta, és ezáltal a játékosok „kötőjeles” identitását erősítette, azaz afrikai-németségüket vagy éppen török-németségüket. A balközép ezzel tulajdonképpen azt kívánta demonstrálni, hogy a diverzitás milyen hozzáadott értéket képviselhet a német társadalomban. Ezzel ellentétben a jobbközép számára a csapat összetétele azt igazolta, hogy a „jó bevándorlók” levetkőzték a származásukból adódó különbségeket, és igaz németekké váltak. A jobbközép tehát azokat a bevándorlókat öleli a keblére, akik az integrálódás mellett döntenek, keményen dolgoznak, és ennek köszönhetően maguk is németté válnak. Szerintük a játékosok sikere azon múlt, hogy hajlandóak voltak asszimilálódni, nem pedig kettős etnikai identitásukon: nem játszanak másképp azért, mert török-németek vagy ghánai-németek, hanem pont azért sikeresek, mert úgy játszanak, mint a németek. A jobbközép számára tehát a nemzeti válogatott sikere a honosítás folyamatának beteljesedése.

Mesut Özil személye ebből a szempontból különösen érdekes. Özil harmadik generációs török bevándorló Németországban, aki túl idős volt a 2000-ben bevezetett jus soli állampolgársági programban való részvételhez. A 2010-es világbajnokság kapcsán Özil úgy döntött, hogy a német válogatottban kíván játszani, amivel felvillanyozta, de meg is lepte a német szurkolókat. Özil ugyanis gyakorló muzulmán, aki a nemzeti himnusz alatt a

Koránt mondja magában, ráadásul a bevándorlási háttértörténete is más, mint a többieké. Abból a németországi török közösségből származik, amely már az 1960-as évek óta jelen van az országban, és amelyre a legtöbb német „asszimilálhatatlan tömbként” tekint, a multikulturalizmus kudarcának megtestesülését látva benne. A törökellenes előítéletek meglehetősen erősek Németországban. A legtöbb német nem szeretne törökök szomszédságában élni, nem örülne egy német-török házasságnak a rokonságban, és úgy véli, hogy az iszlám nem egyeztethető össze a nyugati kultúrával. Özil döntése azért is volt meglepő, mert a hasonló háttérű játékosok a múltban Törökországot választották. Felmerült viszont a kérdés, hogy német-e egyáltalán Özil, és ha igen, mennyire. Mit jelent manapság németnek lenni? Vajon változott-e a németiség fogalma Németország növekvő sokszínűségének köszönhetően? Egy török származású zöldpárti politikus, Özdemir megállapította, hogy ő és Özil gond nélkül össze tudja egyeztetni a nemzeti identitását – már ha hagyják. Özil maga is azt nyilatkozta, hogy úgy érzi, tud egyszerre muzulmán és német lenni, büszkeséggel tölti el a német himnusz, és németnek érzi magát még akkor is, ha közben a Koránból mond verseket. Önmagára az integráció sikeres példajaként tekint. A jobbközép sajtó – Angela Merkelkel az élen – a „jó bevándorló” mintajaként sztárolta Özilt, hiszen Özil elfordult Törökországtól és Németországot választotta. Merkel mindig is azt hangsúlyozta, hogy a bevándorlóknak a sikeres integráció érdekében jobban németté kell válniuk.

Az, hogy a németeket ennyire meglepte Özil döntése, azt mutatja, hogy nem igazán számítanak arra, hogy a jus soli állampolgárok a német állampolgárságot fogják választani – pedig valójában a többségük ezt teszi. A jobbközép álláspontja szerint a jus soli németeknek meg kell változtatniuk a természetüket, hogy igazán németekké válhassanak. A balközép ugyanakkor a különbségek eltörlésével szemben a multikulturális identitás gazdagságát, a „kötőjeles identitás” értékét hangsúlyozza. Az, hogy a vezető politikai pártok ekkora érdeklődést tanúsítottak a nemzeti fociválogatott iránt, jól mutatja a sport fontosságát a társadalmi intézmények sorában. Ugyanakkor a sport mint szabadidős tevékenység egy olyan terep lehet, ahol felszabadultabban lehet beszélgetni olyan témákról is, amelyek egyébként tabunak számítanak.

Pethő-Szirmai Judit

Trump és a Szentföld

Allin, Dana H. & Simon, Steven N.: Trump and the Holy Land – First, Do Not Harm = Foreign Affairs, March/April 2017, 37–45. p.

Harry Truman óta minden amerikai elnök a békét keresi Izrael és arab szomszédai között, Lyndon Johnson óta mindegyikük ellenzi újabb zsidó telepek építését az Izrael által 1967-ben megszállt területeken, és Bill Clinton óta mindegyikük a két államban gondolkodó megoldást támogatja, amelynek értelmében Izrael biztonságban és elfogadottságban létezhetne a Közel-Keleten, és a palesztinok is élhető és önálló államukban igazgatnák saját ügyeiket. E célok elérése sosem volt könnyű, és a békére való törekvéseket hol ezen, hol azon az oldalon fúrták meg. A palesztin vezetők sokszor nem tudták vagy nem akarták megragadni a diplomáciai lehetőségeket, a jelenlegi izraeli Netanjahu-kormány pedig olyan szélsőséges csoportokat képvisel, amelyek számára Izrael csak a palesztin ambíciók figyelmen kívül hagyásával létezhet. Habár az Obama-kormány megpróbálta kimotozítani a helyzetet a jelenlegi kátyúból, nem járt sikerrel. A minimális elvárás az új amerikai kormánnyal szemben az lenne, hogy ne rontson a helyzeten, tehát továbbra is ellenezze a megszállt területeken való zsidó építkezést, és azt támogassa, hogy a palesztinok békés úton szerezzenek érvényt követeléseiknek.

Donald Trumpot azonban más fából faragták. Őt nem hatja meg sem a palesztin állam sorsa, sem a telepek épülése, tehát gyakorlatilag az izraeli jobboldallal szimpatizál. Hatalomra kerülésével erőteljes remények ébredtek ebben a táborban, hogy Amerika többé nem gördít akadályt a palesztin területek bekebelezése elé. Az izraeli konzervatívok arról ábrándoznak, hogy – Obama óvatosságát mellőzve – az USA és Izrael együtt harcol majd közös ellenségeik, Irán és a radikális iszlám ellen. Más izraeliek azonban attól tartanak, hogy ez a régóta napirenden lévő kétállamos megoldás végét jelenti. Habár a megszállás közvetlen anyagi költsége viszonylag alacsony, és a diplomáciai kár is enyhíthető, hosszú távon sokat árt Izraelnek. A további megszállás feltételezi, hogy a palesztinokat megfosztják állampolgári jogaiktól, ami Izrael demokratikus, alkotmányos rendjét is aláássa.

A NATO-hoz hasonlóan az USA és Izrael szövetsége sem csupán kölcsönös stratégiai érdekekre, hanem kulturális kapcsolatokra és közös demokratikus értékekre épült. A közös értékrend azonban a kulturális és demográfiai változások hatására mára elhalványult, és meggyengítette az izraeli-palesztin békefolyamat látványos kudarca is. Obama megpróbálta eltántorítani Izraelt a további építkezésektől, cserébe viszont nagyobb anyagi segítséget nyújtott, főleg a rakétaelhárítás terén. Ezt a támogatást azonban elhomályosították más ügyek és törésvonalak, amelyek a térség drámai átredeződése nyomán keletkeztek. Az izraelieket megdöbbenette, hogy Mubarak egyiptomi elnököt amerikai segítséggel mozdították el a pozíciójából, és hogy az USA együttműködött a Muszlim Testvériséggel. Izrael azt is aggodalommal figyelte, hogy Obama végül nem hajtott végre légi csapásokat Szíriában a vegyi fegyverek bevetésére adott válaszul. Az USA Irán esetében is csalódást okozott Izraelnek. Netanjahu számára elfogadhatatlan volt, hogy az iráni paktum egy látens nukleáris programot hagyott Irán kezében, még ha egy évtizedig biztosan nem is jelent újabb fenyegetést. Izrael azt is kifogásolta, hogy az USA szemet huny Irán térségbeli agressziója felett. Ezek az eltérő nézőpontok és prioritások olyan mély szakadékot nyitottak az USA és Izrael között, amelyek stratégiaileg már-már szembefordították egymással a két országot.

John Kerry külügyminiszter kitartóan küzdött a békefolyamat előmozdításáért, de hiába. Az, hogy Obama korábban oly hajthatatlannak mutatkozott a zsidó telepek befagyasztását illetően, és hogy barátilag viszonyult a világ muzulmánjaihoz, mély bizalmatlanságot ébresztett Izraelben. Ugyanakkor a Fehér Háznak is megvolt az oka a bizalmatlanságra, hiszen Netanjahu nem éppen a kétállamos megoldás híveként viselkedett. 2016 decemberében aztán, amikor az ENSZ Biztonsági Tanácsa határozatban szándékozott elítélni a további zsidó telepek építését, az USA nem védte meg szokásos vétójával Izraelt, hanem tartózkodott. Netanjahu ezt szégyenteljes hátbatámadásnak nevezte, Trump pedig a Twitteren üzent Izraelnek, hogy tartson ki addig, amíg ő kerül az elnöki székbe. Az ENSZ-határozat azonban semmilyen áttöréssel nem kecsegtetett, és nem akasztotta meg a békefolyamatot, mivel nem volt mit. Az Obama-kormány számára viszont ez volt az utolsó esély, hogy

még Trump hatalomátvétele előtt beleszóljon a megállapodás tartalmába.

Bármely új kormány számára bölcs döntés lenne, ha felismerné, hogy a két ország elhidegülése nem csak a vezetőik közötti személyes ellentétéről szólt. Valójában a két ország és társadalom régóta távolodik egymástól. Most az lenne a legfontosabb, hogy az erkölcsi kapcsolatra helyezték a hangsúlyt, és minimalizálják a stratégiai nézeteltéréseket. Érdeemes felidézni, hogy a Bush-kormány, miközben Izrael stratégiai partnereként harcolt a terrorizmus ellen, nem szorította háttérbe a demokratikus értékeket, és nem nyugodott bele, hogy a palesztinok jogfosztott állapotban éljenek a megszállt területeken. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás után az USA-nak és Izraelnek újra közös lett az érdeke: az iszlám radikalizmus elleni küzdelem. De még itt sem teljesen ugyanazt értették a fenyegetés alatt: míg az USA az al-Kaida és az Iszlám Állam ellen harcol, amelyek nem különösebben fontosak Izrael számára, ez utóbbi figyelme a Hamász, a Hezbollah és a palesztin Iszlám Dzsihad felé fordult inkább. Sőt, mikor az USA csapatokat küldött Afganisztánba és Irakba a terrorizmus elleni harcban, magas rangú amerikai katonai vezetők úgy látták, hogy az Izraellel való kapcsolat akadályozza az amerikaiakkal való együttműködési hajlandóságot a Közel-Keleten.

Most tehát itt lenne az idő egy merész és nagy ívű szerződés megkötéséhez az USA és Izrael között, amely újra összekapcsolná az erkölcsi és a stratégiai dimenziókat. Ebben az USA-nak el kellene köteleznie magát Izrael védelme mellett, Izraelnek pedig cserébe el kellene fogadni az USA régóta képviselt álláspontját a kétállamos megoldással kapcsolatban. Csakhogy kicsi az esély, hogy egy republikánus kormány ragaszkodna ezen paraméterekhez, vagy hogy Izrael hajlandó lenne elfogadni azokat. Pedig a kétállamos forgatókönyv az egyetlen olyan megoldás, amelyben találkozhat az USA erkölcsi kötelessége Izrael iránt és a demokrácia iránti elkötelezettsége.

Iránt illetően az USA-nak és Izraelnek azon kellene munkálkodni, hogy betartassa, ne pedig aláássa a nukleáris megállapodást. Trump Izraellel kapcsolatos eddigi kijelentéseiből nem sokat lehet kihámozni. Azt mondta, első dolga lesz felülről az Iránnal kötött megállapodást; hogy az iráni hajókat egyszerűen kilövik, ha támadólag lépnek fel, és

hogy az amerikai nagykövetséget Jeruzsálembé, „a zsidók örök fővárosába” költöztetik. Trump úgy vélte, hogy az ő kampánya volt minden idők „leginkább Izrael-barát” kampánya, és még hallgatólagosan sem bólintott rá a kétállamos megoldásra. Ellenben saját csődjogászát, David Friedmant nevezte ki nagykövetté, akinek közeli kapcsolatai vannak az izraeli telepes mozgalommal, és aki antiszemitizmussal vádolta Obamát.

Trump persze olyan minisztereket is gyűjtött maga köré, akik a hagyományosabb, kétállamos irányvonalat képviselik. Ilyen pl. Rex Tillerson külügyminiszter, illetve James Mattis tábornok. Ők belekapaszkodhatnak Obama búcsúajándékába, az ENSZ Biztonsági Tanács határozatába. Úgy tűnik azonban, hogy az új amerikai vezetés mindkét országra nézve veszélyesebb vizekre evez. Ha például Trump elné, hogy Irán kitáncoljon a nukleáris megegyezésből, Teherán feltehetőleg újratekdené az atomprogramját. Ezúttal Trumpnak már nem lenne meg a szükséges nemzetközi támogatása az újabb szankciókhoz, tehát csak fegyverrel lehetne eltántorítani Iránt – egy időre legalábbis. Így végeláthatatlan háború törne ki. Ráadásul a Trump-féle terrorellenes szövetségnek nem sok értelme van stratégiai szempontból. Trump ugyanis nemcsak hogy megtiltotta a muszlimok számára a belépést az USA-ba, hanem olyan nemzetbiztonsági tanácsadót nevezett ki (Michael Flynn tábornok személyében), aki az iszlámot „rosszindulatú daganatnak” nevezte, illetve a vallás álcája mögé bújó politikai ideológiának. Az ilyen jellegű kijelentések már a kampány során is sokat ártottak, de ha politikai tettekre is váltják őket, még jobban elidegenítheti a muszlimokat. Ez pedig súlyos nemzetbiztonsági következményekkel járhat, és végképp megrendítheti az amerikai nép bizalmát a kifelé tekintő külpolitikában. Ez pedig Izraelnek sem használna.

Sokan azt mondják, hogy mivel a kétállamos megoldás nem tűnik működőképesnek, itt az idő, hogy radikálisabb irányba mozduljanak el. Csakhogy ha Izrael szabad kezet kapna, és még több telepet létesíthetne Ciszjordániában, vagy végleg annektálhatná a területet, az 2,5 millió palesztinben ébresztene még nagyobb kétségbeesést és dühöt, és egy újabb palesztin felkelés robbanna ki, amit Izrael még keményebben szorítana vissza. Az efféle erőszak – még ha Trump jóváhagyásával történne is – megütközést keltene Amerikában, és aláásná azokat a közös

értékeket, amik mentén az elmúlt hét évtized során Amerika és Izrael egymásra talált.

Nem kizárt, hogy Trump és Netanjahu egyesítené az erejét Putyinnal, a francia Nemzeti Fronttal, a Brexit-párti britekkel és az indiai hindu nacionalistákkal, hogy megvédjék a nyugati kapitalizmust egyfajta zsidó-keresztény civilizációs szövetségben. Trump követői vajmi keveset aggódnak a palesztinok jogai miatt. Csakhogy a Trump-féle értékekre alapozott USA-Izrael szövetséggel van egy kis baj: hívei egyre öregebbek az USA-ban, így relatíve egyre kevesebben lesznek. Eközben mind a jobb-, mind a baloldalon olvadni látszik az amerikaiak zsigeri cionizmusa. Márpedig ha Trump úgy kormányoz majd, ahogyan kampányolt, akkor az általa képviselt nézeteket az USA választóinak több mint fele elutasítja, sőt a Trumpgal való túl közeli kapcsolat besározhatja az izraeli kormány imázsát is.

A demográfiai változások politikai hatásairól felelőtlenség lenne találgatásokba bocsátkozni. Mindenesetre az alt-right antiszemitizmusa nem teszi szimpatikusabbá Trumpot az amerikai zsidó közösség szemében, akik túlnyomó részt Hillary Clintonra szavaztak. És ott van a baloldali illiberalizmus is, amely az anticionizmus mellett szórványosan felbukkant az amerikai kampuszokon. Az bizonyos, hogy a Trump-évek még erőteljesebb polarizációt hoznak majd. Az izraeli jobboldal veszélyes szövetségest választott a republikánusok személyében. Ráadásul a „mézeshetek” mindent elnéző amerikai hozzáállását össze kell valahogy egyeztetni a Trump által meglehetősen szűken értelmezett amerikai érdekekkel. Trump a szövetségeket is ár-érték alapján ítéli meg, és már sokszor hangot adott azon véleményének, hogy a távoli térségek oldják csak meg a saját gondjaikat. Lehet, hogy izraeli politikusok joggal gondolják, hogy Trump szemet fog hunyni az egyoldalú izraeli lépések felett, ez viszont destabilizálhatja a helyzetet, és fegyveres konfliktusba döntheti az USA-t.

Ugyanakkor, mivel Trump kampánya és elnöki hatalomátvétele minden amerikai politikai normát meghazudtolt, talán hiba a Trump-kormány politikáját a kampány alapján megjósolni. Még az is lehet, hogy Trump pozitív értelemben okoz csalódást, és az az ambíció kerekedik felül benne, hogy ő lehessen az az elnök, aki békét teremt

Izrael és a palesztinok között. Mivel azonban Izraelt pillanatnyilag politikai aránytalanság jellemzi egy erőtlen, zsugorodó balközéppel és egy széles körben, különösen a fiatal izraeli zsidók között népszerű jobboldallal, illetve látva a Közel-Kelet jelenlegi siralmas állapotát, arra is van esély, hogy szerencsétlen politizálással vagy akár Twitter-üzenetekkel is jelentős károkat lehet okozni.

Pethő-Szirmai Judit

Trump és Kína

Shirk, Susan: Trump and China – Getting to Yes With Beijing = Foreign Affairs, March/April 2017, 20–27. p.

Az elmúlt években Kína erőfitogtatásba kezdett. Fittyet hányt a nemzetközi jogra, és kis híján konfliktusba keveredett Kelet-Ázsiában és a Dél-kínai-tengeren. Megszegte a kereskedelmi szabályokat, és diszkriminatív rendelkezéseket hozott a külföldi vállalatokkal szemben a kínai vállalatok javára. Megpróbálta kizárni a külföldi szellemi befolyást, míg saját propagandáját nyugodt szívvel terjesztette külföldön. Ellenállt a Nyugat azon kérésének, hogy zabolázza meg szövetségesét, Észak-Koreát. Kína újkeletű magabiztossága részben növekvő gazdasági és katonai erejének tudható be, másrészt a belföldi bizonytalanságok is közrejátszottak a kardcsörtetésben. A lassuló gazdasági növekedés és a jelentős belső adósságállomány, illetve az erősödő tőkekiáramlás miatt a kínai elnök, Hszi Csin-ping egyre érzékenyebbé vált a belső fenyegetésekre és a kommunista párton belüli törésvonalakra.

Mindaddig, amíg Kínát nem demokratikusan választott vezetés irányítja, együtt kell élnünk Kína külpolitikai ambícióival és ingatag nacionalizmusával. Az USA-nak ki kell találnia, hogy miként tudja ezt az ambíciót a megfelelő mederbe terelni anélkül, hogy belegázolna Kína lelkivilágába, de úgy, hogy közben betartassa Kínával a nemzetközi szabályokat és megvédje az amerikai érdekeket. A cél az lenne, hogy Kína felelős szereplőként viselkedjen a nemzetközi rendben. Az USA érdekeivel nem ellentétes egy kiszámítható és felelős, ugyanakkor befolyá-

sos Kína. Ez azonban kiváló tárgyalóképességeket követel meg. Trump elnöknek félre kellene tenni az „egy Kína” politikához való visszatérés lebegtetését, amely szerint az USA csak Pekinget ismeri el hivatalosan, de nem hivatalosan kiterjedt kapcsolatokat ápol Tajvannal. Ehelyett vissza kellene térni a Nixon óta bevált óvatos optimizmus politikájához, és közben ázsiai szövetségeseire és partnereire támaszkodva erőt kellene mutatni Kínával kapcsolatban. Ha nem így történik, annak súlyos következményei lehetnek: Kína megtagadhatja az együttműködést bizonyos sürgető globális kérdésekben, gazdasági megtorló intézkedéseket vezethet be vagy fegyveres konfliktust robbanthat ki.

Kína az elmúlt évtizedekben hatalmas gazdasági fejlődésen ment keresztül. 2030-ra valószínűleg nagyobb lesz a gazdasága, mint az USA-é – globális kereskedelme már most is meghaladja ez utóbbiét. Minden kontinensen dollármilliókat fektetett az infrastruktúrába, és Ázsia kereskedelmi központjaként funkcionál. Ugyanakkor a Kínai Kommunista Párt (KKP) meglepően ingatagnak érzi saját hatalmi helyzetét. Az ország vezetőit jobban aggasztják a belső fenyegetések, mint a külsők, különösen gazdasági visszaesések idején. Márpedig 2015-ben lassabban nőtt a kínai gazdaság, mint 1990 óta bármikor, és a helyi önkormányzatok is jókora adósságállományt halmoztak fel, ami a befektetői bizalom gyengülése esetén akár romba is döntheti a kínai gazdaságot. A 2008-as gazdasági válság előtt még úgy tűnt, hogy Kína felemelkedése békésen fog lezajlani. Az ország piacorientált reformokat vezetett be, megnyitotta kapuit a külkereskedelem és a befektetők előtt, barátságosan viselkedett a szomszédaival szemben, és csatlakozott a nemzetközi szervezetekhez. Kína vezetése azonban vérszemet kapott: elkezdett protekcionista módszereket alkalmazni a kínai vállalatok védelmében. Ráadásul számos olyan intézkedést is bevezettek, amely a külföldi szellemi befolyást hivatott csökkenteni Kínában. Korlátozták a jótékonyági és egyéb civil szervezetek tevékenységét, és egyre többször tagadják meg a vízumot olyan tudósok és újságírók számára, akiknek nézeteit politikai szempontból kifogásolhatónak tartják.

Mégsem itt, hanem az ázsiai térség biztonságát illetően mutatta ki Kína leginkább a foga fehérjét. Kína magának követeli a Dél-kínai-tenger jelentős részét, holott tavaly ellenkező előjelű döntés született a nem-

zetközi bíróságon. Vitatja, hogy az USA-nak joga lenne ezeken a vizeken hadihajókat üzemeltetni, illetve mesterséges szigeteket és katonai létesítményeket hozott létre, és harmadik országok békés halászhajóiba kötött bele. Lehet, hogy ez a kardcsörtetés jót tett a KKP belföldi népszerűségének, de megmérgezte a kapcsolatot Kína dél-ázsiai szomszédaival, és feszültté tette a kapcsolatot az USA-val.

A konfliktus kezelése érdekében az USA-nak öt alapvetet kellene szem előtt tartania. Először is Washingtonnak fenn kellene tartania kapcsolatrendszerét ázsiai szövetségeseivel ahelyett, hogy azzal fenyegeti őket, hogy kihátrál mögülük, ha nem járulnak hozzá többel a védelem katonai költségeihez (pl. Dél-Korea és Japán esetében). Ezt a szándékot egy-egy elnöki látogatással is minél előbb meg kellene erősíteni. Másrészt az amerikai érdekek védelmében az USA-nak fel kellene lépni Kínával szemben – még akkor is, ha ez a feszültség növekedésével jár. Ezt azonban nem a Trump által emlegetett büntetővámokkal kellene kivitelezni, hanem konkrét szankciókkal reagálva Kína egyes diszkriminatív lépéseire. Eközben Peking értésére kellene adni, hogy amint kész békésen megoldani a nézeteltéréseket, Washington is készen áll erre.

Harmadrészt az amerikai politikusoknak észben kellene tartaniuk, hogy Kína nem egyetlen entitás, hanem számos érdekcsoportból tevődik össze. Másképpen kellene az amerikai üzenetet megfogalmazni a kínai magánvállalatok számára, akik szintén nem örülnek a feszült külpolitikai helyzetnek, és másképp a kínai hadsereg számára, amelynek viszont pont kapóra jön. Negyedrészt gondoskodni kellene arról, hogy a kínai-amerikai kapcsolatok ápolása folyamatos legyen, és a megfelelő rangú politikusok és szakemberek rendszeresen tárgyaljanak egymással. Mivel Hszi elnök görcsösen ragaszkodik a hatalom koncentrálásához és gyanakvással tekint a kínai külügyminisztérium karrierdiplomataíra, ez nehezebben fog menni, mint a múltban. De éppen ezért fontos lenne, hogy Trump és Hszi is válaszson ki egy-egy tapasztalt tanácsadót, akik olyan kardinális kérdésekben, mint pl. az észak-koreai nukleáris fenyegetés, tárgyalhatnának egymással.

Végül elengedhetetlen lenne, hogy Washington ne hergelje tovább Kína ellen az amerikaiakat. Jelenleg ugyanis mindkét nép oly mértékű ellenszenvet és bizalmatlanságot táplál a másik iránt, hogy nagyon nehéz lesz fajsúlyos kérdésekben kompromisszumra jutni. Sajnos mindkét

ország vezetése hozzájárult a helyzet elfajulásához. A KKP arról győzködte a kínaiakat, hogy az USA meg akarja akadályozni Kína gazdasági fejlődését. Eközben az USA-ban a politikusok és a média gyakran zéró-összegű játszmaként festik le a két ország kapcsolatát, azt a benyomást keltve, hogy nem lehet mindkét ország számára kedvező megállapodásokat kötni. Ahhoz, hogy a két fél tárgyalóképessége megmaradjon, reális, de a hibák felett szemet hunyó képet kellene festeni a másik országról.

Ezek tehát az általános elvek, most nézzük részletekbe menően három konkrét üggyel kapcsolatban. Kína diszkriminatív gazdasági intézkedéseit illetően az USA nincs könnyű helyzetben, mivel sok esetben saját törvényei vagy érdekei akadályozzák meg, hogy maga is diszkriminálja a kínai vállalatokat, betiltsa a kínai médiát az USA-ban vagy amerikai vállalatokba fektető kínaiakat büntessen meg. Mindazonáltal a kölcsönösség elvét alkalmazva lépni kellene, még ha fájnak is ezek a szankciók. Washington befejezhetné a 2008 óta húzódó kétoldalú kereskedelmi tárgyalásokat Kínával, vagy feléleszthetné a transz-csendes-óceáni partnerséggel (TPP) kapcsolatos tervet, és ezzel Kínát is motiválhatná arra, hogy megreformálja belső piacát, és idővel maga is csatlakozzon a paktumhoz. Eközben Washingtonnak támogatnia kellene az olyan Pekingből származó nemzetközi kezdeményezéseket, amelyek amerikai érdekeket (is) szolgálnak.

Ami Kína tengeri követeléseit illeti, a Trump-kormányának határozottan és a nemzetközi jog szellemében kellene fellépni. A Dél-kínai-tengeren kialakult helyzetet kezelendő az USA-nak nemcsak a kínai építkezéseket kellene kipellengéreznie, hanem a többi érintett ország (pl. Brunei, Malajzia vagy Vietnám) esetében is rá kellene mutatni a szabálytalanságokra. A vizek szabad hajózhatóságát a Pentagonnak rendszeresen, de diszkrétan kellene ellenőriznie. Ezt az üzenetet Kína is megértené, de nem kényszerülne zajos ellenlépésekre. Ugyanakkor masszív katonai jelenléte fenntartásával az USA-nak nem szabad kétséget hagynia afelől, hogy határozottan fog fellépni, ha Kína netán katonai erőt alkalmaz az USA vagy szövetségesei ellen. Emellett Washingtonnak nyilvánosan üdvözlőnie kellene Peking erőfeszítéseit bármiféle kétoldalú tárgyalás kezdeményezésére a területi igényt benyújtó többi országgal. Arra kellene biztatnia Kínát és az ASAN-t, hogy fagyasszon be minden további építkezést, illetve hogy

közösen kezeljék a halászati erőforrásokat a térségben. Az is sokat javítana az USA pozícióján, ha a Kongresszus végre ratifikálná az ENSZ-megállapodást a tengeri törvényről.

Az észak-koreai atomfenyegetés kezeléséhez szintén diplomáciai érzékre és erőmutatásra lenne szükség. Trumpnak világossá kellene tenni Hszi számára, hogy Kína közreműködése az észak-koreai nukleáris program és kilövési kísérletek leállítását illetően kritikus az USA és Kína kapcsolata szempontjából. Peking hatalmas nyomás alá tudná helyezni Phenjant, ha akarná, hiszen ez utóbbi kereskedelmének 85%-a Kínába irányul vagy azon keresztül történik. Kína azonban erre eddig nem volt hajlandó, mert attól tart, hogy az észak-koreai rezsim összeomlana, és a kínai határok közelében állomásozó amerikai katonai erő asszisztálása mellett egyesülne a két Korea. Trump megnyugtathatná Hszit, hogy az USA komolyan veszi a kínai biztonsági megfontolásokat. Ugyanakkor szankciókat helyezhetne kilátásba azon kínai bankokra nézve, amelyek továbbra is fiókokat működtetnek Észak-Koreában is, illetve figyelmeztethetné Kínát, hogy tartsa be a nemzetközi szankciókat Észak-Korea ellen. Végül pedig Washingtonnak komoly megegyezési szándékot kellene felmutatnia Phenjannal: oly módon kellene tárgyalnia, mint a 2015-ös Iránnal kötött atomegyezmény kapcsán. Washington békeszerződést ajánlhatna Phenjannak, valamint a diplomáciai kapcsolatok rendezését és a szankciók fokozatos megszüntetését a nukleáris program befagyasztásáért cserébe. Az egyeztetésekbe Dél-Koreát is be kellene vonni, különben Észak-Korea könnyen éket verhet Kína, Dél-Korea és az Egyesült Államok közé.

Összességében Trumpnak tovább kellene vinnie azokat a külpolitikai gyakorlatokat, amelyek jól működtek Kínával kapcsolatban a múltban, és csak azokon kellene változtatnia, amelyek nem. Meg kellene őriznie Amerika erőteljes pozícióját Ázsiában, és kilengésektől mentes, következetes politikát kellene folytatnia, hogy ne bizonytalánítsa el Pekinget az USA békés szándékait illetően. Ugyanakkor, ha Kína továbbra is folyton Amerika tyúkszemére lép, az USA-nak muszáj lesz nagyobb határozottságot mutatnia saját érdekei védelmében és szövetségi bizalmát megőrzendő.

Pethő-Szirmai Judit

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Egy mesemotívum vándorútja

Liszka József: *A bátyjait kereső leány (ATU 451) meséjének közép-európai összefüggéseihez* = *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2016.3. sz. 21-34 p.

Liszka József tanulmánya *A hollóvá változott hét fivér* című, 2015-ben cseh – szlovák koprodukcióban készült film megjelenése után gyűjti egybe a szóban forgó mesetípus nyelvhatárokon és megjelenési közegeken át vándorló közép-európai variánsait.

A mese elterjedése és eredete – a kiterjedt Grimm-filológiának is köszönhetően – viszonylag jól ismert. Csírája Johannes de Alta Silva 1185-ben keletkezett latin nyelvű gyűjteményében található. Ez a munka fontos szerepet játszott számos keleti mese, mesei motívum nyugat-európai közvetítése során. Az idők folyamán több nemzeti nyelvű fel- és átdolgozása jent meg. Magyarul 1874-ben adták ki *Hattyúlovag* címen, ponyvanyomtatványként. Német fordításai azonban már jóval korábban közkezen forogtak. Innen eredeztethető a Lohengrin-történet is.

Az innen származtatható mese (amely ma ismert formájában több típus kontaminációjának tekinthető) a legtöbb európai és Európán kívüli nép körében is ismert . A nemzeti és nemzetközi mesekatalógusok *A bátyjait kereső leány (The Maiden Who Seeks Her Brothers)* összefoglaló címen tartják számon. A nemzetközi mesekutatás mára ennek az alapmesének három altípusát különbözteti meg, amelyek már Jacob és Wilhelm Grimm műfajteremtő gyűjteménye a *Családi mesék* első (1812) kiadásában a következő sorrendben és számozással található: 9. *Tizenkét fivér*; 25. *A hét holló*; 49. *A hat hattyú*.

Az első altípus (49. *A hat hattyú*) főleg az észak- és közép-európai szájhagyományban ismert. Első írásos nyoma 1801-ből adatható egy

ismeretlen szerzőjű német tündérmese-gyűjteményből. A kutatás mai állása szerint úgy tűnik, hogy a későbbi szájhagyományt nem is annyira a Grimm-féle verzió, mint inkább H.Ch. Andersen 1838-ban írt *A vad-hattyúk* című feldolgozása befolyásolta.

A második altípus (9. *Tizenkét fivér*) egyes motívumai megvannak Giambattista Basile 1634 és 1636 között kiadott gyűjteményében, egyébként alapvetően a román népek szájhagyományában ismert.

A harmadik altípus (25. *A hét holló*) elsősorban a nyugati szlávoknál, a délkelet-európai népeknél, a magyaroknál és a német nyelvterületen domináns.

Szlovák és cseh variánsok

Az első szlovák variánst mai ismeretek szerint az 1840-es évek elején jegyezték le, majd 1845-ben Ján Francisci-Rimavský a tíz szöveget tartalmazó mesegyűjteményében (*Slovenskje povesti*) Lócsén meg is jelentette, *Traja zhavranéli bratia* címmel. A lejegyző (bár teljes biztonossággal nem állapítható meg) viszont nem ő volt, hanem Samuel Reuss. Ugyanezt a szöveget, némileg átdolgozva (*Traja zhavranení bratia* címmel) később, 1881-ben Pavol Dobšinský is közreadta híres mesegyűjteményének negyedik füzetében, s ez a szöveg (azóta Mária Ďuričková nyelvi korszerűsítésében) a mai napig olvasható a Dobšinský-kötetekben. Mára a mesének két tucat lejegyzett szlovák variánsát tartja nyilván a folklorisztika.

Közben a cseh Božena Němcová, aki maga is gyűjtött szlovák meséket, és a 19. század közepe táján öt alkalommal is utazásokat tett a korabeli Felső-Magyarországon (lényegében a mai Szlovákia területén, noha nem csak ott), 1857-ben csehül jelentetett meg egy szlovák népmesegyűjteményt, benne egy csomó, másoktól átvett, némileg átdolgozott szöveggel. A most minket érdeklő mesét, *O třech zhavranělých bratrích* címmel éppen úgy, ahogy Dobšinský, az 1845-ben megjelent Ján Francisci-Rimavský-kötetből emelte át a saját szlovák népmesegyűjteményébe.

Látható: bármelyik feldolgozásra hivatkozik is a cseh rendező stábja, Dobšinskýra vagy Němcovára, végső soron a Samuel Reuss által

gyűjtött (vagy mesélt?), először Ján Francisci-Rimavský által közreadott szövegről van szó.

Legutóbb Viera Gašparíková tekintette át a mese kb. kéttucatnyi szlovák variánsát és megállapította, hogy ezekre a harmadik altípusként leírt szövegformák jellemzők. A tény, hogy a szlovák anyagban szinte kizárólag a hármas szám jelenik meg, szerinte állandósult, konzekvens redakciónak tudható be, és szlovák sajátosságként értelmezi. Liszka József szerint a mindösszesen 16 variáns ehhez az állításhoz túl kevés. Ráadásul ebből négynek ugyanaz a forrása

Kevésbé ismertek a mese variánsai a cseh színhagyományban.

Magyar variánsok

A hollóvá változott fivérek meséjének a magyar színhagyományból legalább félszáz lejegyzett (és publikált) variánsa ismert. Ezek a változatok – kisebb-nagyobb eltéréssel – általában szervesen illeszkednek az európai hagyományból ismert szövegek sorába. Az első lejegyzések nagyjából egyidejűek a fentebb bemutatott szlovák folyamatokkal. Amikor Ipolyi Arnold a készülő Magyar mythológiája számára nyersanyagot gyűjtött, kiterjedt levelezése révén hatalmas mennyiségű folklórananyagot sikerült felhalmoznia. A vonatkozó kéziratok hagyaték 2006-ban, Benedek Katalin jóvoltából könyv formájában is hozzáférhetővé vált. Ebben a hihetetlenül gazdag gyűjteményben a most szóban forgó mesének a korabeli Magyarország különböző vidékeiről mindösszesen öt változatát találjuk. Ebből kettő Hont megyei lejegyzés, s az egyikről pontosan tudjuk, hogy Pajor István rögzítette 1851-ben Kiscsalomján. Ebben a változatban a főhősnek hétéves némaságot kell kiállnia. Ezzel kapcsolatban olvasható Pajor megjegyzése a kézirat elején, hogy tudniillik: „az átkozás hét évig, hét hónapig, hét napig, hét óráig tart.” Ebből nyilvánvaló, hogy a gyűjtő ismerte Ján Francisci-Rimavský fentebb bemutatott gyűjteményét. Hogy ez a tény esetleg befolyásolta-e a mese magyar változatának lejegyzése közben vagy után a gyűjtőt, azt további szövegfilológiai vizsgálatoknak kell kiderítenie.

Szinte ugyanebben az időben, egy 1842-ben közreadott felhívása eredményként kezdte meg nagyszabású székelyföldi gyűjtőtevékenység-

gét Kriza János. Méltán híres, 1863-ban, Vadrózsák címmel megjelent székely népköltési gyűjteménye mellett hatalmas kéziratos anyagot halmozott fel. Ennek töredékei jelentek meg, s itt található a most szóban forgó mese egy teljesen atipikus változata. A csókalányok címen ismert történetben tizenkét leánytestvér válik az anyai átok nyomán csókává, majd kisöccsük váltja meg őket az átok alól. Kriza népmeséinek rengeteg kiadása ismert, az egyik népszerű, Kormos István által újrameséltnak a címe is A csókalányok.

A mesét ismerhetnénk akár a Benedek Elek-féle Grimm-fordítás révén is, de a nagy magyar mesemondó egyéb, a magyar szájhagyományon alapuló feldolgozásai révén is (A magyar mese- és mondavilág első kötetében például A tizenkét varjú címmel meséli újra az ismert történetet), aztán meg Illyés Gyula népszerű feldolgozásgyűjteményében, a Hetvenhét magyar népmesében található A hét holló című történet nyomán is.

A magyar szájhagyományból lejegyzett variánsok, néhány kivételtől eltekintve, a harmadik altípust képviselik, noha a három típus kontaminációjából összeálló variánsokkal is találkozhatunk.

Végezetül a szerzőben, felmerül az a kérdés, hogy ha egy-egy mese (merthogy most ugyan konkrétan egy mesetípusról volt szó, viszont a helyzet szinte minden mesével hasonló) nyelvektől függetlenül ennyire közismert, akkor hogyan beszélhetünk magyar vagy szlovák, vagy német, vagy bármilyen népmeséről? „Nyilvánvaló, hogy népmesék vannak (voltak), amelyeknek különféle típusai (értsd: történetei) alakultak ki, s ezeknek a történeteknek megszámlálhatatlan variánsa létezett különféle nyelveken. Sokszor egy mese két, azonos nyelven rögzített variánsa távolabb áll egymástól, mint ugyanannak a mesének egy-egy, más-más nyelven lejegyzett változata. S noha igaza lehet Honti Jánosnak, aki találóan állapította meg, hogy „ha valami egy nép meséjében egyedinek tűnik, csak idő kérdése, hogy megtaláljuk más népeknél is”, mégis vannak egyediségek, sajátosságok az egyes népek meséiben. Ez pedig az előadás módja, a nyelvi képalkotás, a stílus, a mese hangulati különbözőségei, amelyek további vizsgálódás tárgyai lehetnének csakis úgy, mint a mese értelmezése, szimbólumrendszerének felfejtése.

Cholnoky Olga

„A romániai német irodalomnak vége. Éljen a romániai német irodalom!”

Sánta-Jakabházi Réka: Előszó = Székelyföld, 2016. 12 sz. 5-15 p.

Fokozott figyelmet a romániai német írógenerációnak azok a tagjai vív-ták ki maguknak, akiknek írásaiból a Székelyföld 2016. 12 számában Szenkovics Enikő értő tolmácsolásában olvashat szemelvényeket az érdeklődő olvasó. A jobbára 1945 után született írók, költők a hatvanas-hetvenes években léptek az irodalmi nyilvánosság elé, s szakítva a korábbi, már időszerűtlenné vált szász, ill. bánásági Heimatliteratur-hagyománnyal, a késői expresszionizmus eszköztárának segítségével egy, a romániai német viszonylatban merőben új irányzatot hoztak létre.

Németországban csak a nyolcvanas években kezdtek figyelni az „ötödik német irodalomra”, akkor, amikor már javában folyt a romániai német lakosság tömeges kivándorlása, s a romániai német irodalom már túl volt a fénykorán. Németországon kívül pedig a Romániában alkotó írók művészete hosszú ideig terra incognitát képezett. Magyarországon is ismeretlen volt az erdélyi szász, illetve a bánásági német irodalom.

Bár számos romániai német írónak sikerült Németországban is publikálnia az Aktionsgruppe Banat vagy az Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi kör tevékenységére inkább ellenzéki (politikai – ideológiai) magatartása semmint esztétikai –poétikai teljesítménye miatt figyelt fel a korabeli német sajtó

A hatvanas-hetvenes években induló nemzedék színrelépéséhez köthető a romániai német irodalom megújulása témaválasztásban, nyelvezetben, esztétikai megvalósításban, filozófikus megközelítésben. Az ötvenes évek nyomasztó, szellemet gúzsba kötő légköre utáni enyhületben az irodalmi intézményrendszer is kedvezőbben alakulhatott. Több lehetőség adódott a publikálásra, német nyelvű folyóiratok jelentek meg (Hermannstadler Zeitung, Neue Banater Zeitung, Karpatenrundschau) és a kiadóknál a magyar mellett német nyelvű szerkesztőségek is létesülhettek (Kriterion, Dacia, Facla, Albatros, Ion Creanga). Mindez döntő szerepet játszott az új írónemzedék megismerésében.

Ezek az írók, egy nem konvencionális beszédmód által olyan új irodalmat akartak teremteni, mely az elitista és apolitikus, a közvetlen realitástól távol álló esztéticizmussal állt szemben. Ez az írónemzedék tudatosan nyúlt vissza az expresszionizmus szenvedélyes, lázadó formai vívmányaihoz. Így kívánták érzékeltetni: az új tartalmak csakis új formában közvetíthetők.

A hetvenes évek közepétől szigorodó cenzúra kijátszására leleményes módokat találtak ki: mondanivalójukat burkoltan, allegorikus formában, gyakran torzítottan közlik, számítva arra, hogy az értő olvasó a szerzővel összekacsintva képes eligazodni a sorok között. „A hosszabb terjedelmű művek háttérbe szorulnak, s a műfaji dominanciát átveszik a hermetikus líra megnyilvánulásai, a bonyolult tartalmakat pillanatba sűrítő rövidpróza és a lírai önvallomás, anekdota és a napló határán mozgó *sajátos* szövegek.” Ugyanakkor szemben a román és a magyar írókkal, a német írók bizonyos fokú szabadságot élvezhettek. Kevés volt ugyanis a németül tudó cenzorok száma és ezek is hajlandók voltak kompromisszumot kötni. „Adjon nekem egy elfogadható magyarázatot, s átengedem a kéziratot”

A németeket illetően egyetlen lényeges kritérium számított: nevezetesen az, hogy elhagyta-e a szerző az országot vagy nem. Abban a pillanatban, hogy beadta a kitelepedési kérelmét, megszűnt létezni, még hivatkozni sem lehetett rá.

A német írók viszonylagos szólásszabadsága a hetvenes évek végére azonban jelentősen korlátozódott. A cenzúrahivatalként működő Sajtó-főigazgatóság 1977-ben megszűnt és a szerkesztőségek vezetői tanácsa vette át a cenzúra szerepét: a látható, törvények által szabályozott cenzúra helyett ettől kezdve a láthatatlan, félelemre épülő ellenőrzés kezdett el működni --jóval nagyobb hatékonysággal. Továbbá 1972-ben megalakult Aktionsgruppe Banat (Bánsági Akciócsoport) tevékenysége és kritikus hangvételű, provokatív írásai, a politikai helyzetre történő célzásokkal telített kettős beszéd egyre inkább szálka lett a diktatúra szemében. Az írócsoportosulás tagjai (Rolf Bossert, Richard Wagner, William Totok, Johann Lippet, Anton Sterbling, Gerhard Ortinau, Ernest Wichner, Albert Bohn és Werner Kremm. Bár nem voltak az Aktionsgruppe tagjai, Herta Müller és Werner Söllner) a Securitate figyelmének középpontjába

kerültek. A csoport több tagjának letartóztatása után 1975-ben végül feloszlottak és 1987-ig az Aktionsgruppe Banat tagjai Werner Kremm kivételével mind Németországba vándoroltak. Az írócsoport feloszlása után kitelepedésükig a fiatal írók a Nikolaus Berwanger által alapított irodalmi körben, az *Adam Müller-Guttenbrunn Literaturkreis*-ban vállaltak aktív szerepet, melyhez új tagok is csatlakoztak: Herta Müller mellett Helmuth Frauendorfer, Horst Samson és Balthasar Waitz.

Az *Aktionsgruppe Banat* teljességében újraértelmezte a romániai német irodalmat. Legfontosabb célkitűzése a korábbi romániai német irodalom provincializmusával szakítani s az össznémet irodalom irányába kitekinteni felszólítva egyben a tudatos cselekvésre, az elszigeteltségből s a szellemi elnyomásból való kitörésre. Másrészt viszont fontosnak tartották a helyi (bánsági) jelleg kihangsúlyozását, elhatárolódva a korábbi évtizedek szász költői iskolájának múltba tekintő hagyományától.

De ez az újító szellemiség nem csak Temesvárhoz köthető. A Bánsági Akciócsoport tevékenységével párhuzamosan Erdélyben és Bukarestben is jelentkeztek eredeti látásmódú, bátran kísérletező alkotók, elszórtan bár, nem alkotva írói csoportosulásokat. Kolozsváron Franz Hodjak, a Dacia kiadó fiatal szerkesztője, az öntudatos, társadalmi-politikai kérdésekre ironikusan reflektáló író tevékenykedett, Anemone Latzina pedig Bukarestben írta érzékeny hangvételű, finom ironiával átítatott, a beat-költészet jellegzetes formai és tartalmi jegyeit hordozó verseit. A rendkívül termékeny és sokoldalú író, Joachim Wittstock, a Thomas Mann-i eszmeiség erdélyi kifejezője Nagyszébenben alkot, majd a nyolcvanas években jelentkezik a brassói Carmen Elisabeth Puchianu is, aki az előbbivel együtt jelenleg is Romániában él és irodalmi, irodalomszervezői, valamint tudományos tevékenységet folytat.

Az érdeklődés a romániai német irodalom iránt a rendszerváltás után nőtt meg, s az első nagy áttörést Eginald Schlattner 1998-ban megjelent regénye, a *Der geköpfte Hahn (Fejvesztett kakas)* váratlan sikere jelentette, az irodalmi érdeklődés középpontjába állítva a szerzőt. Az érdeklődés 2009-ben érte el tetőfokát, amikor Herta Müller megkapta az irodalmi Nobel-díjat *Atemschaukel (Lélegzethinta)* című regényéért. És ekkor fókuszba került a többi, méltánytalanul kevés érdeklődésnek örvendő író is.

Ezzel egy időben felerősödött az a vita, amely az 1980-as években, – amikor már javában zajlott a német ajkú lakosság kollektív méretű kivándorlása – kezdődött a romániai német irodalom helyzetéről. 1989 októberében Marburgban szimpóziumot szerveztek egy sokatmondó címmel: „Búcsú a romániai német irodalomtól” (*Nachruf auf die rumäniendeutsche Literatur*), melyen részt vett több, már Németországban letelepedett író is.

A Marburgban kirobbantott vita a rendszerváltás után élénkebb hangnemben folytatódott. Számos cikk, tanulmány jelent meg, amelyek a romániai német irodalom létjogosultságát feszegetik, pontosabban azt, hogy létezik-e még – negyedszázaddal az erdélyi szászok, bánsági svábok kitelepülése után – ez az irodalom, valamint azt, hogy milyen módon tekinthető ez az irodalom a német nemzeti irodalmi hagyomány részének. Mennyire odaillő a „romániai” jelző egy olyan irodalom megnevezéséhez, melynek képviselői zömében már más országban, más kulturális közegben, más irodalmi kontextusban alkotnak. Egyáltalán: mit nevezhetünk romániai német irodalomnak?

„A romániai német irodalom fogalmának meghatározásához, problematikus voltának bemutatásához szükséges a „romániai németek” fogalom tisztázása. A „romániai német identitás” valódi értelemben nem létezik, hiszen 1918 (Nagy-Románia létrejötte) előtt a térségben élő német ajkú kisebbségi csoportok (erdélyi szászok, bánsági és szatmári svábok, a landlerek, cipszerek, a bukovinai németek) önmeghatározása földrajzi helyzetüktől, vallásuktól, betelepülésük időpontjától, illetve származási helyüktől, politikai-gazdasági érdekeiktől függően évszázadok óta eltérő, gyakran egymással versengő volt, különböző identitáskonstrukciókat kínálván fel egyénnek és közösségnek”

Hol helyezkedik el a romániai német irodalom az egységes német irodalom kontextusában, mennyire tekinthető a nemzeti irodalom részének, vagy státuszát tekintve mennyire önálló? Miben más ez az irodalom, mint a német nemzeti irodalom más változatai?

Évtizede tartó viták során ezeket a kérdéseket feszegető álláspontokat foglalja össze tömören a szerző: „ha mindenképpen egy definíció kényszerzubbonyába akarjuk bújtatni a fogalmat, általánosságban elmondható: ide tartozik minden, Románia területén keletkezett német

nyelvű alkotás, valamint azon irodalmi szövegek, melyeknek írói Romániából származnak, s ma Németországban (vagy máshol) német nyelven alkotnak, de témaválasztásukban továbbra is származási helyükhöz kötődnek. Öndefiníciójuk már nem helyhez kötött, „romániai német” identitásukat felváltotta egy felvállalt identitásnélküliség. Kivándorlásuk után e szerzők majdnem kivétel nélkül identitás- és otthonkeresésről írnak, a „kettős otthontalanságról” (Franz Hodjak). Más, találóbbr kifejezés hiányában a „romániai német irodalom” megnevezés máig megtartotta létjogosultságát. A marburgi szimpózium konkluziójának szellemében tehát kijelenthetjük: „A romániai német irodalomnak vége. Éljen a romániai német irodalom!”

A szemelvények után Szenkovics Enikő, a fordító utószavában írja: „...két ingaóra keretezi ezeket az elbeszéléseket, mint ahogy az ingaóra is magába zárja az időt, Puchianu szavaival: „Szekrényórájába hatalmas fájdalomként záródott be az idő”. Az idő itt többszörösen hangsúlyos, és ezt az itt olvasható szövegek egytől egyig tanúsíthatják: az általános emberi idő mellett az egykori erdélyi szászok, bántági svábok idejét is előhívja: magukból a szövegekből, az ingaórákból, a régmúltból, a háborús időkből, illetve a közelmúltból, amikor még százazrek éltek közöttünk életüket és gazdagították az erdélyi épített, tárgyi és szellemi kultúrát. Ez a közelmúlt viszont, ha végigtekintünk a kihalt német falvakon, németektől kiüresedett városokon, máris régmúltnak tűnik. Az idő, a múlt idő viszont valamiképpen visszahozható a jelenbe és megőrizhető a jövő számára. Nem órába, hanem személyes kapcsolatokba és természetesen papírba zártan. E fordítások is ezt a célt szolgálják ...”

Cholnoky Olga

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Nyelvi jogok Ausztriában – új várományosokkal a láthatáron

Hilpold, Peter: Sprachrechte in Österreich – Neue Herausforderungen vor dem Hintergrund der aktuellen Fluchtbewegungen. = Europa Ethnica. 2016. 3-4. No. 73-79. p.

A modern, köztársasági Kis-Ausztria kisebbségpolitikai gondolkodása gyökereiben a Monarchia felbomlásával az utódállamokra (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Csonka-Magyarország) maradt német ajkú kisebbségek körüli diskurzus talaján fakad, azaz alapvetően kvázi „anyaországi” készletű, extern irányultságot mutat, s a vonatkozó utódállamok osztrák határok között rekedt népelemeivel való törődés (béke- és más nemzetközi szerződésekben lényegében előírt) kötelezettsége csak lassan érlelődik belső elköteleződéssé, s talán máig elmarad a reális lehetőségektől. Szólhat-e mentségére a legfeljebb egy számjegyű vagy tized százalékos lakossági arányok szerény nagyságrendje, vagy az ellen-anyaországok (illetve lényegében csak az egy Jugoszlávia) területi követelődéséből eredő frusztráció, mindkét pontban más kérdés, s egyúttal részletkérdés is. Napjainkban e kisebbségpolitika ráadásul új kihívások elé kerül a 20. század végétől beáramló kelet- és délkelet-európai, majd a globális migrációval.

Az 1867 utáni Lajtán túli területre érvényes alaptörvény erőteljes, kollektív irányultságú kisebbségvédelmi biztosítékaik után az 1920. évi St. Germain-i békeszerződés ilyen vonatkozásban nagyot zuhannak: jószereivel leesnek a diszkriminációt tiltó küszöbértékekre, s báziserősítő pozitív gesztusképpen legfeljebb az anyanyelvű alsó szintű oktatás biztosítása terén, illetve az ide vonatkozó, valamint a saját nyelvű hitélet vagy szociális-karitatív munka segítését célzó támogatások fedezetére tesz ajánlásokat. A második világháború utáni négyhatalmi megállásnak véget vető 1955-ös Osztrák Államszerződés ennél lényegesen

erőteljesebb kívánalmakat rögzít (szlovén, illetve horvát kisebbségi vonatkozásban – egyértelműen a jugoszláv területi követelések elutasításának függvényében) – az alsó szintű anyanyelvű oktatáson felül az anyanyelv-oktatás későbbi lehetőségét, egyszersmind a nyelv regionális hivatalos nyelvi státuszát érintően (a topográfiai és egyéb vonatkozású feliratozást beleértve), valamint az igazgatási vagy a törvényszéki hozzáférést illetően. A magyar, egyszersmind a cseh szórványlakosság itt egyébiránt teljesen kimarad a látómezőből. Jugoszlávia az Államszerződés keretében szlovén és horvát vonatkozásban védhatalmi funkciókat is kap; Ausztria mindenesetre igyekszik kivédeni ezek gyakorlati érvényesítését, s a törekvés a hidegháborús szembenállás mentén sok tekintetben sikerrel is jár. A Jugoszlávia szétesése nyomán nemzetközi jogi értelemben a szlovén, illetve horvát udódállamra szállt joggyakorlás lehetőségét pedig, ha meglehetősen nyakatekert érveléssel is, de egészében elhárítja.

A háború előtti előzményekre visszatekintő iskolaügyi szabályozás Karintián belül mint a kisebbségvédelem súlyponti eleme önálló pontként kerül előtérbe az 1959-es kisebbségi iskolatörvénnyel. A törvényt a megszállási időszakban rendszeresített és tovább is fenntartott, adott településeken az alsó szintre általánosan kötelező kétnyelvű iskolák lakossági bojkottja váltja ki, amikor is mintegy kampányszerű polgári engedetlenség jelleggel a szülők tömegesen kiveszik a gyerekeiket az intézményekből. A törvény igénybejelentéshez köti a szlovén tannyelvű és a kétnyelvű iskolai osztályok indítását. Az előbbi formáció mint lehetőség végül papírforma marad ugyan, ez azonban csakis a szülő-társadalom negatív hozzáállásából következik: gyakorlati megközelítésben üdvösebbnek látják, ha gyermekeik német nyelvi kompetenciával is felvérteződnek későbbi előmenetelük megalapozásához. Felsőbb szinten egy szlovén gimnázium szolgálja ki a meglevő igényeket. – Burgenlandi viszonylatban csak az 1994. év hozza meg a horvát, illetve magyar igényekre szabott kisebbségi iskolaügy hasonló megoldását, egy közös felső tagozatú intézménnyel Felsőőrben.

Időközben az 1976-os, szövetségi szintű kisebbségi törvény tartományközi érvénnyel egységesíti és ezzel valamivel tágabbra is nyitja a lehetőségeket. Lényeges az etnikai entitást érintő meghatározás: „egyes

régiókban őshonos, saját népiséggel rendelkező, nem német nyelven beszélő osztrák állampolgárok”. Problematikus ugyanakkor a jogosítványok lehetőségére nézve 25%-ban megszabott lakossági létszamarány (ezt hosszú évtizedekkel később függeszti fel egy alkotmánybíróági határozat, lásd ismertetésünket az Europa Ethnica másik publikációjáról), de kritikus kérdés a létszámok hiteles megállapítása is. A kisebbségi közösségek Ausztriában is (történeti tapasztalataiknál fogva jogosan) bizalmatlanok ugyanis a népszámlások identitásra, nyelvhasználatra vonatkozó kérdésfeltevésével kapcsolatban, s nehezen válaszolnak őszintén, aminek következtében ilyen szempontból valótlan képet adnak az összesítések. Esetenként pedig a rosszul feltett kérdések vezetnek megtévesztő eredményekre. A népszámlálások Ausztriában érthetetlen okokból például az „érintkezési”(kontaktus) nyelvre kérdeznak, amire a kisebbséghez tartozó személyek is – logikus természetességgel – könnyen a németet adják meg.

*

A 2000. év kisebbségi jogi előrelépése az autochton kisebbségek, valamint a hozzájárulásukkal képviselt multikulturális értékek elismerésére és védelmére vonatkozó deklaráció felvétele az osztrák alkotmány pontjaiba, ami támaszt nyújt a kisebbségi vonatkozású törvényi biztosítékok további bővítése, elmélyítése számára. E tekintetben nem elegendő a garanciák a többségi dimenzióval való jogegyenlőség törvényi garanciája, hanem teret kell adni a pozitív megkülönböztetés lehetőségének, mint azt 2001. évi nevezetes alkotmánybíróági döntés ez irányú hangsúlyvetése példázza (lásd másik referátumunkat). Ehhez a mozgásteret világosan ki is jelöli az ET égisze alatt létrejött kisebbségvédelmi keret-egyezmény, illetve a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája, az erre rendszeresített éves ellenőrzések mechanizmusa pedig a végrehajtást, az egyes lépéseket a törvényi kodifikáció irányába terelve, normatív küszöbök formális megjelölése nélkül is eredményesen mozgatja.

Kisebbségi összefüggésben a jogigények törvénykezési lefedettsége különösen nem juthat valamiféle lezárt teljességre. Hézagok maradtak az eddigiekben is például a stájerországi szlovén szórvány körében.

Mindenekelőtt azonban aligha halasztható tovább a migráns- és menekült-dimenzió mint „új kisebbségi” kör bemérése a kisebbségvédelem kiterjesztése szempontjából. Az osztrák parlament a kisebbségvédelmi keretegyezmény ratifikációja során (1998), hivatkozással az autochton elvre, még mereven elzárkózik, ám kérdéses, hogy ez meddig maradhat fenntartható. Már önmagában az” autochton” jelölés kevés például a török elemet érintő tennivalók kivédésére, miután a jelenléte a bevett, három nemzedékre kiterjedő folyamatosság küszöbértékét hamarosan eléri. A húzódozó véleménynyilvánítások a szelektivitás rizikóival kapcsolatban – akár a jogkiterjesztés témái, akár a szóba jöhető nyelvek vonatkozásában – pedig Ausztria-specifikusan irrelevánsak, hiszen ezek a nehézségek akármely más ország esetében fennállnak. Emellett hamis elképzelés az is, miszerint ezek az „új kisebbségek” inkább az integrációban érdekelt csoportokat testesítenek meg, s nem is törekszenek hozott identitásuk megőrzésére. Az emberi jogi kategória alá eső kisebbségi jogi védelem eszköztárának mozgósítása várhatóan napjaink aktualitásává válik, mégpedig a globális migráció folytatódásával hamarosan elkerülhetetlenné válik a kontinensközi vándorlás ma még amorf kulturális-etnikai halmazának vonatkozásában is.

Komáromi Sándor

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A Szatmárnémeti Kálváriatemplom német ajkú („szatmári sváb”) hívő közössége a rendszerváltás után

Dác, Enikő: „Eine atypische Kirchengemeinde“. *Die deutschsprachige Gemeinde der Kalvarienkirche in Sathmar. = Spiegelungen. Jg. 11. 2016. No. 2. 27-37. p.*

A müncheni Délkelet-német történeti-kulturális intézet (*Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*) évi két megjelenésre áttért folyóirata 2016. 2. száma néhány tanulmányt és interjút, illetve vallomást ad közre történelmi múltú délkelet-német lutheránus egyházi közösségek, illetve német nyelvű szolgálatok (Budapest, Sopron, Belgrád, Athén német közösségei, a volt erdélyi szász népegyház vagy a régi besszarábiai/moldovai egyházközségek) rendszerváltás utáni helyzetéről. Közülük Dác Enikő tudományos munkatárs Szatmárnémeti (egyházmegyei székhely) –kivételképpen római katolikus – Kálváriatemplomának szentelt tanulmányát választottuk ismertetésre.

A 19. századi Kálváriakápolna helyén 1908-ban felszentelt, eredetileg a jezsuita rend szolgálatára bízott Kálváriatemplom (tulajdonképp Jézus Szíve plébániatemplom) ma a városban és a környező falvakban (Terem, Kálmánd, Mezőpetri, Kisdengeleg stb.), továbbá Nagykárolyban még jelenlévő szatmári svábság hitéletének centruma. A szatmári sváb sziget Károlyi Sándor gróf és lemenői 1712-től datálható, fokozatos telepítéseinek eredményeként a régi magyarországi sváb világ egyik legérdekesebb, ugyanakkor a legkevésbé ismert színfoltja volt. (A mai utódok 2012-ben méltó formában ünnepelheték a háromszázados évfordulót.) A telepítések eredetileg éppen Szatmárnémeti várost nem érintették, s eredetileg a volt megyeszékhely: Nagykároly válhatott a sváb régió kulturális centrumává is. A szatmári sváb régió az első világháború után a vármegyével együtt kerül – néhány község kivételével – Romá-

niához került. A lélekszám az utolsó békeévek idejében közelít a 40 ezer főhöz. Észak-Erdély visszacsatolásával tér vissza újra Magyarországhoz, majd a második világháborús német-magyar katonai vereség nyomán ismét vissza Romániához. 1944 végén a népesség töredékrésze követi a német kiűritési parancsot. A maradékat megtizedelik a román elnyomó intézkedések, a deportálások, kisajátítások, majd pedig a konszolidációt követően meginduló németországi kitelepülések. Végül a vasfüggöny lebontásával kiváltott menekülési roham szűkíti tovább a létszámot, ami jelenleg mintegy 5 000-re becsülhető, de ez össz-romániai viszonylatban (36 000 fő) még mindig jóval kedvezőbb arány, mint volt a még csorbítatlan (második világháború előtti) német kisebbségi lakosság számok időszakában.

A tanulmány szerzője empirikus vizsgálatot végzett – interjúkat vett fel – a templomjáró közösség körében, de megkérdezett lelkészt, iskolaigazgatót, illetve tanulókat (Német Líceum, Szatmárnémeti), politikai tisztségviselőket is, ez utóbbiakat az országos Romániai Német Fórum helyi képviselője részéről. Emellett a helyi sajtó vagy egy-egy, témába vágó tudományos kiadvány információit is hasznosítja. Utóbbi vonatkozásban röviden referál M. Marinka a VI. Hungarológiai Kongresszus kötetében (Bp. 2011.) olvasható tanulmányáról (*A szatmári svábok identitásának dilemmái*), amely a svábok vonatkozásában egy-fajta trikulturalizmusról beszél, majd Végh Balázs Béla *Kultúraváltás a Nagykároly környéki sváboknál* c. dolgozatáról (Korunk, 2011. 3. sz.), ez az eredeti, német hátterű sváb azonosságról a sváb-magyar kapcsolatú identitás irányába tett léptékváltásra hívja fel a figyelmet, azzal, hogy ezt eddig még nem követte valamiféle román-sváb beállítódás. Szó kerül még Deák Attila egyelőre publikálatlan, az erdődi svábok etnicitásának elemeit Don Handelmann alapján vizsgáló esettanulmányáról. A szerzőnk mindhármuk „gruppista”, azaz az etnikumokat önmagukba zárt entitásoknak tekintő szemléletével szemben Rogers Brubaker szociokulturálisan nyitott, helyzetek által formált rendszerek dinamikus identitási típusa mellett teszi le a voksot. Dác E. dolgozatában a történeti előzmények kapcsán több hivatkozás esik Baumgartner Bernadette *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918-1940* (Kolozsvár, 2012) c. munkájára is.

A Kálváriatemplom történetileg német – magyar kétnyelvű, német elemében az első világháború előtti korszak végére mindinkább meg rövidített szolgálata az 1970-es évek derekától tér vissza egyelőre epizodikus formában a német nyelvű misézésre, s ez a pasztorációval egyetemben csak a rendszerváltás után válik állandóvá és teljessé. Ugyancsak 1989 után kerül bevezetésre a román nyelvű szolgálat. A német ajkú hívők közösség létszáma mintegy 500 főre tehető, a románé ennél valamivel kevesebb, ugyanakkor a túlnyomó, az esetek 90%-át adó vegyes házasságok miatt nehéz a helyzetet számokkal jellemezni. S itt jutunk el a jelenbeli (s multietnikus érintkezéseivel nyilván nem új keletű) szatmári sváb identitásformálódás kulcsához. A magyar/román/sváb – gyakran hármas – etnikai keveredés sajátos pozíciókat, képleteket eredményez. Állítások szerint ma a sváb – román vegyes házasság dominál, annak ellenére, hogy magában rejti az ortodox-római ellentétet. S valóban meghatározó jelentőséggel bír a plébánia többnyelvű szolgálata, ha a román házasulandó fél katolizál, s a pár egyazon helyi hívő közösség tagja. Mindez a hitélet áttételében messze kihat a közösségformálódás közéleti és kulturális területein a vonzáskörbe tartozó településeken vagy akár a fiatal korosztályok eszmélkedésére az iskolákban. A plébánia egyébiránt maga is nagy hangsúlyt ad a hitgyakorlaton túlnyúló közös (kulturális stb.) tevékenységeknek, rendezvényeknek, melyekben a lelkészt önkéntes szervezőgárda segíti. A hívők ezek élményével, tapasztalatával veszik ki részüket azután otthoni környezetük hitélettől független közösségi aktivitásából is.

Ez a többnyelvű, egyben transzkulturális szemhatárú egyházi gyakorlat adott, egyéni esetekben kihat a történeti-etnikai gyökerek újra-élesztésére: egy német nevű, etnikailag meghatározatlan tudatú vagy több oldalról meghatározott fiatal kíváncsi lesz a családi múltjára, a környezeti előzményekre, s új, gazdagabb egyéniséget nyer általa, anélkül, hogy gyökereiben másként meghatározott társaitól ezzel elidegenedne. A kutatás keretében megkérdezett egyének mindenestre az identitáskép legváltozatosabb variánsait és fokozatait képviselik. Ha van mégis egy határvonal az egyértelmű önkép és a szóródás között, úgy az a dialektusnyelv sértetlen megléte néhány zártabb helyzetű, kisebb településen. Itt általában egyértelmű még a „sváb” önmeghatározás. Másutt „néme-

tek” (standard nyelvet tanuló sváb származású fiatalok), leggyakrabban azonban „svábmagyarok” vagy „magyarsvábok” kerülnek képbe. Sokan körülírják: félig német, félig magyar (esetleg fordított sorrendben is). Jellemzően egyelőre még nincsenek „románsvábok”, a vegyes házasságok ellenére; leginkább innen kerülnek ki a meghatározatlan, semleges identitások („a nemzetiség engem nem érdekel”). Ugyanakkor a „félig német, félig román” kategória előfordul. A jövő szűkséggéppen változásokat hoz majd, feltehetően a román elem erősödése irányában. A válaszadók egyébiránt egy pillanatra általában elgondolkodnak azon, hogy mit is mondhatnak. A Kálváriatemplom gyülekezeti élete a továbbiakban bizonyosan kihat arra, hogy kiforrottabb, pontosabb válaszok essenek az önazonosságot érintő kérdésekre.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

„Megjöttek a magyar cigányok.”

Bodrogi László – Szále László: *Visszaszököttek*. Noran Libro Kiadó. 2016. 253 p.

A szerzők a szigetújfalusi svábok kitelepítésének és visszaszökésének történetébe kalauzolják el az olvasót, döntően személyes hangvételű riportok és számos adalékkal szolgáló levéltári forrásokon keresztül. Mindekenélőtt fontos megemlíteni Bodrogi számos tanulmánya közül az egyik ötletszerűen kiválasztottnak a címét: *Idegrendszeri tüneteket okozó vascularis malformatiókkal társult cerebellaris vénás anomáliák*. Publikációs listájában – legalábbis laikus meglátásom szerint – sok hasonlóval találkozhatunk, ami nem is meglepő hiszen neuroradiológusról van szó. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a riportkötet személyes ügy volt számára, szigetújfalusi gyerekként élte meg a történeteket. A másik szerző Szále kiléte kevésbé meglepő. Közismert újságíróként rendszeresen nyúl megosztó témákhoz, utalhatok itt a *Kitörők*, a *Pokolhegy* című könyveire, melyekben több szempontból közelítette meg a cigányság helyzetét, az Élet és Irodalom hasábjain a Romsics-vita kapcsán csitítgatta a kedélyeket, nemrég a *Tekintet* folyóirat lapjain tett lépéseket Hitler szavazóbázisának a megértéséhez. Egyszóval az árnyaltabb meglátások híveként ismét egy olyan érzékeny témába vágott bele, melyet sokoldalúan, valamennyi szereplő nézőpontjából tárt az olvasó elé.

A hivatalos irányelv szerint mindenekelőtt azokat a szigetújfalusi svábokat és családjukat ítélték kitelepítésre, akik az SS kötelékében harcoltak vagy a Volksbundba beléptek. A számkivetéshez elegendő indokul szolgált már az is, ha valaki az 1941-es népszámlálás során német anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát, vagy csak egyszerűen sváb nevet viselt. A kitelepítési bizottság tagjai mit sem törődtek azzal, hogy a legfőbb véteknek titulált SS tagság nem minden esetben takart

lelkes önkéntességet, a visszaemlékezésekben rendre megemlítették, hogy sokan a kényszersorozás által kerültek a német hadsereg kötelékébe, ahol fegyvert, olykor katonaruhát sem kaptak. A Volksbund tagság szintén nem jelentett egytől-egyig feltétlen elkötelezettséget, ugyan itt nem a kényszer, hanem inkább a propaganda súlyának engedtek a tagok: „Nálunk a Volksbund a Weisz kocsmában működött, ami körülbelül annyiból állt, hogy zenés mulatságokat rendeztek hétvégéken. Ezzel csalogatták a fiatalokat, meg azzal, hogy azt mondták a belépés előnyökkel jár. Például ígérték, aki belép, kap vetőmagot meg rézgálicot a permetezéshez, amikhez különben nem lehetett hozzájutni.”¹

Az imént említettek hiánya esetén sem érezhette magát teljes biztonságban sok sváb család, mert, ha egy betelepülő család kellő kapcsolatokkal rendelkezett és a rokonok számára kiszemeltek egy házat, akkor az ott lakók kitelepítéséért mindent megmozgattak. A fiatalkori szerelem is időnként közbeszólt, az események alakulásába. Az egyik szigetújfalusi fiú testvérei és anyja beleegyezése nélkül felíratatta magát és családját a kitelepítésre ítélték hosszú névsorába, azért mert azt a lányt és családját is feljegyezték akinek udvarolt. A kitelepítési listáról azonban ugyanolyan könnyen le is lehetett kerülni, mint fel; kommunista párttagság, újjáépítéshez szükséges szakma, kapcsolatok, pénz sokak számára a maradást jelentette, az egyik megkérdezett lakonikusan meg is jegyezte: „Érdekes: módos embert egyet sem vittek el.”² Vagy egészen sajátos okok vezettek ahhoz, hogy valaki lekerüljön a listáról például a Csepel válogatott futballistájáért maga a kitelepítési bizottság járt közben.

A számkivetésre kárhoztatott sváb családoknak a marhavagonok indulásáig együtt kellett lakniuk, saját portáikon a beköltöző áporikai és majosházi telepésekkel, akiket azzal csábítottak Szigetújfaluba, ha belépnek a pártba házat kapnak. A beszámolók szerint e rövid kényszerű együttélések viszonylag zökkenőmentesen zajlottak le, azonban néhány kirívó esetre még sok évtizeddel később is emlékeztek: „Amíg el nem vitték a német ajkúakat, a saját házuk nyári konyhájába szorultak ki. Többnyire

¹ Bodrogi László – Szále László: *Visszaszököttek*. Noran Libo Kiadó, Budapest, 2016. Uo. 112. p.

² Uo. 59. p.

jól kijöttek egymással a jövők és a menők, de előfordult, hogy a nemrég még nincstelen napszámosok feleségét nagyságos asszonynak kellett szólítaniuk a sváboknak a tulajdon házukban. [...] Párttagok voltak, úgy érezték, eljött az ő idejük, s mindenfelől azt hallották, hogy az őslakosoknak: kuss.”³Szigetújfalut a csehszlovák-magyar lakosságcsere sem kerülte el, számos döntően jómódú családnak kellett a felvidéki falvakból a Duna menti községbe költöznie, ahol rövid idő alatt beilleszkedtek. Az elbeszélők kimondottan súrlódásmentesnek élték meg a svábokkal való együttélést, azonban a szülőföld kényszerű elhagyása őket is megviselte.

Az éjszaka leple alatt ismeretlenek a következő szavakat festették fel a házak falára és a kerítésekre: „*ki a svábokkal*”.⁴A kitelepítetteket szállító vagonok sem maradtak feliratok nélkül, talán a legemblematicusabbnak az imént idézett mondat számított: „*egy batyuval jöttek, egy batyuval mennek*”.⁵A szerelvény végül 1946. május 23-án hagyta el Szigetújfalut, miközben a kitelepített svábok a magyar Himnuszot énekeltek. Egy-egy vagonba döntően nyolc-tíz családot zsúfoltak be a csomagjaikkal együtt, ivóvízhez csak akkor jutottak, amikor nagyritkán megállt a vonat, a mellékhelyiséget napokig a vödör jelentette. A közel egyhetes út után érkeztek meg a németországi Hessen tartományba, ahol a különböző települések, családok kimondottan vegyes fogadtatásban részesítették a szigetújfalusi svábokat. Sokszor komoly együttérzésről és segítőkészségről tettek tanúbizonyságot, azonban nem egyszer a helyiek ridegen csak annyit szóltak hozzá hogy „*megjöttek a magyar cigányok*”.⁶

A száműzött szigetújfalusi svábok egy része a honvágy, a kilátástalanság miatt a visszaszökésre szánták el magukat. A hazatérés korántsem számított veszélytelennek, mindenekelőtt szembe kellett nézniük a nélkülözéssel, a visszatoloncolás és a fogdába kerülés lehetőségével. Azon szerencsések, akik a viszontagságos hetek után visszakeveredtek szülőfalujukba, azzal kellett szembesülniük, hogy a besúgóok miatt rendszeresen a karhatalom zaklatásának voltak kitéve, egyúttal segítő kezek

³ Uo. 125. p.

⁴ Uo. 116. p.

⁵ Uo. 79. p.

⁶ Uo. 28. p.

is nyúltak feléjük sokszor egy-egy kopogás formájában: *„Akkor jött a feketetelevés, az esti razziák. Ez általában úgy zajlott le, hogy előtte jóakarató emberek bekopogtak az ablakon, és figyelmeztettek: jönnek, bújjatok el. A mama a nagynénémnél húzta meg magát, a kicsivel hátra ment a kertbe, ott bújt el. Mi, nagyobbak a bevetett ágyba a dunyha alá bújtunk, s tudtuk, hogy nem szabad sírni. Akiket elkaptak, azokat bevitték a Markóba. Halottam egy asszonyról, aki ott szülte meg a gyermekét.”*⁷ Az imént említettek miatt az amnesztia kihirdetéséig a legleleményesebb módjai alakultak ki a bujkálásnak egészen a pincétől a padlásig: *„Itt a pincében egy titkos fekhely volt kialakítva a hordók mögött, tulajdonképpen külön kis helyiség volt, ahol a krumplit tárolták. Otthon pedig hol a padláson, hol a pincében bújt el. Télen a pince nem volt olyan hideg, egy nagy hordónak az egyik oldala ki volt véve, s az a fal felé fordítva. Így nem lehetett látni, hogy fekhely van benne.”*⁸

Akik kint maradtak idővel házat építettek, beilleszkedtek a helyi közösségekbe, a fiatalok már nem svábul tanultak meg, hanem az ottani nyelvjárást, azonban az idősek még napjainkig is ápolják a hagyományokat. A szigetújfalusi svábok és a telepések között a korábbi sérelmek miatt huzamosabb ideig fennállt a szembenállás, azonban gyermekeik már összeházasodtak, barátságokat szóttek. A felvidékről érkezettek és a svábok közötti viszony már a kezdeti időszakban sem volt feszültséggel terhes, melyben szerepet játszott az is, hogy más okok miatt kerültek a településre, mint a telepések. Nekik inkább az enyhülő honvággyal, a rokonok hiányával kellett szembenézniük. A hosszú évek, évtizedek válaszul szolgáltak a riportkötet valamennyi befejezésére, a sebek úgy-ahogy begyógyultak, az ellentétek elhalványultak: *„De azért a mai napig tudják, ki az őslakos, ki a jöttment, s azt is, hogy közöttük ki a telepés (alföldi nincstelen), és ki jött a Felvidékről.”*⁹

*Hajnáczy Tamás*¹⁰

⁷ Uo. 42. p.

⁸ Uo. 63. p.

⁹ Uo. 138. p.

¹⁰ kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem

A Karpatszka Rusz autonómia-hagyománya

Magocsi, Paul Robert: Tradícia autonómie na Karpatskej Rusi . = Historický časopis. 65. r. 2017. 1. no. 79-97. p.

A szerző tanulmányában a ruszinok autonómia törekvéseit mutatja be történelmi kontextusba helyezve azzal a céllal, hogy a kárpáti ruszinok autonómia-, ill. önrendelkezési kérdését vizsgálja meg. A ruszinok autonómia törekvése nem új keletű jelenség, egészen az 1848-as forradalomig vezethető vissza.

Az autonómia mint önkormányzat, ill. önrendelkezés adott területen olyan reprezentatív szervet feltételez, amelynek jogában áll az adott területre érvényes törvényt és rendeleteket kiadni. Az autonómia, amelynek különböző fokozatai lehetnek, nem állam az államban, hanem úgymond alacsonyabb rendű jogi és adminisztratív tényező.

A kárpáti ruszinok, más néve ruténok a Karpatszka Rusz történelmi területet benépesítő népcsoport, amelynek képviselői használják az uhororusz (magyarorosz), kárpátaljai ruszin, ill. lemkó népr neveket is nemzetiségi meggyőződéstől, ill. a már létező, vagy leendő államhoz fűződő politikai lojalitástól függően. A tanulmány szerzője az etnolingvisztikai kontextusra és egyben a földrajzi elhelyezkedésre is utaló kárpáti ruszin elnevezést részesíti előnyben.

De kik is a kárpáti ruszinok? Az egykori osztrák-magyar statisztikák szerint az adott nemzetiséghez való tartozásról legmegbízhatóbban az anyanyelv árulkodott, míg az első világháború után a népszámlálók a nemzetiségi hovatartozásra fektették a hangsúlyt tudván, hogy az állampolgárok szívesebben azonosulnak országukkal, mint saját nemzetiségi-nyelvi közösségükkel. Karpatszka Rusz jelenleg négy szomszédos állam területén fekszik: Lengyelország délnyugati (lemkó terület), Szlovákia észak-keleti (eperjesi terület), Ukrajna nyugati (kárpátaljai terület) és Románia északi közép területén (máramarosi terület).

Amint fentebb említettük, a kárpáti ruszinok autonómia követelése 1848-ig nyúlnak vissza, amikor a ruszinok politikai vezére Adolf Dobriansky kifejezte lojalitását a császár iránt, majd 1849 októberében egy delegáció kíséretében átnyújtotta a császárnak a ruszin autonó-

mia megteremtését célzó memorandumot, amelyet, mivel a Habsburgok nem álltak készen az ország újrastrukturálására, újfent a császárral szembeni lojalitását kifejezve, vissza is vont, majd néhány héttel később átdolgozott formában újfent átnyújtott.

A Bach-korszakban a kassai katonai kerület egyik körzetközpontja Podkarpatszka Rusz legnagyobb városa Ungvár lett. Az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket magába foglaló, alig egy évig fennálló Ungvári Körzet (népszerűbb nevén Ruszin Körzet) polgári biztosa Dobriansky számos intézkedést tett a ruszinok helyzetének javítására.

Az 1867-ben létrejött kiegyezés után a nem magyar nemzetiségek ellen intoleráns politikát folytató Magyar Királyságban aligha szerezhetek érvényt követeléseiknek a kárpáti ruszinok.

1917-ben az Egyesült Államokba emigrált, és a legfőbb amerikai politikai körökben is ismert kárpáti ruszinok első közgyűlésén kinyilvánították, hogy európai hazájuknak legalább autonómiaként, de legjobb esetben független országgént kell működnie.

A Monarchia szétesése után létrejött Magyar Köztársaság képviselői 1918. december 10-én kinyilvánították a Ruszka Krajina entitást, amely saját kormányzóval és helyi ruszin aktivistákból álló ideiglenes parlamenttel (Sojm) rendelkezett. A parlament még néhány hétig létezett az áprilisi bolsevik hatalomátvételt követően.

Az egyesült államokbeli ruszin kivándorlók 1918-ban megszavazták a Csehszlovákiához való csatlakozást, amennyiben a ruszinok országa a Cseh-Szlovák-Ruszin Szövetségi Köztársaság részét fogja képezni, továbbá az 1919 májusi ungvári ruszin találkozón megalapították a Központi Ruszin Nemzeti Tanácsot, amely kinyilvánította az új Csehszlovákiával való önkéntes uniót.

Ugyanebben az időben váltak politikailag aktívvá a lemkó ruszinok is. 1918 novemberében kikiáltották a két rövid életű Ruszin-Lemkó Köztársaságot Komańczában, majd decemberben Florynkában.

Csehszlovákia azonban nem váltotta be a ruszinok három egyenrangú szláv nép szövetségi államáról szőtt elképzelését, így továbbra is egymástól közigazgatásilag elszigetelve éltek. 1936-ban a megújult Központi Ruszin Nemzeti Tanács a csehszlovák kormány elé terjesztette az autonóm Podkarpatszka Rusz alkotmány-javaslatát, amely tartalmazta

többek között a kárpáti ruszin lakosság egyesítését, a 45-tagú Sojm összehívását és a ruszin nyelv hivatalossá tételét is. A csehszlovák kormány mindezen javaslatokat figyelmen kívül hagyva csupán minimális változásokat vezetett be.

1938-ban Podkarpatszka Rusz megkapta első háromtagú autonóm kormányát élén a magyarbarát Andrej Bródy-val, ezt követte a csehszlovákok állammal és Ukrajnával is lojális Augustin Volosin kormánya, amely Kárpát-Ukrán Köztársasággá nyilvánította a régiót. Miután Szlovákia a náci Németország szövetségeseként kinyilváníthatta függetlenségét, addig a szintén függetlenné nyilvánított Kárpát-Ukrán Köztársaság függetlensége csupán egyetlen napig tartott (1939. március 15.), majd Magyarországhoz lett csatolva.

1944-ben, Csehszlovákia formális újraegyesítése előtt, a pravoszláv egyház képviselői petícióban fordultak Sztálinhoz, hogy ismerje el Karpatszka Ruszt (beleértve a közép- és kelet-szlovákiai területeket és északkelet Magyarországot) szovjet köztársaságként. A kérvényt elutasították tekintettel arra, hogy más országok területét kívánta a Szovjetunióhoz csatolni.

A kommunista Csehszlovákiában tovább folytatódott az autonómiára vonatkozó javaslatok felterjesztése: az eperjesi ukrán nemzeti párt képviselője korlátozott kulturális és nyelvi garanciákat kívánt kicsikarni Szlovákia „ukrán” lakosai számára, míg a homonnai helyi pártfunkcionárius, Š. Buganič, Kárpát-Ukrán autonóm terület kialakítását követelte.

A szomszédos Podkarpatszka Ruszban is hasonló tendencia zajlott 1945-1991 között, igaz, különösebb eredmény nélkül. Figyelemre méltó Pavlo Kampov tanító 1970-ben, az újraegyesítés 25. évfordulójára *A reménység és a csalódás 25 éve* címmel írt politikai röpirata, amelyben a Podkarpatszka Rusz Köztársaság újjáélesztését és a Szovjetunióból való kiválását indítványozta, és aminek következtében a szerzőt elítélték és kezdeményezését csírájában fojtották el.

1985 után a kárpátontúli autonómia közkérdéssé vált. A kárpátontúli terület Kárpáti Ruszinok Egyesülete felszólította Gorbacsovot, nyilvánítsa autonóm köztársasággá Podkarpatszka Ruszt.

Az ukrán függetlenség kivívása után (1991. aug. 24.) még intenzívebbé váltak az kárpátontúli autonómiáról szóló viták. Az új ukrán

állam keretén belül a már említett Egyesület kidolgozta az autonómiára irányuló követeléseket, továbbá felszólította Ukrajnát a kárpáti ruszinok önálló nemzetiségként való elismerésére. Leonid Kravcsuk, az ukrainai parlament elnöke, egyben államelnök-jelölt is, kompromisszumot javasolt: ha megválasztják a független Ukrajna elnökévé és a kárpátontúli autonómiára vonatkozó referendum is érvényes lesz a régióban, a régóta áhított autonómia Ukrajna határain belül 1992 tavaszán megvalósulhat. És bár Kravcsuk államelnökké vált, az autonómia sosem valósult meg.

A kárpáti ruszin aktivisták 1993-ban Podkarpatszka Rusz-i Köztársaság néven árnyékkabinetet hoztak létre, hogy felkeltsék a nemzetközi körök figyelmét.

2007 decemberében a Sojm nevű polgári egyesület eltökélte, hogy kikiáltja a kárpátontúli terület autonómiáját tekintet nélkül arra, hogy Ukrajna elismeri-e azt vagy sem.

A 2008-ban zajló Kárpátontúli Ruszinok Európai Kongresszusán 2008. december 1-i hatállyal kihirdették a ruszin államiság megújítását a Podkarpatszka Rusz-i Köztársaság formájában. Kinevezték a kormánytagokat és felszólították az orosz kormányt, garantálja az új önálló köztársaság biztonságát. Ezzel az extrém deklarációval egyetlen dolgot sikerült elérni: felkeltették a nemzetközi média, az ukrán kormány és néhány oroszországi kormány-, értelmiségi- és polgári kör figyelmét az Ukrajnában élő kárpáti ruszinok szomorú helyzetére.

A szerző rávilágít arra a tényre, hogy minden Közép-Európa politikai rendjét veszélyeztető politikai fordulat arra ösztönözte a kárpátaljai terület (Podkarpatszka Rusz) iránt érdeklődő szomszédos országokat, hogy e régió autonómiáját nem csak elméletben, de gyakorlatban is megvalósíthatónak tekintsék. Az autonómiát pedig sosem az adott terület követelte, hanem az ott élő nagyszámú kárpáti ruszin lakosság, amely politikailag is megérett már erre a változásra. A kárpáti ruszinok autonómia-törekvése valószínűleg addig nem szűnik meg, amíg azt az adott kormány, jelen esetben az ukrán kabinet, ki nem elégíti.

Császári Éva

KISEBBSÉGI JOG

A kritikus helységnév-tábla kérdés és rendeződése a karintiai szlovénoknál

Pirker, Jürgen: Fünf Jahre „Ortstafelregelung“, 40 Jahre Volksgruppengesetz. Bilanz und Perspektiven für das Volksgruppenrecht. = Europa Ethnica. 2016. 3-4. No. 60-67. p.

A karintiai szlovén kisebbségi jogok körül folyó sok évtizedes vita fő fejezetének számított – az anyanyelv hivatalos nyelvi jogosítványainak elemeként – a kétnyelvű helységnévtáblák kérdése, melyet az osztrák parlamentnek 2011 augusztusában sikerült megközelítőleg rendeznie – az 1976. évi kisebbségi törvény adott pontját módosítva. Az eredeti cikkely az elvi előírásait igen kedvezőtlen lakossági küszöbértékekhez (25%) kötötte, ami mindösszesen 91 topográfiai pont megjelölését vonta maga után, s az elvárások messze kielégítetlenek maradtak. A jogait követelő kisebbséggel bizalmatlan vagy épp ellenséges többségi környezetnek szimbolikus politikai sikon ellenben még ez is sok volt, s radikális nacionalista csoportjai a táblákat folyamatosan rongálták vagy kidöntögették. Nos, 2011-ben az osztrák szövetségi és a karintiai tartományi kormány, valamint a szlovén kisebbségi szervezetek előzetes megállapodása alapján elfogadott cikkely most már 17,5 százalékos arányú kisebbségi lakossal rendelkező települések esetében írta elő a német-szlovén kétnyelvű helységnévtáblák használatát, ami 165 dél-karintiai települést érintett, mintegy kétszer annyit, mint amennyit a korábbi lehetőségek jól-rosszul megengedtek. A korábbinak közel a kétszeresét kitevő nagyságrend annál többet nyom a latban, mivel időközben megindult a kisebbségi jelenlét visszafordíthatatlan szűkülése: a világháború utáni 20-25 ezres, népszámlálási adatokban kimutatott létszámkör leapadt mintegy 13 ezerre. (Nem hivatalos becslések a valós számot, persze, ezt – mint a korábbi értékeket is – általában a többszörösére teszik.) Emellett hígulás, szórványosodás is bekövetkezett az őshonos fal-

vakból a városokba történő beköltözésekkel. – Pirker tanulmánya részint visszatekint a küzdelmes és zavaros előzményekre, s az időközben eltelt évek távlatából értékeli a helyzetet, részint pedig mérlegeli a törvény átfo-góbb reformja irányába történő továbblépés lehetőségeit. – nagyvonalú-nak egyetlen időszakában sem mondható...

Az előzményeket tekintve visszamehetünk egészen a négyhatalmi megszállás alatt állt Ausztria szuverenitását helyreállító 1955-ös Osztrák Államszerződés rendelkezéseiig (de voltak idevonatkozó pontjai az érvényét távlatra megőrző 1920-as St. Germain-i békeszerződésnek is), melyek a vegyes lakosságú területeken előírták az anyanyelvi jogok biz-tosítását (a burgenlandi és stájerországi horvátokét beleértve), részletekre azonban nem tértek ki. Részletszabályozással – épp a helységnévtáblákkal kapcsolatban – először 1972-ben a szociáldemokrata Kreisky-kormány próbálkozott (akkor a jugoszláv-osztrák határmegvonással kapcsolatos 1920. évi népszavazás ötvenedik évfordulója irányította rá a figyelmet a karintiai szlovénok igényeire), és 20 százalékos lakossági határt megcé-lozva 205 település megjelöléséről rendelkezett, a kezdeményezést a több-ségi népharag („Ortstafelsturm” – „névtábla-vihar”) azonban lényegében elsöpörte. Következett 1976-ban az előljáróban említett kisebbségi tör-vény („népcsoporttörvény”, mely a burgenlandi magyar kisebbség jogait is tekintetbe vette) a maga 25 százalékos határmegvonásával és végrehaj-tási rendeletül szolgáló, 91 települést felsoroló helységnév-jegyzékével.

Negyedszázad elteltével az osztrák alkotmánybíróság egy eseti dön-tése során, immár az Európa Tanács által 1995-ben elfogadott kisebbségvédelmi keretegyezmény, illetve a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája (1992) ajánlásainak szellemében 2001-ben hatályon kívül helyezte a 25 százalékos határt, és európai kitekintésben néhol már elért tíz százalékos arányhoz történő közelítést írt elő. Ezt követően a külön-böző kormányok különféle módozatú elképzelésekkel igyekeztek eleget tenni az alkotmánybírósági elvárásnak, melyek éveken keresztül hol a koalíciós partnerek, hol a bevont kisebbségi szervezetek (mint minde-nekelőtt a Karintiai Szlovénok Tanácsa) huzakodása nyomán azonban meghiúsultak. A gáncsoskodásban a 2000-es évek első felében az nemzeti populizmusáról elhíresült, EU-szerte ellenszenvet keltő Szabadság Párt, majd a Szövetség Ausztria Jövőjéért (FPÖ, BZÖ) tartományfőnöki, majd

kormánykoalíciós pozíciót is betöltő elnöke, Jörg Haider járt az élen. Az ET Miniszteri Bizottsága részéről most már figyelemmel is kísért folyamat számos buktatón át 2011 folyamán végül mégis elvezetett a szövetségi és a karintiai tartományi kormány, valamint a kisebbségi szervezetek közös, kompromisszumos javaslatán alapuló törvénymódosításhoz. A sikerhez nyilvánvalóan hozzájárult az EU-tagállammá vált szuverén, demokratikus anyaország megjelenése a közvetlen szomszédságban, amivel bármifajta etnikai szembenállás vagy „elszakadási” törekvés gyanúja is aktualitását veszítette. A határ menti csetepaték, atrocitások réme, ami a két világháború befejező szakaszaiból visszamaradva hosszú ideig még kísértett, már nem zavarhatta a kedélyeket.

A helységnevtábla kérdés rendezése, az előírások ezúttal végre maradéktalan, a Haider-féle szabotázs-akciókat és uszítást semlegesítő végrehajtása nyomán Karintiában érezhetően kitisztult a levegő, s észrevehető módon általában is felbátorodott a szlovén nyelven történő megszólalás a nyilvánosság előtt. A nyelvi aktivitás erősödéséhez ugyanakkor az anyaországgal való közvetlen érintkezés helyzeti adottsága s önmagában a megerősítés, hogy nem pusztá, önmagába zárt „kisebbségi” idiómát beszélnek, szintúgy hozzájárult. Illetékes körök ugyanakkor kissé önelégülten dőltek hátra, mintha nem maradt volna tennivaló a nyelvi-kulturális jogok tágabb körű kiszélesítését, a szlovén-oktatás elmélyítését, a kultúra és művelődés, a sajtó támogatási rendszerét, intézményi bővítését vagy épp az érdekképviselet erősítését illetően. E tekintetben már jó ideje kívánczolt a napirendre a kisebbségi törvény átfogó reformja, korszerűsítése. Indult is ide vonatkozó tervezési folyamat még a névtábla témát érintő egyedi módosítás elfogadása előtt, de ez egyelőre újfent elvérzett az egyeztetéseken.

Elavultnak tekinthető már a kisebbségi törvény egész fogalomkészlete, például az etnikai entitás adminisztratív ízü és statikus jellegű meghatározása: „egyes régiókban őshonos, saját népiséggel rendelkező, nem német nyelven beszélő osztrák állampolgárok”, melynek szemhátára nem terjed ki például a területiséggel nem rendelkező roma népességre, emellett szem elől téveszti nem csak a szlovén népesség egyre inkább mobilizálódó, a városok irányába (akár Bécs felé) szétszóródó részét, de a kelet-európai és balkáni migrációt mint a háború utáni idő-

szakok újszerű fejleményét is és különösen a vasfüggöny kora utáni szabad áramlást, majd a jugoszláviai háború nyomán előállt menekült-hullámot, melyek Ausztriában megtelepedett, tartós letelepedési jogot is nyert etnikai csoportjai nem elhanyagolható létszámmal képviselik a „mátság” identitási köreit az országban. (Márpedig az egyre inkább félt „beltenyészet” kialakulása helyett kívánatosabb, szabályozott integrációjukat paradox módon csakis nyelvi-kulturális önazonosságuk megőrzése szolgálja.) A szemléletbeli pontosítások és kiterjesztések nélkül az 1976-os törvény önmagában nemes és ma is aktuális célkitűzése: „az egyéniség teljes értékű kibontakozása” – a civil társadalmi multikultura iránti ma elvárásai közepette – nem mehet teljesebbé.

A korszerű multikulturális szemlélet stratégiáját a német ajkú többség domináns nyelvéhez rendelt részidentitások egyedi idiómáival kialakuló, hivatalosan elismert kétnyelvűség és kettős kultúra civil társadalmi tér-alakítása határozhatja meg Ausztria számára. Eszközként a kétnyelvű oktatás-nevelés – a többségi környezetre is kiterjesztett – szélesítése (már az óvodáktól), a párhuzamos nyelvhasználat lehetőségének rendszeresítése funkcionálhatna, minél tágabb körben a hivatali, közigazgatási, közéleti színtereken. A most hamvába holt reformtervezet mindebből nem túlságosan sokat vett célba, de elindult a jó irányban. Amivel tulajdonképp zátonyra futott, az az érdek-képviselési szintek jogosítványai körül összpontosult a „bevett”, történeti identitások vonatkozásában. Jelek szerint a szervezeti-strukturális és a nyelvi-kulturális oldal nehezen kerül egyensúlyba, noha ehhez a kisebbségvédelmi keretegyezmény, illetve a nyelvi karta együttes szem előtt tartása megfelelő lehetőséget nyújthatna.

*

Itt hívjuk fel a figyelmet Győri Szabó Róbert témában kapcsolódó hazai, magyar nyelvű publikációjára is: *A karintiai szlovének és a helységnevtáblák. = Jog – Állam – Politika. (Széchenyi István Egyetem.) VII. évf. 2015. 1.* – amely a szlovén-kérdést a 19. századi nemzeti ébredés fejezetéig követi vissza, egyben teret szentel az ausztriai kisebbségvédelem magyar vonatkozásainak is.

Komáromi Sándor

Fizikai erőszak, állami tekintély és büntetőjog Csehországban 1918-1923 között

Šmidrkal, Václav: Fyzické násilí, státní autorita a trestní právo v českých zemích 1918-1923. = Český časopis historický. 114. r. 2016. 1. no. 89-114. p.

1918. október 28-án Csehszlovákia megalakulását követő átmeneti időszakban az új államnak meg kellett küzdenie teljhatalmának érvényesítéséért. A tanulmány elsősorban az újonnan elfogadott büntetőjogi törvény, a kegyelem és az amnesztia kérdésével foglalkozik.

Az első kérdéskör az állam tekintélyének megroppanását és a jogi tudat meggyengülését, ill. az előzőkre adott korabeli reakciókat tárgyalja. Ezt követően a büntetőjogban végzett törvényalkotási tevékenységet mutatja be, amelytől az állam tekintélyének megerősödését várták el, és amely helyettesíteni hivatott a régi, még a Monarchiából megörökölt „elavult, igazságtalan és el nem ismert” büntetőjogot. A cikk utolsó részében a kegyelem és az amnesztia témája kerül előtérbe.

Az állam tekintélye megrendült a háborút követő időszakban. A politikai fordulatból fakadó kezdeti örömet csakhamar elégedetlenség, harag és csalódás váltotta fel, amely az elvárt változások elmaradásából származott. A csehszlovák állam kezdettől fogva nem volt képes tekintélyt kivívni az állampolgáraiban és nem tudta megtalálni az egyensúlyt az állampolgári szabadság és az állam tekintélyének védelme között. A korabeli bűncselekmények általános kísérelése az erőszakkal történő fenyegetés volt. Ennek eszköztárához tartozott a kollektív érdekek erőszakkal vagy fenyegetéssel való érvényesítése, mint például lakások, templomok lefoglalása, az egyén politikai meggyőződésének lerombolása, politikai gyűlések felosztatása, közigazgatási szervek tagjainak kizárása, megfélemlítése, jogbitorlás, utcai bíróságok nyilvános ítélezései. Nem csak a társadalom perifériáján élők, de a kisvárosi műveltebb rétegek képviselői is nagy számban vettek részt nyilvános fosztogatásokban, amelynek legfőbb indítékai az antiszemitizmus, ill. a fogyasztó és a kereskedő közötti kibékíthetetlen ellentét állhatott. A háború alatt hosszú ideig nélkülöző polgárok másként értelmezték a szabadság, a demokrácia és a köztársaság fogalmát. Az állítólag erkölcs-

telen módon meggazdagodott vállalkozók, kiskereskedők üzleteinek, vendéglőinek és otthonainak kifosztása és az utcai bírások végigkísérték az 1919-es évet. 1919 májusában elfogadták a népbíróság szabályozásáról szóló törvényt, amely törvényes módon biztosította szélesebb polgári rétegek bekapcsolódását a bíróság döntési folyamataiba, továbbá az utcai népbíróság uzsora-ügyeit a járási bíróság szintjére emelte. 1919 és 1921 között több törvényt is elfogadtak a háború ideje alatt keletkezett uzsora büntetésének szabályozása érdekében, amely a károsultak kártalanítását törvényessé tette és az állam érdekeinek érvényesítését szolgálta, továbbá az uzsora elleni tüntetések megszüntével a közrend megszilárdulását is elősegítette.

Az állam tekintélyének megszilárdítását a társadalom aktuális értékeit és igényeit is figyelembe vevő új jogrend kialakításától várták. Ám a cseh büntetőjog félúton megállt: az ideiglenesen, egészen a 20. század 40-es éveinek végéig alkalmazott elavult osztrák büntetőjog visszatetszést váltott ki az állampolgárokból. A jogalkotók kizárólag a legszükségesebb büntetőjogi normákat fogadták el, amelyek a köztársaság első éveiben kialakult helyzetre reagáltak. Ebből az időszakból a köztársaság védelméről szóló törvény tekinthető a legjelentősebbnek, amely újonnan és egységesen határozta meg a politikai bűncselekményeket.

A demokratikus büntetőjogi kultúra érvényesítése során az igazságügynek az aktuális helyzetet is szem előtt kellett tartania. Az állam továbbra is hangsúlyozta a régi törvények betartásának szükségességét, ill. megszegésük esetén a büntetés lehetőségét. Az 1918-1921 közötti nehéz gazdasági viszonyok miatt sok büntetlen előéletű állampolgár kényszerült bűncselekmény elkövetésére. Az államnak azonban az állt érdekében, hogy a stigmatizált csoportok is mielőbb visszaintegrálódjanak a társadalomba. Ennek eszközeit képezte a kegyelem és az amnesztia lehetősége. Az államelnök jogkörébe tartozott a bűncselekmények következményeinek mérséklése vagy eltörlése. 1918 és 1922 között a Csehszlovák Néptanács mindössze egyetlen, míg az államelnök 11 esetben adott amnesztiát polgári-, 6 esetben pedig hadijogi ügyben. A kevésbé súlyos ügyeken kívül a köztársasági elnök az igazságügyi minisztérium javaslatára olyan komplikált esetekben is adhatott amnesztiát, amelyekre a bíróságok nem tudtak megfelelő megoldást találni. A fiatal csehszlo-

vák állam egyrészt ezzel kockára tette az állampolgároknak az igazságszolgáltatásba vetett bizalmát, másrészt az igazságszolgáltatás rendszere nem volt felkészülve az esetek ilyen nagyszámú elbírálására. Éppen ezért válhatott a kegyelem a büntetőjog legegyszerűbb eszközévé a korabeli viszonyok között, amikor a bűncselekmények száma emelkedő tendenciát mutatott.

Császári Éva

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Bevezető¹

A könyv, amelyet az olvasó kezében tart, már címében is – *A többség kisebbsége* – egy akár klasszikusnak is nevezhető Kárpát-medencei történeti jelenséget ragad meg, azt a sorsformáló strukturális sajátosságot, hogy népeink-nemzeteink szállásterületei oly mértékben összefonódnak, hogy nem egy tájon a környező nagyrégió többségi etnikumai kerülnek lokálisan kisebbségi helyzetbe. E tanulmánykötet éppen a térség legsajátosabb, különleges régiójával, a sok századon át nyelvében, társadalmában szembetűnően egységes székely világgal, az abba beleilleszkedő románok életével, igencsak vitatott asszimilálódásával foglalkozik a későközépkortól a modern huszadik századig.

Varázsos, természeti szépségében igazán vonzó régió a Secuime (Székelyföld, Terra siculorum) melynek mindennapi világa a nagyobb vasútállomások, fürdőhelyek, medvékben bővelkedő nagy múltú vadászövezetek és lendületesen átalakuló nagyvárosok szigetszerű képződményein túl inkább csak zárványként, amolyan etnográfiai kuriózumként ismert. Holott az ország közepén fekszik, akárcsak a közeli Mócföld.

Talán érthető is az, hogy a székelyek, noha nem hiányoznak egészen a román történeti-politikai közgondolkodásból, valójában nem váltak annak integráns részévé. Távlabbról nézve úgy tűnik, hogy ezt a hagyományosan zárt, szinte homogén magyar entitást, melyre néha rácsodálkozik, máig nem tudja nemzeti közösségként is sorstestvérnek elfogadni. Azért is, mert a kelet-közép-európai térség örökletesen kötelező merev nemzetállami ideológikus mechanizmusai nagyon nehezen tudják az államépítés – még a mostani demokratikus átalakulás vártnál bizony

¹ A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből. Csíkszereda.1999.Pro Print Könyvkiadó. 311 p.

keservesebb – folyamataiba is a másságokat (a mindenütt divattá silányult „politikai korrektség” kötelező gesztusait meghaladva) szervesen, kooperatív úton beilleszteni. Noha lassan-lassan kikerülni látszik a magyarság a románok „ösellenségének” [„duşmanul ereditar”] sokáig mindkét oldalról elfogadott-táplált státusából, s a románság elemző gondolkodásra vállalkozó része felelős államépítő tényezőnek fogadja el, valójában máig nem eléggé ismerjük jól egymást. Amit a politikai publicisztika periodikusan ismétlődő indulatos kitorései érthetően csak nehezítenek. Különösen áll ez a székelyekre vonatkozó román ismeretekre.

Pedig a Székelyföld magyar népe sok évszázada több oldalról is szomszédságban él a románsággal, mondhatni, hogy „a kezdetektől”. Persze azoktól a régi kezdetektől követhető a szomszédság, a különleges kapcsolatok, amelyek idejét nem a nemzeti romantika igényei szerint alakított, datált a régi történeti bűvárkodás, vagy éppen valamilyen napi politikai kényszer, hanem azoktól az időktől, melyek kezdőpontjait a régészeti emlékekből, az igencsak kevés korai okleveles anyag szórványos, ám elég jó adataiból, s a legrégebbi krónikáink elbeszélésvilágának ködéből bont ki a modern történetkutatás. Tehát a 12. század legvégétől, a 13. század elejétől.

Az első találkozások pontos dátumát a források szűkossége miatt természetesen nem tudhatjuk. Jelképesnek tekinthetjük, hogy a székelyek, románok, szászok (és besenyők) első közös említése 1210-re vonatkozik, amikor is a szebeni ispán vezetése alatt viseltek hadat Vidin környékén a bolgár-vlach uralkodó megsegítésére. 1291-ben pedig a gyulafehérvári erdélyi részgyűlésen – a király jelenlétében – együtt vesznek részt a nemesek, szászok, székelyek, románok – mint külön „universitasok”; közben végig küzdöttek együtt az évszázad egy sor háborúját. Ez az évszázad egyébként, melyben 20. századi jeles magyar kutatók – Makkai László, Györffy György, Bóna István – egybehangzó véleménye szerint népeink „együttélésének településföldrajzi alapszerkezete” kialakult. Ekkor ért véget a székelyek koraközépkori áttelepítéseinek időszaka, ekkor vették birtokba végleges hazájukat, láttak hozzá az immár rendszeres földműveléshez.

Hosszú út állt mögöttük. Ennek kezdete az ő esetükben is a legendák világában rejtőzik. Ismeretes, hogy a székelyek eredete máig, s talán

örök időkg vitatható. A régi székely „politikai közösség” népi emlékezete erősen őrzi a hun származás hagyományát – ez egyébként az Árpád-ház eredetmítosza, mint ahogy a középkorban a külvilág is jobbra a hunok utódainak tartotta az egész magyarságot. Az elbeszélő források a közös eredeten belül számot tartanak székely-magyar distinkciót, de az utolsó magyar középkori krónikás (Thuróczy János, 1488) is a róluk írt alfejezetében csak néhány már akkor archaikus szokásrendi vonást tud fel- említeni, hangsúlyozva, hogy „ugyanennek a nemzetnek egy része” a székely. Természetes is ez, hiszen amióta csak információkkal bírunk, mindig ugyanazt a magyar (finn-ugor eredetű) nyelvet beszélték, s a dialektusbeli különbségek inkább csak a tudományos kutatás számára bírnak jelentőséggel. Őstörténetünk talán legnagyobb nyelvtudós kutatója (Németh Gyula) a székelyeket a dél-orosz sztyeppéken a magyarokhoz csatlakozó türk eredetű népnek tartotta, akik 895 körül a magyarokkal együtt jöttek be a Kárpát-medencébe. Meg kell azért említeni, hogy az eredetkutatás során számos nomád népben keresték az ősoket, olyanokban, amelyekkel a magyarság az Uraltól Pannoniáig összetalálkozott. A valamelyest adatolt változatos logikai konstrukciókból a legfigyelemreméltóbb a néhány jeles tudós (Hóman Bálint, László Gyula, Engel Pál) által még elképzelhetőnek – de nem bizonyosnak – gondolt „kettős honfoglalás” elmélete, mely szerint, igencsak leegyszerűsítve e nézetet: a magyar birodalmat alakító 6. századi avarokkal ideérkezett az akkor még keleti magyarság egy része, melynek nagyobb töredékei („késői avarok”), köztük a székelyek – vagy csak ők – megérték a magyar törzsszövetség főtömegének 9. századi Kárpát-medencei honfoglalását. Ennek a rendkívül problematikus koncepciónak azonban van egy erős külső támasza: a székelység hun eredettel ötvözött ősfoglalói önlegendája. S mint tudjuk, a legendáknak „minden szava igaz”, a legendák jobbra erősebbek a tudománynál...

Amit a történetkutatás bizonyítottnak állít, az az, hogy a székelyek először a régi magyar törzsterület perem vidékén helyezkednek el, így Nyugaton a mai Pozsony vidékén, meg Zalában látnak el határvédő szolgálatot, ám zömük Biharban található. Szent László király (1077-1095) már innen telepít lovas íjász határőröket a Maros és Olt közé, a Nagy-Küküllő mellékére az ottani nyilván jelentéktelen határőrállomá-

sok érdemi megerősítésére. Ez a szállásterület tehát még csak kisebb részben fedi a későbbi Székelyföldet, nagyjából a majdani, egy évszázad múlva épülő Szászföld felső sávjára feküdt rá.

Az utolsó lépés, mint már említettük, a 13. században következik be, amikor II. András (1205-1235) rendeletére nagyobb arányban átköltöztetik a csak igen gyéren lakott Keletre a székelyeket, hogy teljesen szabaddá tegyék a területet az előző század óta több hullámban beérkező szászok számára. Az időben persze elhúzódó áttelepülés nyomán alakul ki a végleges Székelyföld, a nomád korból öröklött, bomladozó törzsi szervezetével, igen tartós nemzetségi család- és vagyonközösségével. (A mai tömbterületen kívüli Aranyosszék később, a század második felében létesül az ifjú V. István idejében.) A közösség továbbra is minden tagjában hadköteles, a könnyűlovasszék alkotván századokon át az immár nyugatias királyi had keleti típusú elő- és utóvédjét. Különösen a keletről jövő nomád betörések leküzdésére voltak hivatottak.

Katonai funkciójukból következett, hogy a feudális államszerkezetben a székelyek kollektív nemesség rangját élvezték, mely sokáig a közösség minden tagjára átháramlott, egyenlőségtudatát pedig még a modern korban is áthatja. Állami adót fizetniük nem kellett, a sokat emlegetett „ökör-sütés” (portánkénti adóként egy ökör) is csak rendkívüli alkalmakkor járt a királynak, amúgy ez a keleti nomád hódolati adó és ajándék ötvözete.

A Székelyföld kezdetektől külön jogállással, valódi autonómiával bírt, ami talán mutatható rokon vonásokat a 13. századi fogarasi hátszegi, máramarosi román autonóm vidékekkel, mindenekelőtt a Szászföldével, s igencsak eltért a már virágzó nemesi vármegyék [comitat] státusától. A király a maga környezetéből küldött „székelyispánt” e tartomány élére – aki egyenrangú volt az erdélyi vajdával. Ő hívta össze a „nemzetgyűlést”, ő a hadak vezére, de a hadszervezés kulcsembere a helyiek választott hadnagya volt. Mint ahogy választott a széki bíró is. A nemzetségi településrendre épült bizonyára szász mintára a „székek” (sedes) autonóm területigazgatási szervezete, mely maga is tartott közgyűléseket, hozott törvényeket, általános szavazati jog mellett. A hét szék „nemzetgyűlést” többnyire Udvarhelyen tartották. Az uralkodó nem adományozhatta el a székelyek földdarabjait; még hűtlenség, fővesztés esetén is a családé, a közösségé maradt az örökség. Az erdélyi országgyűlések működése a

három rendi nemzet „testvéri szövetségének”, azaz „a székelyek” a vármegyei nemesség, továbbá „a szászok” egyezkedéséből állott, az 1437. évi kápolnai szövetség („unio trium nationum”) meg-megújításával.

Természetes következmény volt a „középkori munkamegosztásban” katonáskodásra épülő székely társadalom elkülönülése, kifelé zárt-sága. Nagyobb számú idegen elemet nem fogadhatott be. A 13. századi krónikás Kézai Simon székely-román keveredést is megemlíti, azonban inkább egymás mellett élést, peremvidéki ozmóvizt, semmint szimbió-zist kell látnunk. Az a nagykiterjedésű érintkezési terület, amely a 14. századra kialakult Erdélyben, lehetőséget adva magyarosodásnak vagy éppen románosodásnak, az kívül esett a Székelyföldön. A 16. századig nincs nagyobb mérhető betelepülés, míg Aranyosszéken a középkor végén már vannak román többségű falvak. Új helyzet lesz, amint meg-bomlik a főemberek (primorok), „lófők” azaz lovas katonák (primipili) és közszékelyek, gyalogosok (pedites) hármas osztatú közösségének merevsége, s a 15. századtól kialakul itt is némi jobbágyság – igaz, még szelíd formában. Egyre többet kell védeni a régi struktúráját.

A magyar királyság 1526. évi mohácsi katasztrófáját, az 1541. évi szétszakadását követően létrehozott erdélyi állam adóztatni akarta a közszékelyeket, megváltoztatta a hadviselési kötelezettség rendjét, a primorokat és lófőket formálisan is nemesi kiváltsággal ruházta fel. Ez nagyjából a székely területek vármegyei szintre helyezését jelentette. Szabadságjogaik védelmében – 1562-ben – politikai alkudozások után valóságos hadműveletet indítottak a főrendűek és az ifjú uralkodó János Zsigmond ellen. Ám a szászokat nem tudták csatlakozásra bírni, a fejedelmi hadak pedig (székely közreműködéssel) legyőzték a székely felkelőket. A megtorlás után a közszékelyeket az országgyűlés fejedelmi jobbágyoknak nyilvánította, s a korábbi megszorító intézkedéseket folytatva, a Székelyföldet megfosztották autonómiájától. (Mely folyamat majd újrakezdődik a 18. században, különösen az un. határőrvidék fel-állításával 1762-64-ben, aztán 1784-ben.) A régió társadalom történeté-nek legjobb ismerője – Egyed Ákos – ezeket az éveket számítja a feudális rendszer itteni bevezetésének. A székelyek többsége még évtizedekig küzdött régi szabadságáért, hol az uralkodó, hol annak ellenfelei olda-lára állt, attól függően, éppen kitől remélte „ősi szabadsága” visszaszer-

zését. A legtöbb véres retorziót a Báthory-dinasztiától kellett elszenvednie. Ezért voltak többségükben kitartó szövetségesei Mihai Viteazulnak.

A magyar történeti tudatban az „Erdély aranykorának” tartott 17. század nagy fejedelmei, de már az első: Bocskai István (1605-1606) is – aki pedig 1596-ban még hadvezérként véresen leverte egy székely felkelést – a megbékítés politikáját választotta, Bethlen Gábor (1613-1629) a székelyek lesüllyedését, jobbágyosodását próbálta megállítani – úgy tűnik meglepően eredményesen. I. Rákóczi György (1630-1648) visszaállította a székelyföldi vagyonok sérthetetlenségét. A társadalomban a szabad székelyek maradtak többségben. Egy ideig.

Románok nagyon korán, szerény számban már a középkorban jelen vannak a Székelyföldön, Aranyosszéken – mint említettük – román többségű falvak létezésével is lehet számolni, mint ahogy kis számban többfelé román és szász jobbágyokról tesz említést már a régebbi magyar kutatás (Györffy György), egyben jelezve, hogy a 17. századtól „a Székelyföldön fontos telepítési tényezővé” is válik a románság.

És itt meg is állhatunk – az olvasót is kímélendő – a rövid székely történeti vázlattal. Nem mintha véget ért volna a drámai fordulatokban gazdag eseménysor, hanem mert elsősorban innentől vannak jobban megragadható adatok, bővebb források a székelyföldi magyar-román együttélés, alkalmi összeolvadás szakszerű elemzésére, mely ezen tanulmánykötet tárgya.

A székelyföldi román lakosság életkörülményei, az együttélés és magyarosodás, („elszékelyesedés”) politikai problémává, vizsgálati témává a polgárosodás korában válik, s akkor is eléggé későn. Mint mindenütt Kelet-Európában, a modern nemzetállami nacionalizmus dinamizmusa teszi az asszimiláció kérdését örökzöld témává; ám a Székelyföld kívül esett az ipari forradalom, a modernizáció fősodrán. A magyar értelmiségi elit számára ugyan régóta lelkiismereti kérdés volt a székelyek viszonylagos szegénysége, az állami politika azonban az előző századfordulóig jelentősen egyedül az oktatás fejlesztésében tudott érdemben előrelépni. A román értelmiséget pedig érthetően lekötötték a nemzeti jogaik kiterjesztéséért folyó erőfeszítéseik.

A Nagyszébenben 1904-ben kiadott Enciclopedia Româna említi mind régi román falvak ottani létét, mind a betelepülést Erdélyből is, a

Kárpátokon túli fejedelemségekből, s ezek beolvadását, sérelmi felhang nélkül. Ekkorra már mindkét oldalon elhalványultak az 1848-49. évi erdélyi tragédia: a polgárháború emlékei. 1906-ban Aurel C. Popovici híres programatikus állampolitikai művében a hatalmas román tömbön belülrre székely-magyar országot is tervez – akár tekinthetjük őt egy új székely autonómia kigondolójának.

Nagy-Románia létrejöttével még elvileg is okafogyottá vált bárminő román félelem a nemzet fogyása miatt, mégis éppen ezután került politizáló értelmiségiek gondolkodásába a székelyföldi románok múltja és jövője. Mélyebb oka ennek az új állam konszolidációs krízise, amiben fontos momentum, hogy az ország a nagy román többség dacára nem volt homogén nemzetállam. Márpedig a polgárság ideológiája alapján szervezett állam mindenütt nyelvi-kulturális egységet akar, nem tűr sokszínűséget, pláne nem „privilegiumokat”, székelyt vagy szászt. Így volt ez 1914 előtt is, (1876-ban a Szászföldet és Székelyföldet vagyonuk érintetlenül hagyásával betagolták a megyerendszerbe), ám a világháborúban elvadult politikai erkölcsök az ideológiák hatékonyságát felerősítették. Nem új „boldog békeidők” következtek.

A nemzetállami homogenizáló törekvés és a soketnikum, mint öröklött realitás közötti ellentmondást a 19. századi magyar liberális nacionalizmus a minden nemzetiségre kiterjesztett „politikai nemzet” (újra) bevezetésével próbálta feloldani, a magyarosodást-magyarosítást inkább hosszú távú folyamatnak tétélezte. Az új román nacionalizmus (a 20. században szinte kötelezővé váló türelmetlenségétől eltekintve) alapjában ugyanezt az elvet vallotta. Annak a magyarországi tapasztalatnak a birtokában, hogy az etnikai tömböket hagyományos eszközökkel nem lehet asszimilálni, a román értelmiség egy része tudomásul vette a székely közösség tartós megmaradását. Azok viszont, akik a tömbmagyarságot csak a nemzeti harmóniát zavaró faktornak, csupán idegen enklávének, veszélyforrásnak értelmezték, a blokk megbontását igényelték. Ezt szolgálta az a történeti-etnodemográfiai háborús színezetű irodalom, amely az 1920-as évek derekán bontakozott ki, s eltartott a második világháborúig, néhány eleme groteszk változatban bűvópatakként elő-elő tűnik a mai publicisztikában is, de még azon is túl.

Előzménynek Nicolae Iorga még a világháború előtti néhány megjegyzését tekintette a magyar kutatás (I. Tóth Zoltán). A kiváló román tudós állította, hogy a székelyek „nagyreszt román vérségűek” – később ezt az ötletét megtagadta.

Az említett román irodalom nem volt egységes, abban azonban egyetértett, hogy a székelyek az idők során igen nagy arányban magyarosították el a románokat, a székelyek negyede-fele román eredetű, s abban is, hogy a magyar és székely nem egy, hanem két nép. A politikus-tudós Alexandru Lăpedatu a jövőre a székely művelődési és közigazgatási önkormányzatot ajánlotta, mások viszont a támadó magatartást választották. „Teroarea săcuiașcă” továbbélését vizionálja egy szakértő, aki a székelyek több mint felét valószínűsíti román eredetűnek (Sabin Opreanu, 1927). Egy további tudós-politikus – aki később a középkori Dunántúlt is benépesítette románokkal – főleg a 18-19. században jelöli meg a románok beolvasztásának fő korszakát. Ő már teljesen kétségbe vonja a székely régió egységét: „Blocul secuiesc este o invenție a timpurilor moderne de după 1848”. Barátsággal kellene visszatéríteni a székelyt „román őseihez”. (G. Popa-Lisseanu, 1932)

Ezeknek a fáradságos munkával készült írásoknak a félig rejtett sugallata: ha a „magyar politika” elmagyarosította a székelyeket másfél évszázad alatt, úgy a mai politika feladata lenne elválasztani őket a magyarságtól, visszavezetni „az őseikhez” – románokhoz vagy valami ősi székelységhez. Amit megkönnyíthet, legitimálhat minél több elmagyarosodott román felmutatása, s az, hogy asszimilációs folyamatok lehetnek reverzibilisek is. Ha magyarázható is e törekvések politikai-eszmei háttere az 1918 utáni útkeresésekkel, a magyar revíziós törekvésektől való félelemmel, marad az a kérdés, hogy mi okozza az ebben a kötetben is tárgyalt népi beolvadás jelenségének meg-megújuló tematizálását, etikai alapú (azaz történetietlen) retrospektív elmarasztalását. Egy olyan nép értelmiségénél, mely nép máig számottevően növelte mind lélekszámát, mind részarányát?

Talán azzal válaszolhatnánk – anélkül, hogy itt megidéznénk a kötelező amerikai típusú nemzet-teoretikai irodalom nagyságainak általános szentenciáit – hogy miként az 1920-as években az új állami-ság konszolidációs krízisének volt járulékos tényezője az asszimilációs

problematika (torz) fölnagyítása, úgy manapság a térségünkben végbe-
menő nemzeti újjászületések, a még irracionális félelmekkel is küszködő
demokráciák válság jelenségei közé ezt is besorolhatjuk. E sorok írója
ebben látja a tudományos igény és a politikum erős keveredését a kér-
déskör újra tematizálásában főleg székelyföldi román körökben.

Az asszimiláció ismertén összetett, komplex, intergenerációs folya-
mat. A zárt tömbökben élő agrártársadalmakat alig érinti. (Így Erdély
hatalmas románságának asszimilációs vesztesége az egész Ferenc Józsefi
korban valószínűleg nem tett ki 100 ezer főt.) A magyar nyelvterüle-
teken belül élő más etnikum, kisebb nyelvszigetek esetén inkább volt
jelentős beolvadás. Ilyen a Székelyföld. De még ott sem egyformán.
Háromszékben az 1850. évi 16,7% románság 1910-re 15,7%-ra válto-
zott. Közben a Székelyföld népe 400 ezerről bő 600 ezerre növekedett.
Senki sem tagadja, hogy a négy székely megyében a 17. századtól ment
végbe magyarosodás – az ellenkezője volna meglepő egy olyan terüle-
ten, ahol 1848 körül 89-66% volt a magyarok (székelyek) részaránya. Ma
már tudjuk, hogy ahol a tartós spontán ösztönzők, gazdasági-társadalmi
tényezők megalapozzák az asszimilációt, ott már lehet gyorsító hatása
a céltudatos kormányzati intézkedéseknek – mint az első világháború
előtti évtizedben (Hanák Péter). De szakmai felelősséggel nem beszél-
hetünk „proces brutal, insistent, agresiv, de amplă desfășurare”-ról 1914
előtt „sub jugul de fier al opresiunii statului ungar”.

Azok a tanulmányok, melyek itt következnek, nem tagadják a szé-
kelyföldi románok régi ottlétét, bár nem tekinthetik őket őslakosoknak,
s éppen hogy képet adnak a bevándorlásról, még inkább a növekedésük-
ről és 19. századi fogyásukról. Kötetünk községenként, felekezetenként
vizsgálja a 16. századtól a 20. századig, családokig, parókiákig lemenően
az itteni románságot, mobilitásukat. A nyelvváltás és vallásváltás külön-
bözőségeit. A folyamat értékteremtő aspektusait is. A helytörténetírás
nehéz módszertanának bevonásával. Ez a mű nem monográfia; nem
tárgyalja az egykori Aranyosszékot, sem Marosszékot – az utóbbi meg-
ismerhető Pál-Antal Sándor legújabb munkásságából. De így is orientál
az egész régióról.

Kötetünk magyar kiadásának előszavában a szerkesztő (Bárdi
Nándor) azt írta, hogy „tanulmányaink nem vitairatok; célunk a tény-

feltárás...” Az azóta eltelt évek szakmai és főleg szakmán túli eseményei következtében ez a mű utólag kap egy politikai dimenziót is. Aki megértő szándékkal olvassa a tanulmányokat, az felismerheti bennünk a napi politikától való távolságtartás mellett a mindkét oldalon (román és magyar oldalon) rögzült mítoszok oszlatásának, egy egészségesebb székelyügyi közgondolkodás előmozdításának szándékát.

Szász Zoltán

Délkelet-európai migráció 1950-2010 között – demográfiai adatokban

Fassmann, Heinz: Migration in und aus Südosteuropa – Ein demographischer Überblick. = Südosteuropa Mitteilungen. 55. Jg. 2015. 1. No. 7-20. p.

Az időszaki helyi mérések felhasználásával készült, hézagpótló statisztikai tanulmány a közvetve-közvetlenül határos nyugati országok (Német- és Olaszország, Ausztria, Svájc) felé mozgó délkelet-európai migráció folyamatait, dinamikáját és jellegzetességeit vizsgálja a második világháborút követő évektől napjainkig. Délkelet-Európát mint térséget a volt jugoszláv tag-, illetve utódállamok mellett a további balkáni államokkal, valamint Magyarországgal és Romániával határozza meg. A vizsgálat tétje, hogy a migrációs volumen számaival is tükröt tartson a makrorégió leszakadási tendenciái elé, melyek 1990-ig a létező szocializmus hátrányos gazdasági-politikai viszonyaiból következnek, a rendszerváltás után pedig – országcsoportonként eltérő mértékben és formában – a felhalmozott elmaradásokkal folytatott küzdelem, a transzformációs folyamat zavaraival függnek össze.

A tanulmány kiindulásképpen a vizsgált szféra demográfiai alapfolyamatait veszi szemügyre. Kimutatásában Délkelet-Európa 1950-1990 között – az időközben már meginduló migrációs folyamat közepe – még 36% értékű népességnövekedés könnyelhet el (az 1950. évi 58-cal szemben 1970-ben 70, 1990-ben pedig 79 milliós értékkel; éllovas a maga közel háromszoros, jó 2 milliós teljes növekedésével: Albánia), ami csakis a természetes szaporodás, ráadásul már az elván-

dorlásokkal csökkentett eredménye. A lakosság szám az 1990-es nagyságrenddel ugyanakkor már tetőzik, s a trend ezt követően visszafordul. A szint három posztjugoszláv állam (Macedónia, Montenegró, Szlovénia) kivételével, ha eltérő mértékben is, mindenütt esik: 2011. évi állapot szerint markánsabb, 7-10% közötti csökkenés mérhető Bulgáriában, Romániában, Szerbiában, illetve Albániában; Koszovó 2001-ben először mért népszámlálási eredményeihez képest prezentálja a maga -10%-át. A váltást önmagában a még annyira lassuló, a nyugat-európai szintekhez közelítő természetes szaporodás állása nem támasztja alá, a háttérrel a dinamizálódó migrációs mozgásokban kell keresnünk.

Szerző egyféle, Délkelet-Európa és a bekonferált nyugat-német, olasz, osztrák, svájci „közel-nyugat” között kialakuló „közös migrációs térről” beszél, ahol Délkelet-Európa e nyugati zóna demográfiai „hátszínét”, erőtartalmát képezi. Mármost évtizedes bontású (reziduális módszerrel készített) táblázata a globális („nemzetközi”) migrációs számokat veszi végig a vizsgált térség országai szerint, azaz úgy tűnik, mintha a délkelet felőli bevándorlás befogadását le is fedné a jelzett zónával. A tabella sok, igen érdekes számot jelez, már 1989/90 előtről. (Kis kommentárjaink vagy kérdőjeleink többnyire kiegészítések a szerző által közöltekhez képest – K.S.)

A migráció alakulását illetően a rendszerváltás előtt alapvetően a 60-as évek Jugoszlávia-NSZK között egyezményes formában zajló vendégmunkás-foglalkoztatásáról, később a nemzetközi olajválság kihatásairól van, olykor viszont háborús viszonyok hatnak közre (Magyarország: 1956, a 90-es évek jugoszláviai háborúja). Könnyen értelmezhető a 60-as évektől az ezredfordulóig együttvéve milliányi görög elvándorló-tömeg nagyságrendje a gazdasági-politikai instabilitással. Az 50-es évek viszonylatában maradnak bizonyos homályok, mint például: hova is indult akkoriban 162 ezer bolgár vagy 140 ezer horvát? Mit fed a magyar rubrika 150 ezres adata, ha csak az 1956-os menekült-áradat körében magasabb értéket tartunk számon? Szerző a Bosznia-Hercegovinánál mutatkozó 177 ezres számra a régió belüli migráció paradigmája jegyében maga adja meg a választ: átmennek Horvátországba vagy Szerbiába. (Hasonló helyzetre utal a 80-as évek Romániájánál jelentkező 411 ezres érték, melynek valamekkora hányada a Magyar-

országokra történő áttelepedést takarja, miközben innen jó 200 ezer fő távozik nyugatra.) – A vasfüggöny utáni, Albániától Szerbiáig átfogóan magas, egyenként 400 ezer körüli migrációs számok már inkább önmagukért beszélnek. Bosznia-Hercegovina jó 1 milliós vagy Koszovó 200 ezres, százalékarány szerint kiugró kibocsátása, persze, főként a háborús menekült kategórián belül értelmezhető. Az elvándorlás az ezredforduló után is folytatódik – mintegy félmilliós szinten Szerbiában, 200 ezer alatti nagyságrenddel Magyarországon, illetve Bulgáriában.

*

A tanulmány migrációs fő tabellája a téma egyedi nyilvántartásának kialakulatlansága híján az ezredfordulót megelőző időszakokról többnyire kikövetkeztetett számokat közöl. A nyilvántartási helyzet a kibocsátó országok vonatkozásában – az egy Szlovéniát kivéve – azóta sem javult, a befogadási oldalon azonban jelentős előrelépések könyvelhetők el. Így, ha kibocsátó oldalon nem is, a befogadó országok statisztikai készültsége mentén már aránylag egzakt formában megfoghatók a konkrét térségre vonatkozó adatok. Szerző (mint a bécsi egyetem tanára) szemléltetésképpen egyetlen befogadó államra: Ausztriára szorítóképet rajzol a 2000. utáni folyamatról. Idevonatkozó táblázata a 2004-2013 közötti időszakból kiugró számokat jelez Romániára (ca. 39 ezer), Magyarországra (30 ezer), Szerbiára (23,5 ezer), szerényebbeket Bosznia-Hercegovinára (ca. 14 ezer), Bulgáriára (ca. 10 ezer) vonatkozólag, s ezekhez képest felényi, sőt harmadolt, azaz ötezer körüli értékeket mutat ki Horvátországból, Macedóniából és Szlovéniából is. Ez összesítésben 138 ezer fő, ami Ausztria 2004-2013 közötti teljes migrációs növekményének (337 ezer) 41%-át adja, miközben a trend növekvő: a 2013-ra vonatkoztatott részarány önmagában az 50%-ot meghaladja (itt a 8,5 ezres magyar összetevő egészen kiugró). Ausztria migrációs fő vonzásköre a legaktívabb négy kibocsátó országgal markánsan rajzolódik ki.

Szerző megpróbál a felszín alá is lehatolni az érkezők életkor vagy iskolázottság szerinti differenciálása nyomán nyerhető részletekkel. Az itt már túlon túl elaprózódó elemekből kinyerhető a fiatalabb korosztályok erőteljesebb aránya, ami a munkamigrációs összetevő jelen-

tős súlyára vall. Kevésbé követhető nyomon a „brain drain”-effektus az iskolázottsági és foglalkoztatottsági szintek egybevetése során. A bevándorlók az esetek többségében ugyanis végzettségi szint alatti tevékenységeket folytatnak, e tekintetben tehát a migrációs célkitűzés kevésbé szakmai, mint inkább megélhetési szempontokkal motivált (vagy legalább ez a végeredménye), s a kép legelőször is a kibocsátó helyek bizonyítványát állítja ki mind a szakfoglalkoztatási helyzet, mind a megélhetési viszonyok oldaláról, a másik térfélen is megengedhetetlen tékozlás folyik a felhalmozott tudással. E vonatkozásban a tanulmány felveti egy „migráció-menedzsment” lehetőségének kérdését a humán tőke teljesebb értékű, következetesebb hasznosítása érdekében.

Tanulmánya záró részében a szerző a belgrádi akadémiai gazdaságkutató intézet bevonásával végzett interjúk kutatásáról számol be, mely a szerbiai viszonylatú migrációs várakozásokat érinti. Ezek a várakozások a még távlatban gondolkodó korosztályoknál egyértelműen jelzik a jóléti államokban remélt – valós lehetőségeiben olykor túlbecsült – életminőség, az anyagi biztonság, a szociális háló s nem utolsósorban a köznyugalom vonzerejét. Az esetek egy részében nem feltétlenül hosszú távú kitelepedés elképzeléséről van szó, a megkérdezettek tulajdonképp a visszatérésben és – talán szintén naiv elképzeléssel – esetleges megakarításaik hazai befektetésében gondolkodnak.

Komáromi Sándor

Egy sváb asszonysors krónikás balladája a bácskai háborús pusztulásról

Johannes Weidenheim: Pannon regény. Ford., utószó: Komáromi S. Bp. 2017.

A német nyelvű irodalom nem egy kimagasló életműve a határokon átnyúló nyelvetterületi peremeket vagy a távolabbi nyelvszigeteket reprezentálja. Ezek sorában örvendetes módon számon tarthatunk olyan régiókat, amelyek a történelmi Magyarország határai között jöttek létre, és fejlődésük során ezer szállal kötődtek a magyar élethez, amitől

végül az ország trianoni feldarabolása során elszakadtak. Ilyen tájék az 1918 után az újdonatúj délszláv államhoz odacsatolt, magyarok, szerbek és svábok által közösen lakott, alapvetően agrár vidék. Közép- és Dél-Bácska. (A vidék – a Temesi Bánság egy szelete és a Szerémség mellett – a mai Vajdaság részét képezi.) Könyvünk szerzője: Johannes Weidenheim (1918-2002) itt nőtt fel, elbeszélő világának alapélményeit itt szerezte. Várt rá, persze, további, mérhetetlenül fájdalmas tapasztalás is: más jugoszláviai németekkel együtt a bácskai svábság második világháború utáni gyilkos megtizedelése és elűzése – „megtorlásul” Jugoszlávia hitleri megszállásáért és leigázásáért. (1941-ben már a magyar határrevíziós visszafoglalásra német birodalmi zsoldban kerül sor, Hitler 1944 tavaszán pedig Magyarországot s vele a „visszavett” Bácskát is megszállja. A birodalmi német jelenlét e késleltetettsége nyomot hagy a *Pannon regény* némely epizódján; a fordításban ennek a mű eredeti szövegénél nagyobb nyomatékot adunk, mint a frontelvonuláshoz kapcsolódó lakossági kiürítésnek is.) A kollektív büntetés, más kisebbségi régiókhoz hasonlóan, természetesen a német-magyar katonai visszavonással távozó kollaboránsok helyett a mit sem sejtő, vétlen lakosságot sújtja. Ott volt emellett a módos nagygazdák csoportja, mely annyiban „kollaborált”, hogy természetbeni ellátmánnyal „tartozott” a megszállóknak, s emiatti félelmében ugyancsak hátrahagyja honát a visszavonuláskor.

*

Weidenheim a háború végi események sodrában maga is menekülni kényszerül, hogy Nyugat-Németországban leljen új otthonára. Itt kibontakozó munkássága során alapvetően a történelem süllyesztőjébe került szülőföld elmúlt élete és pusztulása foglalkoztatja. Első művei a szerb uralomváltás után az első világháborús veszteségek terhével újraéledő, általa közlő megélt táji életet idézik. Az író a névazonosítást illetően – a magyarországi Délvidékről „Észak-Szerbiára” váltó hovatartozás tájfogalmi kavardását kiiktatva – az egykorú, Belgrádban is kultivált őstenger-kutatás fogalomkészletét hasznosítja („Pannon tenger”, „Pannon medence” stb.): „pannon sík”-ról, „pannon síkvidék”-ről beszél – innen a „Pannon regény” a cím-

adásban! – s a sváb telepes kirajzás Rajna melléki őshazája felől visszaneézve hajthatatlanul ragaszkodik a „déli” tájolásához.

Itt honos a sváb nagyközségek egyikében egzotikusan hangzó fantáziánévén: *Marézi*, úgy mint a kitalált „Mária-Terézia falva” rövidítése. Katharina Delhaes (szül. Katharina Korell) világháborús özvegyként két apró gyermekével már fiatalasszonyként magára marad, egymaga műveltetni egyke-összeházasítással megnövelt birtokát, állva a versenyt a tekintélyes nagygazdákkal. A tanyaszállásán (*Sallasch*: a magyarból átvett megnevezés) magyar béresek, a portáján tót cselédek állnak rendelkezésre. Élénk figyelemmel követi a szerb uralom kiépülését, összeveti a magyar időszak tapasztalatával, és gyakorlatiasan alkalmazkodik a változó körülményekhez. Majd csak az anyaországi „nagy-német” propaganda jugoszlávellenes izgatása nyomán, legvégül pedig a Jugoszlávia elleni hitleri támadással, egyben a Bácska magyar visszafoglalásával (1941) csúszik ki lába alól a talaj. Felnövekedett fiainak egyike akkor – „német” lelkesedésből – beáll az SS-hez, másika behívót kap a magyar honvédséghez. A végképp magára maradt, idősödő özvegyasszonyt és rettegő anyát 1944 őszén azután magával sodorja a német-magyar visszavonulással előállt összeomlás: abban a reményben, hogy távolba veszett gyermekeiről a tágabb világban legalább előbb hírt kaphat, s a visszatérés esetleges lehetőségét még remélve felpakol, hogy beálljon a menekülő gazdák nyugatnak induló szekérsorába. Magyar földön át az osztrák határ irányába vezető menekülő útján a visszahozhatatlan veszteségek keserű számbavétele kíséri. Mindenéből kifosztva, az egyik fiú „hősi” haláláról pontos hírt szerezve, a másikat menthetetlen állapotban előtalálva, majd eltemetve, egy Bécs melletti barakk-tábor elárvult lakójaként tengeti életét – már régóta hőn óhajtott haláláig.

A hitleri területfoglalás visszaverését követően a keleti-délkeleti régiókból elűzetett vagy önként menekülő, majd zömmel a leendő nyugat-német állam határai között befogadott táji németiség szószólói nemsokára számonkérő hadjáratba kezdenek, ami a szovjet érdekszférába került szomszédos államok – mint volt hazájuk – címére szól, s beszéleződik a pattanásig feszült hidegháborús szembenállás propagandájába. Weidenheim – a német világháborús bűnök történelmi beismerésének korai kezdeményezőjeként – mint közíró és elbeszélő, nem utolsósor-

ban 1963-ban megjelent *Pannon regényével* is – felemeli szavát az anyaország eredendő felelősségét rejtegető történelemhamisítás ellen. Elkötelezettsége epizodikus önéletrajzi érintettsége okán csak még erősebb; részben az ő története is a nagyobbik Delhaes-fiú SS-kalandja. A felelősség a tucatnyi táji német kisebbség kivéreztetéséért Weidenheim szemében megoszlik Németország és a táji németiséget kiközösítő politikai szférák között: az egyik a maga hatalmi terjeszkedésével és propagandájával megtéveszti és kompromittálja néptársait, a másik a németellenes közhangulatot a hatalomváltó helyi konszolidáció eszközévé avatja vagy még szítja is. A mérhetetlen politikai cinizmus mindkét oldalon nyilvánvaló. A menekült sorsra jutott Katharina maga, már-már az író szócsöveként, szorongó álmaiban kísértő fantomokkal vagy menekült-társaival folytatott szócsatái során, a legszenvedélyesebb formában ad hangot e meggyőződésének.

*

Katarina, persze, eleve véleményt formál mindenről, ami körülveszi, értelmezni igyekszik a két világháborúval meghatározott időszak sokféle változását, de még a török világ utáni telepítésekkel alakot öltő kisebbségi sváb létezését magát is. Az elbeszélőé a szerep, hogy a szavakat hősnője szájába adja, vagy az ő nevében, az ő szemüvegén keresztül és egyben az ő nyelvén is maga foglalja össze az elmondhatót. (Ezt a módszert követi teljes folyamatában voltaképp az elbeszélés egész hanghordozása.) A kép így a napi tapasztalás téveszthetetlen pontosságával és lehengető természetességével rajzolódik, s ezzel – felülírva a bevett, előírt narratívákat – a dolgok vetületét naiv „történelmi alulnézetre” váltja. Ez, az elbeszélő formában láttatott időkép a szerző éleslátású megfigyelőként kiérlelt, gondolati eredetiségével megkapó koncepciója, amit akár ragyogó szakértői elemzésekben kifejthetne. Katharina alakrajzával elbeszélői átlényegítése ellenben alapja annak a páratlan stílusbravúrnak, ami a megélt tapasztalat, a megszerzett tudás átfogó hitelű, már-már költői emelkedettségű általánosítását prezentálja, s élteti az elbeszélés gazdag képességét és ritmikus prózáját is. Illusztrációként (vagy emlékeztetőnek, ha az olvasó maga is felfigyelt volna a lírai oldottságú,

plasztikus nyelven előadott eszmefuttatásra) kiemelnénk egy hosszabb és egy rövidebb szakaszt. Az egyik a magyar, majd a szerb felsőbbséghez fűző, változó sváb viszonyt boncolgatja:

A magyar időkben a falubelieknek, mint Katharinának is még fiatalon, persze, fájt, ha azt kapták: „buta sváb...” Az akkori rangbeliek meg hivatalosok igen csak el voltak telve magukkal. A magyar mivoltukkal nem szívelték a másféleséget, lehetőleg kihántották volna mindet önmagából. A sváb emberek mégis felnéztek rájuk, valami természetellenes vonzalommal. Egyenesen bámulták az emeltebb réteg fényét, rangját, mintha paraszt létükre ők is emelkednének a ragyogással. [...] Aztán, egyik nappól a másikra, fordult a világ egy nagyot. A Monarchia, gyászosan szétszakadván, felosztódott különféle új államokra. Az a déli sík, Katharina szűkebb hazája a szerbeknek jutott. Bizonyosan nem ők, svábok akartak másik országot maguknak, hiszen amit csak láttak, hallottak a szerbekkel, rácokkal kapcsolatban, az mindig is a szegényes, igénytelen létezés képe volt, s azon túl csakis a félt és megvetett „Balkánt” idézte. Mások akaratából mégis belekerültek az új szláv királyságba. Most Belgrádnak fizetik az adót, ugyanazzal a tisztességgel és ugyanúgy esedékesség szerint, mint azelőtt Budapestnek. De a magyarországi emlékezet az, ami szép marad, vagy csak most lesz még szebb, az elszakadással. Az új szerb felsőségnek, legalábbis errefelé, fénye nincs, vagy olyasmi nem is létezik náluk. Vagyis, hogy annyira „egyenlő” lehet velük, nem olyan nagy vigasz a svábnak.

A másik kiválasztott részlet Katharina sallangmentes, ős-természetes táji-német „érzését” helyezi el a körülvevő nációk világának ezernyi különös színfoltja sorában, melyek „[...] az ő életébe úgy tartoznak bele, mint az évbe az ünnepek – ha a sváb búcsú, ha, újabban, a Szent Száva-nap –, vagy a hét napjaiba a vasárnap”:

Az ő „német” érzése is valami ilyen ünnepi, vasárnapi dolog. Nem tartozik a dolgok legelejébe. Ami előbbre való, az: a hétköznapok munkálkodása, s a megnyugvás, hogy azáltal ezen a szegény vidéken, Istennek hála, van mit aprítania a tejbe. Azonban: amiképp a kereket nem csak magában a tengely teszi, de a küllőkkel támasztott rájja is, ugyanúgy hozzátartozik mindaz az ő életéhez, amivel „németnél” ő már gazdagabb. Ha éppen német felmenőkkel, őt itt száz másféle nép környezi, s külön szint ad az életének.

*

Fordításkiadásunk címe szerint – a német cím hosszú elbeszélést, kisregényt jelentő „Novelle” szavától eltérően – „regénynek” mondjuk a letűnt bácskai sváb világnak szentelt tájtörténeti elbeszélést. (*Pannon regény* – magyarul csakis így hangzik jól egyébként.) Regény – amennyiben végigkövet egy életutat a maga átfogó korfolyamatával. Katharina életideje átíveli a két világháborút (év szerint is megjelölve: 1896-1962), sorsának mérföldköveit az első világháború kitörése, párjának a fronton lelt halála, a francia megszállás, majd a már említett fordulók sora jelzi. A mű próza-faja regénynél mégis részint kevesebb, részint, ha akarjuk, akkor „több”, de bevett műfaji kategóriákkal végeredményben megfoghatatlan. A *Pannon regény* történelmi-politikai összefüggésekbe ágyazott életsorsot idéző prózája fő vázát tekintve ugyanis egyfajta történeti-dokumentatív elbeszélés, amely sebes sodrással, pergő történéssel rohan drámai végkifejletei felé, ami „krónika” jelleget kölcsönöz a történéseknek. Katharina élettörténete szorosan rákapcsolódik a koreseményekre, ezek azonban – futó epizód gyanánt vagy pusztán utalással – épp csak átvillannak az elbeszéléseken. (Helyet kap természetesen még több köztes epizód: egy-egy horvát- vagy éppen svábellenes nacionalista merénylet, incidens, Sándor király meggyilkolása, a sváb kultúregylet: a „Kulturbund” létrehívása, a betelepedési jubileum stb.) Az elbeszélő szál egy-két ecsetvonás tiszta színével a létviszonyok, az életforma képrészleteit is épp csak jelzi. A maga teljes személyiségrajzával végső soron Katharina áll a történet súlypontjában. A hősnő egy egészséges ösztönű (legfeljebb legbenső érzései kinyilvánításában falusi módra gátolt), józan ítéletű, munkaszerető teremtés vonásaival a helyi sváb paraszti típust mintázza, gyakran a II. József korabeli telepítés protestáns háttéréből merítő gyakorlatiasságával és szókimondásával, s tragikus élete a földijeivel közös sváb sors átfogó drámáját foglalja képbe. Az ő személyes része ebben: a legkegyetlenebb próbák szemhatárán, az elbeszélő legmélyebb odaadásával megrajzolt asszonyorsó kálváriája. Kislány korától követett eszmélkedése lírai mélységekbe ereszkedő hullámaiban egészen a vég kezdetéig jól megfér egymással büszkeség és alázat, két fia szem elől tévesztése, majd elvesztése után azonban már csak lázadni tud

a sorsa ellen, és emberi tisztességét foggal-körömmel védi az ádáz vagy elmezavarodott ártó erőkkel szemben. Katharina vergődése – sok baljós sejtetéssel már az előzőekben is – sötétén szárnyaló tragikus balladává sűrűsödik az elbeszélés („regény”) végkicsengésében. Ekként akár „krónikás balladaként” olvashatjuk a hősnő életregényét.

Zavaros versengés – A romániai zsidó vagyon párhuzamos népi-német „árjásítása” és „nemzeti” románosítása az Antonescu-rezsim idején

Baier, Hannelore: Dubiose Konkurrenz – Arisierung versus Rumänisierung in der Zeit des Antonescu-Regimes. = Spiegelungen. 11. Jg. 2016. No. 1. 55-69. p.

A müncheni délkelet-német történeti-kulturális intézet (*Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*) folyóiratának 2016. 1. száma tematikus összeállítást szentelt az 1933 után nemzetiszocialista befolyás alá került romániai német folyamatok, a kisebbségi-többségi viszonyok kérdéseinek. A válogatás a koblenz-landaui egyetem evangélikus teológiai intézetének égisze alatt az erdélyi honismereti munkaközösséggel (*Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde*, Heidelberg) és a müncheni intézettel közösen megrendezett workshop referátumaira nyúlik vissza. A workshop célkitűzése, mint a szerkesztői bevezetés elmondja, az ideológiai-politikai keretekre súlyozó elemzések (viszony a Birodalmi Németországgal, a náci ideológiával) meghaladására irányult, akár ha részvizsgálódásokról legyen is szó (sajtó-, kultúr-, illetve tudomány- és gazdaságpolitika), s túl kívánt jutni az egykorú élménymemzedék olykor apologetikus indíttatású vagy szelektív látású megnyilatkozásain vagy az egyoldalúan Erdélyre összpontosult a feltárás a regionális aszimmetriáján is. Úgy látták a szervezők: törleszteni való tartozások halmozódtak fel a többi között főképp a román ideológiai-politikai környezettel fennállt párhuzamok és összefonódások, a kisebbségi németiség gyakran heterogén, esetleg regionálisan is megosztott törekvései, s nem utolsósorban a szociológiai tényezők tekintetében, s

empirikus kimélyítésre szorul az egyházakon belüli viszonyokról alkotott kép, különös tekintettel az Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházra, mely az Erdélyi Szász Evangélikus Egyház nagyromániai utódként továbbra is a szászság egészét identitástudatában meghatározó népegyház szerepét töltötte be. Ez utóbbi témában a nagyszebeni konzisztórium jegyzőkönyvek – épp a koblenz-landaui Teológiai Intézet részéről folyamatba tett – kritikai kiadása kínál nagy jelentőségű, új forrásanyagot a kutatáshoz. (Ebből merít a tematikus folyóiratszám közleménye a náci ideológiának ellenálló, majd behódolásra kényszerített egyházi életről, melynek ismertetését a Kisebbségkutatás 2016. 4. száma már közölte, ld. 184-188. p.)

*

H. Baier Romániában élő kutatónő tanulmánya birodalmi német és román levéltári források alapján ad bepillantást a romániai zsidó vagyon (ingatlan, gazdasági, termelői tulajdon) kisajátításának menetébe, mely az 1940 szeptemberében hivatalba lépő Antonescu-kormány 1941-es rendeleteivel veszi kezdetét. A célkitűzés: a vagyon államosítása és privatizálása – román etnikai körön belüli kezelésbe adással, illetve eladással vagy „juttatásként”. Felmentést kapnak első világháborús vitézségi érdemrenddel rendelkezők, valamint húsz évnél régebben kikeresztelkedettek. Az állam kilátásba helyez kártalanítást is a kisajátítottaknak, ám ezt végül nem fogatosítja. 1942-ben a rendeletek kijátszásának gátat vető rendelkezés is születik, amely bevallásra kötelezi a zsidókat az 1941 óta fogatosított eladásokról, így módon kibújva a rendelkezések hatálya alól. E hirtelen eladások haszonélvezői a birodalmi német tőkebehatolás, illetve a Berlinből érkező támogatások következtében – a bukaresti „románosítási központ” és a „nemzeti” gazdasági tényezők nagy elégedetlenségére – történetesen többnyire birodalmi, valamint kisebbségi német érdekeltségek, melyek ezzel a románosítás programját megrövidítik. A bukaresti központ és bonyolult hivatali áttételei – tőkehiány, felkészületlenség, korrupciós összefonódások következtében – ugyan kevésbé hatékonyan bánnak azzal is, ami ténylegesen a kezükbe kerül. Szektoronként szerepet játszik mindezek mellett a kiváráó végrehajtás is, hogy az aktuális pénzügyi, ter-

melési folyamatokat lehetőleg ne veszélyeztessék. A hozzájutást illetően külön igényeket jelentenek be az Antonescu-kormányt támogató légionáriusok a mozgalmuk betiltásáig (1941).

A második bécsi döntést követően birodalmi német nyomásra közjogi státuszt nyert romániai német népcsoport (*Deutsche Volksgemeinschaft in Rumänien* – DViR) képvisellete hivatalosan is bejelenti igényét már 1940-ben a kisajátított zsidó vagyron hasznosításával összefüggésben, kezdetben nem sok eredménnyel. A bukaresti német követségen keresztül 1941 augusztusában jut a kormányfő kezeihez egy „feljegyzés”, amely nyomatékos követeléssel lép fel a zsidó-kisajátítás területileg (az aránylag zárt települtségi régiók szerinti) arányos (számadatokba foglalt) hányadának a német kisebbségi autonómiai javára történő biztosítását, lévén az a Trianon utáni kisajátítások nyomán zsidó kézre jutott eredeti erdélyi szász, bánsági sváb tulajdon. (A bukovinai vagy besszarábiai német vonatkozások nem képezték részét a követelésnek.) Időközben a DViR, karöltve nemzetiszocialista párt-organizációjával, ingatlan-területen már aktivizálja is magát: közösségi úton keresteti a vonatkozó objektumokat, melyek közületi, oktatási célokra alkalmasak lehetnének, akár ha a bukaresti központ még nem jutott el hozzájuk. A kormány és a DViR között áldatlan vitafolyamat veszi kezdetét adott objektumokra formálható „nemzeti” román vagy kisebbségi német jogosultságot illetően. A vitás kérdések gyakran a bukaresti német követségen kötnek ki, s hamarosan állandósulnak a viták a német és a román állam állami szervei között a DViR megfelelő részesedésével kapcsolatban. A tanulmány számos jellegzetes epizódot idéz az egyeztetések és ütközések szövevényes köréből. A DViR birtokába került pénzintézetek, vállalatok stb. hasznát a birodalmi szervek egyébiránt lehetőleg elszivattyúzzák a növekvő hadi kiadások céljaira. A megoldatlan kérdésekkel kisebbségi német részről – felsőbb berlini utasításra – 1943-tól végül inkább már visszakoznak, hogy a két állam érzékeny kapcsolatát mentesítsék az áldatlan vitáktól. Berlin Bukaresttel folyó tárgyalásaiban fő hangsúllyal maga is áttér a kisebbség SS-beszervezésének témájára.

Komáromi Sándor

A politikai iszlám nacionalista eredete

Cesari, Jocelyne: The Nationalist Origins of Political Islam = Current History, January 2017, 31-34. p.

Az általános tudományos vélekedés szerint a politikai iszlám elsősorban olyan vallási alapú politikai mozgalmakat jelöl, amelyek vitatják vagy aláássák a szekuláris politikai és állami intézményeket. Sokan úgy gondolják, hogy a modern világi politizálás és a politikai iszlám inkompatibilis egymással. Ugyanakkor ez nem magyarázza meg, hogy miként gyakorolhat az iszlám oly nagy befolyást a politikai mozgósításra és a kollektív identitásra. Ahhoz, hogy jobban megértsük a politikai iszlám eredetét, közelebbről kell megvizsgálnunk a szekuláris és a vallásos világnézet, illetve a vallás és a politika közötti vélt ellentéteket.

Az Oszmán Birodalom bukása után a nemzetállamok kialakulása visszavonhatatlanul megváltoztatta az iszlám és a társadalom közötti kapcsolat dinamikáját. A nemzet és az állam nyugatias koncepciójának átvétele hatására soha nem látott mértékben forrt össze a nemzeti és a vallási identitás. Jóllehet, a muzulmán többségű országok alapítói nagyrészt szekuláris gondolkodásúak voltak, az iszlámot az új államokban is intézményesítették. Ez a folyamat felgyorsította az iszlám politizálódását azáltal, hogy olyan nemzeti ideológiává emelte, amely minden politikai erő számára közös nevező volt. Az ilyen jellegű vallási nacionalizmus azonban nem csak a muszlim országokra jellemző – valójában Európából származik. Van viszont valami, ami a muszlim országok specialitása: a vallás államosításának és a kulturális homogenizációjának kombinációja, amikor is az iszlám egy konkrét ágát emelik állami szintre, és monopóliumhoz juttatják a társadalom és a közélet felett. Így aztán míg Európában a politikai modernizáció hatására a vallás elvesztette intézményes jellegét, és elfogadottá vált a vallási sokszínűség, a posztkolonialista muzulmán országokban ennek ellenkezője történt.

A muzulmán világban a középkorban a vallási hatóságok és intézmények mind pénzügyi, mind szervezeti szempontból függetlenek voltak a központi politikai hatalomtól. A Kalifátus akkoriban mindazon híveket képviselte, akik Mohamed prófétát követték, és számos külön-

böző etnikai és vallási csoportosulás felett uralkodott. Az *umma* a Kalifátus által uralt összes területet és népet magában foglalta. A kalifák elismerték a társadalom etnikai, kulturális, vallási és nyelvi sokszínűségét, de nem biztosítottak mindenkinek egyenlő jogi és politikai státuszt. Akkoriban a saría a muzulmánokra vonatkozó törvények összességét jelentette, és más törvények vonatkoztak a Kalifátus területén élő nem muszlimokra. Mára az *umma* koncepciója megváltozott: egyfajta spirituális, területtől független muszlim közösséget, „muszlim állampolgárságot” értenek alatta.

A muzulmán országokban a nemzetállamok kiépülése során átstrukturálódott az állam, a társadalom és a vallás kapcsolata. Az állam központi politikai intézménnyé vált, amely igyekezett homogénné tenni az etnikai és vallási szempontból szivárványszínű társadalmat, hogy egy egyetlen vallással és nyelvvel rendelkező, egységes nemzetet hozzon létre. Ez az egységesítési törekvés vezetett a vallás átpolitizálódásához. A nem nyugati államok építő atyjainak azt kellett fontolóra venni, hogy milyen mértékben áldozzák fel a hagyományos kollektív identitásokat annak érdekében, hogy átvehessék azokat a nyugati intézményeket és technológiákat, amelyekre az állam katonai és gazdasági erejének növelése érdekében szükség volt.

A krími háborút lezáró 1856-os párizsi béke fontos mérföldkő volt: az Oszmán Birodalmat ekkor engedték be először a szuverén államok vesztfáliai rendszerébe. Ezt követően három tényező járult hozzá a vesztfáliai rendszer átvételéhez a közel-keleti régióban a 20. század első felében: a birodalmi kormányok bukása a régióban, a helyi nacionalista mozgalmak megerősödése a nagyvárosokban és a pontosan kijelölt határokkal rendelkező államok megjelenése. Az oszmán államreformerek nyugatbarát, liberális nézeteket vallottak, csak hogy növekvő belső ellenállással találták szembe magukat a társadalom részéről a keletet civilizálatlannak tartó nyugati imperializmussal szemben. Ebből az ellenállásból két különböző mozgalom szökött szárba: a pániszlamizmus és a pánarabizmus.

A pániszlamizmus olyan szellemi és politikai mozgalom volt, amely az *ummát* tekintette a politikai egység ideális alapjának, és Mohamed próféta életét és munkásságát vette alapul. A mozgalom *al-Urwa*

al Wuthqa (A legerősebb kötődés) c. lapja arra buzdította a muzulmánokat, hogy egyesítsék erőiket a nyugati imperializmussal szemben. Ugyanakkor a pániszlamizmus eredetileg nem a Nyugat ellen irányult. Csak a II. világháború után, a gyarmati, illetve a posztkolonialista uralom idején vált kategorikusan nyugatellenessé, és szolgált később táptalajul olyan reakciós, modernizációt ellenző, radikális csoportoknak, mint pl. az Al-Kaida. A pánarabizmus, amely a pániszlamizmussal egy időben jelent meg, azt hirdette, hogy minden arab népnek egyesülnie kell egy nyelvi és kulturális közösségben. Ez a 19. század végi – 20. század eleji arab irodalom reneszánszához, illetve az arab nyomtatott sajtó megjelenéséhez kapcsolódott.

Az Oszmán Birodalom bukása után mindkét mozgalom táplálta a külföldi uralommal szembeni ellenállást a muzulmán többségű országokban. A nyugatellenes kampányok iszlám terminológiát használva úgy festették le az európai típusú modernizációt és annak világias elemeit, mint az arab területi identitással vagy a muzulmán vallási identitással ellentétes törekvéseket. Ebben a kontextusban még a legszekulárisabb nemzeti uralkodók sem engedhették meg maguknak, hogy figyelmen kívül hagyják, vagy netán eltöröljék a muzulmán hivatkozási alapokat és normákat.

Miután az Oszmán Birodalom az I. világháborút követően összeomlott, a Musztafa Kemal (Atatürk) katonai parancsnok által irányított nacionalista mozgalom létrehozta a modern török köztársaságot. Atatürk arra törekedett, hogy visszaszorítsa az iszlám befolyását a társadalmi normákban és a közéletben, ugyanakkor államosította a domináns szunnita vallási iskolákat, és állami irányítás alá helyezte a vallási intézményeket és vezetőket.

Tunéziában az I. világháború után egyfajta transzkontinentális iszlám szolidaritás alakult ki, és megalakult a Destour Párt. A párt tagsága a tanult elit köreiből került ki, akik jól ismerték az iszlám és az arab kultúrát, de távol álltak a nyugatorientált elittől. 1934-ben jött létre az Új Destour Párt, és a nacionalista mozgalom élére állt. Vezetője az a Habib Bourguiba lett, aki utóbb 1957-től 1987-ig Tunézia elnöke volt. Bourguiba az iszlám intézményekre és jelképekre hagyatkozva mozgósította a tömegeket a gyarmatosítás elleni dzsihádroz. A függetlenség

kivívása után azonban Bourguiba elnök az iszlám identitással szemben Tunézia francia örökségére és szekuláris–nemzeti identitására helyezte a hangsúlyt. Akárcsak Atatürk, Bourguiba is létrehozta az iszlám helyi, tunéziai formáját, és felszámolta az iszlám befolyását a kultúrára és a társadalomra. 1957-ben eltörölte a saría bíróságokat, betiltotta a hidzsáb viselését és korlátozta a többnejűséget. Az iszlám tehát kulcsfontosságú volt az antikolonialista retorikában, de a függetlenség után a hit a múlt szimbólumává vált, és a nyugatosodás lett a jövőbe vezető út.

Az új államok megalkotói tehát mind úgy fogták ki a szelet a pániszlamizmus vitorlájából és úgy tettek szert népszerűsége, hogy belefoglalták a vallást, illetve annak oktatási és jóléti intézményeit az új állami berendezkedésbe. Vallásügyi minisztériumot állítottak fel, és belevették az iszlámot az alkotmányba is, mint az állam jogi és társadalmi szerepének fő forrását. Az, hogy az iszlám ezáltal az állami intézmények része lett, hivatalos állami szintre emelte a vallási intézményeket és tanításokat, és a hit egyetlen formáját hozta uralkodó helyzetbe. Míg a legtöbb törvény európai modell alapján készült, a családjogban megmaradt a saría hegemoniája. Az iszlám domináns formái a törvény által biztosított privilégiumokhoz jutottak, ami kiszolgáltatottá tette a kisebbségeket (pl. az alavitákat Törökországban). Így tehát akár államvallás volt az iszlám, akár nem, a muzulmán intézmények a közigazgatási rendszer és a nemzeti identitás részévé váltak.

Manapság ez a hegemon iszlám jellemzi a legtöbb muzulmán országot (Libanon, Szenegál és Indonézia kivételével). Ugyanakkor a vallási hegemonia nem az iszlám egyedi ismertető jegye, hiszen nem muzulmán országokban is megjelenik (pl. Bhutánban, a Dominikai Köztársaságban vagy Srí Lankán). A szerző kutatásai alapján a vallási hegemoniának három meghatározó jellemzője van: a vallási intézmények államosítása, az államosított vallás központi szerepe az oktatási rendszerben és bizonyos vallási előírások áttemelése a szekuláris jogrendszerbe. Mindezek pedig összefüggésben állnak a politikai erőszakkal és társadalmi ellenségességgel a vallási kisebbségekkel, illetve a nem vallásos megnyilvánulásokkal szemben. Az ilyen típusú vallási nacionalizmusban virágoznak az iszlamista mozgalmak és pártok. Törvényes alapokon álló politikai erőként pozícionálhatják magukat, és nemcsak

azért, mert az önkényuralmon alapuló rezsim már elnyomott mindenfajta szekuláris ellenállást, hanem azért is, mert olyan jelképekre hagyatkozhatnak, amelyek eleve a nemzeti kultúrájuk alapköveit képezik, összekapcsolva az iszlámot, az állampolgárságot és a kollektív identitást.

A szerző megemlíti még a nők jogainak kérdését is. A függetlenségüket kivívó muzulmán országokban az állam a nők személyi jogainak védelmezőjeként lépett fel, de csak addig, amíg ezek a jogok nem veszélyeztetették a család és ezáltal a nemzet stabilitását. A személyi jogok két csoportra oszthatók: az ún. „egyéni” jogok (oktatás, munkavégzés, politikai részvétel) és a „én” jogai (szexualitás, családi ügyek). Az utóbbiak ellenkeznek a leginkább az iszlám törvényekkel, ezért az iszlamista mozgalmak számára kulcsfontosságúak. A muzulmán országok szekuláris vezetői egyfajta hibrid családi jogot hoztak létre, amely a család hagyományos, vallásos szemléletét kombinálta egy bizonyos fokú nemi egyenlőséggel. Az, hogy mennyire tudtak haladó szellemű törvényeket alkotni, attól függött, hogy a rokoni kapcsolatok politikai szempontból mennyire voltak fontosak, ezért ez országonként változó (pl. a nők váláshoz való joga).

Az iszlám állami szintre emelésével az állam központi szerepet vállalt a vallási jog és ortodoxia újradefiniálásában, és átalakította az iszlám normáit. Ezek az államilag támogatott iszlám normák a szekuláris és a muzulmán szereplők számára egyaránt a nemzeti kultúra részét képezik, még ha azok alkalmazásának mértékét illetően nincs is köztük egyetértés. Ezért akarják az iszlamisták meghódítani a nemzeti államot és még inkább az iszlám képére formálni azt – vagy radikálisabban megfogalmazva, ezért akarnak új államot létrehozni és kalifátust kikiáltani még akkor is, ha az efféle törekvések egyáltalán nem elfogadhatók a hagyományos értelemben vett muzulmánok számára.

Pethő-Szirmai Judit

RESUME

Péter TÓTH PÁL

The Demographic Conditions of the Hungarian Linguistic Community

Based on the key data and frameworks available, this study attempts to present the evolution of the headcount and the demographic and ethnic composition of the population belonging to the Hungarian linguistic community. It tries to shed light on who can or should be considered as belonging to a given linguistic community and what one should mean by the narrower and broader environment of such a community. After sharing his thoughts on the birth of the Hungarian linguistic community, the author makes a clear distinction between the Hungarian demographic trends of the periods before and after World War I. He identifies their most important components as follows: while in the first period the assimilation of non-Hungarians living in the country's territory as well as the "gain" due to international migration contributed to the growth of the population and the restructuring of its ethnic composition, the second period, especially the recent decades, has been characterised by the concentration of the Hungarians in the present-day territory of the country, which – in both the short and the long term – will result in the further degradation of the proportion and culture of the Hungarians living in the Carpathian Basin.

Lóránt BALI – Nóra HEGEDŰSNÉ BARANYAI

The Relations of History, Culture and Assimilation among the Hungarians of Prekmurje (Muravidék) Based on the Outcomes of a Questionnaire Survey

After the change of empires, the Hungarian minority living around Lendava (Lendva) – as well as in the historic Zala County and in the new South Slav State – found itself in a peculiar situation. As part of the westernmost and most developed member state of the Former Yugoslavia, the third generation of this minority has a special national consciousness in Slovenia. The aim of our study is to present the circumstances that led to the current situation. With the help of a questionnaire survey, we offer a comprehensive picture of the situation of present-day Hungarians living in Prekmurje.

Márta BARTHA-RIGÓ

Chinese Minority Policy in Xinjiang Uyghur Autonomous Region

Plenty of scholars have called attention to the inequalities rooted in the "let-some-people-get-rich-first" approach. This could be explained by geographic factors. However, it is quite interesting that in the provinces populated by minorities, the development is left high and dry. We could put it this way: the more non-Han live in a province, the less economically developed the province is. The focus of this study is Xinjiang where due to

the oppression, development and investments arrived quite late compared to the coastal part of China. It is still debatable whether the recognition of the Chinese government has come too late to support the Uyghurs' catch-up in terms of development or it is still in time to prevent major uprisings and social tensions, ones that could jeopardize the integrity of the state and undermine the New Silk Road project.

Ambrus MISKOLCZY

Romania between A Fascist and a Communist Revolution

Between the two World Wars, the Romanian politics were governed by a heavily anti-Soviet current. The Communist ideas fell on barren soil, and what is more, the Soviet Union did not give up its claim on Bessarabia. The Iron Guard proved to be an excellent tool to implement the anti-Communist trend: the movement's propaganda worked like a miracle among the working class ("the workers should be well-paid; they should also be shareholders of the company..."). The dictatorship of King Carol II of Romania was still legitimized by the Iron Guard (1938).

With the breakout of World War II, Romania became isolated in terms of foreign policy: according to the Soviet-German pact, Germany conceded Bessarabia to the Soviet Union. Romania – unwillingly – accepted the Second Vienna Award, but had second thoughts about its eventual abolishment. Due to the territorial loss, the public sentiment turned against Carol II, who appointed General Antonescu as Prime Minister. The General forced the king to resign (his successor was Michael I, his son), and he relied on the Iron Guard because he needed a mass base.

Valery TSAGARAYEV

The Golden Apple Tree of the Narts (Preface by the Translator) Part I

The Ossetes are in kinship with the Jasz. They constitute the only people with a significant population in the Caucasus that lives on the northern and southern slopes of the mountains in the present-day Republic of North-Ossetia-Alania. Till the Mongolian Invasion, their history was common with the Jasz: they were part of the Alanians, and it was only the defeat suffered from the Mongolians that tore them apart. In the first half of the 13th century, the ancestors of today's Ossetes retreated into the defensible straits of the Caucasus while the progenitors of today's Jasz (along with the Cumanians) moved to the country of Bela IV of Hungary to their present-day living place, i.e. the Jaszag. Up until the 16th century, they spoke Digor, one of the dialects of the Ossetic language. Before the conquest of the Carpathian Basin, the Alanians lived in the proximity of the Hungarians, as attested by our Alanian loan words having stayed with us to this day.

The roots of the national culture of the Ossetes go back to the approximately three-thousand-year-old Nart Saga. The mythological background of the Nart Saga and its literature are extremely rich. The epic world of the Narts may be conceived of as a garden: the Nart garden represents the archaic universe. Its main treasure is the golden apple tree of the Narts: the tree of knowledge, the tree of the world and the tree of life, the source of fertility as well as of the forces of life. The translation is an extract from Valery Tsagarayev's volume entitled *The Golden Apple Tree of the Narts*.

A SZEMLE ROVAT FORRÁSAI

Český Časopis Historický (Csehország)

Current History (Amerikai Egyesült Államok)

Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und
Geistesgeschichte (Németország)

Ethnic and Racial Studies (Anglia)

Europa Ethnica (Ausztria)

Foreign Affairs (Amerikai Egyesült Államok)

Fórum Társadalomtudományi Szemle (Szlovákia)

Korunk (Románia)

Spiegelungen (Németország)

Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

Székelyföld (Románia)

Zeitgeschichte-online (Németország)

Bodrogi László – Szále László: *Visszaszököttek*. Noran Libro Kiadó.
2016. 253 p

Johannes Weidenheim: *Pannon regény*. Ford., utószó:
Komáromi S. Bp. 2017.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BARTHA-RIGÓ Márta

PhD jelölt BCE Multidiszciplináris Doktori Iskola

BALI Lóránt

PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési
Tanszék, adjunktus

HEGEDŰSNÉ BARANYAI Nóra

PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék, tszv.
egyetemi docens

TÓTH PÁL Péter

demográfus, Budapest

MISKOLCZY Ambrus

történész, Budapest

Valerij CAGAJEV

művészettörténész

Pro Minoritate 2017. tavasz Reformáció 500

Eszme

JENEY Éva: A kisebbség nagysága. Paul Ricœur, a protestáns és a filozófus

SZÁSZ László: Sütő András Kálvinja és egyházi recepciója

VARGA Attila: Kálvin János eszméinek és egyházszerzői munkásságának hatása az alkotmányjogra

Református személyiségek kisebbségben

FILEP Tamás Gusztáv: „Az Isten megy előttünk”. Adalékok Péter Mihály püspök portréjához

HATOS Pál: „Született szocialista?” Ravasz Lászlónak, az erdélyi református egyházkerület főjegyzőjének helyzetértékelése 1918 őszén

MÁK Ferenc: Farkasveremben. Ágoston Sándor útja a szórványból a Felsőházig

Református egyház kisebbségben

TÖMÖSKÖZI Ferenc: A Szlovenszói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között

MAKKAI Béla: A Moldva-Oláhszágai református missziói egyházmege a dualista korszakban

JÁNOSI Csongor: Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években

LÁNYI Gábor János: Nyugati-parti amerikai-magyar református gyülekezetek élete és új távlatai

JAKAB Bálint Mihály: Az őrségi reformáció első évtizedei

Kutatóúton

„...úgy döntöttem, hogy bemegyek a könyvtárba, és nem jövök ki addig, amíg nem találok választ azokra a kérdésekre, amiken az emberek 89–90 óta öltre mennek, anélkül, hogy tudnák, miről beszélnek.” – Filep Tamás Gusztávval Bárdi Nándor beszélget

Szemle

COROI, Livia: Németek Romániában – egy letűnt kor az erdélyi román emlékezetben

Cosmin Budeancă: *Imaginea etnicilor germani la românii din Transilvania după 1918. Studiu de caz: județele Hunedoara, Alba, Sibiu. Cercetare de istorie orală*, Editura Cetatea de Scaun, 2016

NAGY Barna Krisztina: Egy elfeledett háború

Csermicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*, Autdor-Shark, Ungvár, 2016